

Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Π.Μ.Σ. Πολιτιστική Διαχείριση

Διπλωματική Εργασία

ΓΡΑΦΟΝΤΑΣ ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Η ΓΛΩΣΣΑ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: ΙΛΙΡΑ ΑΛΙΑΪ

A.M4111M026

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δημηρούλης Δημήτρης

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής: Καββαθάς Διονύσιος, Κακαβούλια Μαρία

ΙΟΥΝΙΟΣ

2013ΑΘΗΝΑ

Στους γονείς μου... për përprojekjet e tyre

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
Εισαγωγή	6
1. Εννοιολογικοί προσδιορισμοί	11
1.1 Από τον πολιτισμό στο διαπολιτισμό	11
1.2 Από την μετα-αποικιοκρατία έως τις υβριδικές ταυτότητες	14
2. Η ιστορική αναδρομή της μεταναστευτικής λογοτεχνίας	24
2.1 Η μετανάστευση στη Γερμανία και στην Ελλάδα.....	24
2.2 Η μεταναστευτική λογοτεχνία στη Γερμανία και στην Ελλάδα	29
2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις και στοιχεία της μεταναστευτικής λογοτεχνίας – κριτήρια, παράμετροι, μέθοδοι και αφηγηματικές στρατηγικές.	39
2.4 Γράφοντας σε μια ξένη γλώσσα	50
3. Ανάλυση και ερμηνεία των τριών επιλεγμένων λογοτεχνικών έργων. Η γλώσσα ως φορέας διαπολιτισμικών στοιχείων	54
3.1 Ανάλυση του έργου της Yoko Tawada	54
3.2 Ανάλυση έργου του Γκαζμέντ Καπλάνι	71
3.3 Ανάλυση του έργου της Εμινέ Σεβγκί Οζνταμάρ	86
2.4 Συνολική παρουσίαση των επιλεγμένων λογοτεχνικών έργων και συμπεράσματα.....	97
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	101
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Όταν με ρωτούν από πού είμαι νιώθω πάντα έναν μικρό εκνευρισμό. Όχι διότι έχω κάποια συμπλεγματική σχέση με την καταγωγή μου, αλλά διότι ποτέ δεν μπορώ να βρω μια ικανοποιητική απάντηση στην ερώτηση αυτή. Από το 1997 που έφτασα στην Ελλάδα, όταν με ρωτούσαν από πού είμαι έλεγα πως κατάγομαι από την Αλβανία. Η απάντηση «από εδώ» φαινόταν να προκαλούσε την απορία των συνομιλητών μου οι οποίοι συμπλήρωναν «Παράξενο όνομα, δεν ακούγεται ελληνικό». Όταν το 2009 έφυγα για σπουδές στη Γερμανία, έπιασα τον εαυτό μου εκεί να λέει με μια πρωτοφανή για μένα φυσικότητα «Ich komme aus Griechenland», δηλαδή «έρχομαι από την Ελλάδα». Ίσως αυτό είναι το πιο αγαπημένο μου στοιχείο της γερμανικής γλώσσας. Στα γερμανικά δεν σε ρωτούν από πού είσαι, αλλά από πού έρχεσαι. Δεν μπορώ να απαντήσω στην ερώτηση «από πού είμαι» διότι νιώθω ότι είμαι από παντού. Το «από πού έρχομαι» είναι όμως πολύ σαφές. Εκείνη την εποχή, ερχόμουν από την Ελλάδα.

Γι' αυτό τον λόγο, θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια μου Αγλαΐα Μπλιούμη, χάρη στην οποία έγινε η πρώτη μου επαφή με τη μεταναστευτική λογοτεχνία και χάρη στην οποία έμαθα πως δεν χρειάζεται κανείς να έχει μια αποκλειστική ικανοποιητική απάντηση σχετικά με ερωτήσεις που αφορούν την καταγωγή και την ταυτότητα. Οι συγγραφείς στο λογοτεχνικό είδος αυτό μου διεύρυναν τους αντιληπτικούς μου ορίζοντες και μου έμαθαν την αξία του να μπορεί κανείς να αυτοπροσδιορίζεται, ακόμα και σε μια κοινωνία όπου γίνονται συνεχώς προσπάθειες να απομονώσουν το διαφορετικό και να μην το αφήσουν να ξεδιπλώσει την δυναμική του πλευρά και τα ιδιαίτερά του χαρακτηριστικά.

Οπωσδήποτε θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Δημήτρη Δημηρούλη που ανέλαβε την επιμέλεια της εργασίας μου και στάθηκε με πολύ θετικό τρόπο απέναντί μου, καθώς και τους υπόλοιπους καθηγητές μου στο τμήμα της Πολιτιστικής διαχείρισης που μου έδωσαν την ευκαιρία να μάθω πολλά και να διευρύνω τις γνώσεις μου στον τομέα του πολιτισμού.

Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω το γερμανικό ίδρυμα Adamas Stiftung, το οποίο ενίσχυσε οικονομικά την έρευνα μου για την παρούσα εργασία και διευκόλυνε σε

μεγάλο βαθμό την συγκέντρωση της απαραίτητης βιβλιογραφίας. Στα πλαίσια αυτά, ήταν σημαντική η βοήθεια του καθηγητή Gerhard Bauer ο οποίος μου έδωσε ορισμένες χρήσιμες κατευθυντήριες γραμμές και εποικοδομητικές συμβουλές κατά την διάρκεια των συναντήσεών μας στο Βερολίνο στα πλαίσια της έρευνας αυτής.

Τέλος, ευχαριστώ την τύχη η οποία πριν από 27 χρόνια με έριξε στην άλλη πλευρά των συνόρων. Χωρίς αυτό το τυχαίο γεγονός, η εργασία αυτή μπορεί να μην είχε γραφτεί.

Εισαγωγή

Σε έναν κόσμο, όπου η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα έθνη και τους πολιτισμούς είναι ολοένα και πιο έντονη, είναι αδύνατο να ζήσει κανείς- είτε πρόκειται για μια ομάδα, είτε για ένα έθνος ή για έναν πολιτισμό- περικυκλωμένος από σύνορα ερμητικά κλειστά και αποκομμένος από τον υπόλοιπο κόσμο και από άλλες επιρροές. Πρόκειται για μια διαδικασία σε εξέλιξη, ένα προϊόν της νεωτερικότητας, όπου οι αποστάσεις μικραίνουν έως και καταργούνται, οι πληθυσμοί μετακινούνται και μαζί τους τα ήθη, τα έθιμα και οι κοσμοθεωρίες έρχονται σε επαφή και αναμειγνύονται.

Είναι όμως ένας κόσμος αντιφατικός. Την ίδια στιγμή που μοιάζουμε όλο και πιο πολύ ο ένας με τον άλλον, μας απασχολεί όλο και περισσότερο η έννοια της διαφοράς, το πόσο διαφορετικοί είμαστε ο ένας με τον άλλον. Ίσως ακριβώς επειδή γινόμαστε όλο και πιο όμοιοι και ομοιογενείς, το ζήτημα της ταυτότητας και της ετερότητας μας απασχολεί όλο και πιο έντονα. Όπως λέει ο συγγραφέας Amin Maaluf στο βιβλίο του «Φονικές ταυτότητες»:

«Η αλήθεια βέβαια είναι πως διακηρύσσουμε τόσο λυσσαλέα τις διαφορές μας, ακριβώς επειδή είμαστε όλο και λιγότερο διαφορετικοί. Γιατί παρ' όλες τις συγκρούσεις μας, τις προαιώνιες εχθρότητές μας, κάθε μέρα που περνά αμβλύνει λίγο περισσότερο τις διαφορές μας, αυξάνει λίγο παραπάνω τις ομοιότητές μας»¹

Βρισκόμαστε σε ένα ύστερο στάδιο της νεωτερικότητας όπου το έθνος κράτος αλλάζει και μετασχηματίζεται, αναδύονται μεγάλες οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές ενώσεις, - όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Ένωση- και οι συζητήσεις και τα διλήμματα που προκύπτουν, καθρεφτίζουν ακριβώς αυτές τις αλλαγές που είναι ακόμα μετέωρες και εν εξέλιξη. Όταν δεν υπάρχουν πια αδιαπέραστα σύνορα ανάμεσα σε πολιτισμούς, γίνεται λόγος για 'σύγκρουση πολιτισμών' ενώ την ίδια στιγμή πολιτικοί και φιλόσοφοι συζητούν για τους τρόπους συνύπαρξης σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Έτσι, ενώ οι κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις του προηγούμενου αιώνα οδήγησαν σε τεράστιες μεταναστευτικές μετακινήσεις και άνθρωποι διαφορετικής καταγωγής μεταναστεύουν προς κάθε πιθανή γωνιά της γης, τίθενται τα θεμέλια για μια εκ νέου προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν στην εθνική και πολιτισμική

¹ Αμίν Μααλούφ, *Οι φονικές ταυτότητες*, μετ. Θεόφιλος Τραμπούλης, Ωκεανίδα 1999, 139

ταυτότητα. Η λογοτεχνία- όπως πάντα άλλωστε- συνοδεύει τις κοινωνικές αυτές εξελίξεις ενώ χάρη στο φαινόμενο της μετανάστευσης από την δεκαετία του '50 και μετά συστάθηκε ένα νέο λογοτεχνικό είδος, αυτό το οποίο σήμερα ονομάζεται Μεταναστευτική Λογοτεχνία.

Γενική παρουσίαση και σκοπός της έρευνας

Στόχος της εργασίας αυτής είναι να δείξω τη σχέση η οποία υπάρχει ανάμεσα στον πολιτισμό, τη λογοτεχνία και την εμπειρία της μετανάστευσης. Επιλέγοντας τα έργα τριών συγγραφέων οι οποίοι έχουν διαφορετική καταγωγή και γράφουν σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους, το κριτήριο μέσα από το οποίο γίνεται η προσέγγιση των έργων τους είναι η γλώσσα, τόσο η μητρική όσο και η ξένη την οποία αυτοί επιλέγουν για να εκτεθούν στο αναγνωστικό τους κοινό.

Τα έργα τα οποία έχουν επιλεγεί στην παρούσα εργασία είναι τα εξής:

- Η συλλογή διηγημάτων "Talisman" της Γερμανίδας συγγραφέως ιαπωνικής καταγωγής Yoko Tawada.
- Το μυθιστόρημα «Με λένε Ευρώπη» του Έλληνα συγγραφέα αλβανικής καταγωγής Γκαζμέντ Καπλάνι.
- Η συλλογή διηγημάτων «Mutterzunge» και το μυθιστόρημα «Η ζωή είναι ένα Καραβανσαράι» της Γερμανίδας συγγραφέως τουρκικής καταγωγής Εμινέ Σεβγκί Οζνταμάρ.

Χαρακτηριστικό και για τους τρεις συγγραφείς είναι πως επιλέγουν την ξένη γλώσσα για να γράψουν τα έργα τους. Τα επιμέρους ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από αυτή την επιλογή είναι τα εξής:

- Πως επιτυγχάνεται η συνάντηση ενός μετανάστη συγγραφέα με την ξένη γλώσσα;
- Τι σημαίνει για έναν συγγραφέα και για την υπαρξιακή του ταυτότητα η επιλογή να γράψει σε μια ξένη γλώσσα;
- Τι προκύπτει για τον αναγνώστη μέσα από την συνάντηση του με αυτό το είδος λογοτεχνίας;

Εφόσον πρόκειται για μια συγκριτική μελέτη, η προσέγγισή μου εστιάζει στις λογοτεχνικές διασταυρώσεις όπου και θα προσπαθήσω να απαντήσω στα εξής ερωτήματα:

- Ποια είναι τα δομικά στοιχεία τα οποία διέπουν τα επιλεγμένα έργα και πως επιτυγχάνεται η διαπολιτισμική θέασή τους για τον αναγνώστη;
- Πώς επιτυγχάνεται η προσέγγιση ζητημάτων «ταυτότητας» και «ετερότητας» μέσα από μια διαπολιτισμική ματιά μέσω της χρήσης της γλώσσας;

Μεθοδολογικά θα γίνει ένα close reading σε συνδυασμό με ένα wide reading, ώστε να εντοπιστούν τα αφηγηματικά και υφολογικά στοιχεία ανάμεσα στα διαφορετικά αυτά έργα. Αφού η έμφαση δίνεται στη χρήση της γλώσσας στην λογοτεχνία αυτή, θα εξεταστούν τόσο ζητήματα προοπτικής όσο και γλωσσικές ιδιαιτερότητες όπως οι αφηγηματικές τεχνικές, τα μοτίβα, τα σύμβολα και οι μεταφορές οι οποίες προκύπτουν από τη συνάντηση των γλωσσών στις οποίες ζουν και κινούνται οι συγγραφείς.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος γίνεται μια ιστορική προσέγγιση ορισμών που έχουν να κάνουν με τις έννοιες 'Πολιτισμός' και 'Ταυτότητα' καθώς οι έννοιες αυτές είναι απαραίτητες για την κατανόηση του Διαπολιτισμού και τη δημιουργία νέων πολιτισμικών ταυτοτήτων. Το δεύτερο μέρος θα αφιερωθεί στην παρουσίαση της μεταναστευτικής λογοτεχνίας τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα. Σε αυτό θα εξηγηθούν τα χαρακτηριστικά και τα κριτήρια της μεταναστευτικής λογοτεχνίας καθώς και η προσέγγιση της ξένης γλώσσας έτσι όπως αυτή περιγράφεται από τους ίδιους τους λογοτέχνες οι οποίοι γράφουν σε μια ξένη γλώσσα. Στο τρίτο μέρος της εργασίας θα ασχοληθώ με την ανάλυση των έργων τριών συγγραφέων που γράφουν σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους και θα επιχειρήσω, σε σχέση με τις εννοιολογικές προσεγγίσεις που έγιναν στα προηγούμενα κεφάλαια, να δείξω πώς η γλώσσα στην μεταναστευτική λογοτεχνία μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας διαπολιτισμικών στοιχείων.

Το δείγμα

Τα κριτήρια επιλογής των έργων τα οποία θα αναλυθούν είναι

1. Το είδος τεκμηρίωσης
2. Η κοινή πολιτισμική ιδιαιτερότητα
3. Η συγγραφή σε ξένη γλώσσα

Επέλεξα στην παρούσα εργασία να εξετάσω πεζογραφία και όχι ποίηση διότι, όπως προκύπτει και από την ανάλυση χαρακτηριστικών της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, το είδος το οποίο επιλέγει η πλειοψηφία των συγγραφέων στη μεταναστευτική λογοτεχνία είναι το δοκιμιακό. Τα χαρακτηριστικά του δοκιμιακού λόγου – που κάνουν δυνατή την έκφραση διαπολιτισμικών στοιχείων θα αναλυθούν διεξοδικά στη συνέχεια της εργασίας.

Όσον αφορά στο δεύτερο κριτήριο, και οι τρεις συγγραφείς έχουν ως κοινή πολιτισμική ιδιαιτερότητα το μεταναστευτικό βίωμα το οποίο καθιστά την πολιτισμική και εθνική ταυτότητά τους υβριδική, και είναι μπολιασμένοι από τον πλούτο δύο διαφορετικών γλωσσών και κοινωνικών και πολιτισμικών συμφραζομένων. Όσον αφορά στο 3^ο κριτήριο επιλογής, πρόκειται για λογοτεχνικά έργα τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά για την νεώτερη μεταναστευτική λογοτεχνία, εμπεριέχοντας τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τα οποία την διέπουν, ενώ έχουν γραφτεί σε διαφορετικές γλώσσες και περιγράφουν διαφορετικά πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Παρά τις επιφανειακές διαφορές, τα έργα αυτά παρουσιάζουν παρόμοια συναισθήματα και εσωτερικές διεργασίες καθώς αυτό που ενώνει και τους τρεις συγγραφείς είναι η μεταναστευτική τους εμπειρία και η προβολή της δημιουργικής και δυναμικής της πλευράς μέσω της γραφής.

Τρόπος προσέγγισης

Σημαντικό είναι να εκφράσω εδώ τον τρόπο με τον οποίο προσωπικά βλέπω την εμπειρία της μετανάστευσης και την μεταναστευτική λογοτεχνία ως ένα ξεχωριστό είδος λογοτεχνικής έκφρασης. Στην εργασία αυτή θα προσπαθήσω να μείνω μακριά από μια ξενολογική- εθνικιστική προσέγγιση του μεταναστευτικού λόγου

(Discourse) και αναζητώ μια διαπολιτισμική εξέταση, όπου η έννοια του μετανάστη δεν είναι φορτισμένη με αρνητική χροιά ως το άτομο εκείνο το οποίο μένει στο περιθώριο και ως θύμα κουβαλά το βάρος των κοινωνικών εξελίξεων, αλλά αντιμετωπίζεται ως ισότιμο μέλος το οποίο συντελεί στην διαμόρφωση κοινωνικών δομών. Σημαντικό είναι να γίνει αντιληπτή μια διαπολιτισμική προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν στην συλλογική ταυτότητα και να τονιστεί η θετική συμβολή της μετανάστευσης, χάρη στην οποία μπορούν να παραγκωνιστούν τα διάφορα εθνικά στερεότυπα ενώ μπορεί να επιτευχθεί μια αρμονική συνύπαρξη μεταξύ ανθρώπων που ανήκουν εκ πρώτης όψης σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα και να δειχθεί τι μπορεί να συμβεί όταν τα διαφορετικά αυτά συμφραζόμενα συναντιούνται. Με τον ίδιο τρόπο, θεωρώ πως η μεταναστευτική λογοτεχνία δεν πρέπει να συνδέεται με συνειρμούς που έχουν να κάνουν με μια αρνητική θέαση του μετανάστη, ούτε και να θεωρείται μια υποδεέστερη επιμέρους κατηγορία της εκάστοτε εθνικής λογοτεχνίας. Πολύ περισσότερο, η μεταναστευτική λογοτεχνία έχει τα δικά της στοιχεία που την χαρακτηρίζουν και μπορεί αξιόλογα να σταθεί ως ένα ανεξάρτητο και δυναμικό λογοτεχνικό είδος που αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο προς έρευνα.

1. Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

1.1 Από τον πολιτισμό στο διαπολιτισμό

“Das interessante liegt im Zwischen”

Yoko Tawada

Για την διερεύνηση της έννοιας του διαπολιτισμού είναι αρχικά απαραίτητο να εξηγήσω τον όρο 'πολιτισμός' και το πώς αυτός χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία. Ειδικά μετά τον 19ο αιώνα υπάρχει μια τεράστια θεωρητική παραγωγή η οποία περιλαμβάνει διαφορετικές προσεγγίσεις της έννοιας του πολιτισμού και που ελάχιστα συμφωνούν μεταξύ τους. Επιλέγοντας εδώ την προσέγγιση των Clarke et al., ο πολιτισμός με την έννοια που λαμβάνει την εποχή της νεωτερικότητας ορίζεται ως εξής:

“Ο πολιτισμός μιας ομάδας ή μιας κοινωνικής τάξης συμπεριλαμβάνει τον ιδιαίτερο και ξεχωριστό τρόπο ζωής αυτής της ομάδας ή της κοινωνικής τάξης, τις σημασίες, τις αξίες και τις αντιλήψεις όπως αυτές εκφράζονται μέσα από τους θεσμούς, τις κοινωνικές σχέσεις, το σύστημα αντιλήψεων, τα ήθη και τα έθιμα, τη χρήση των αντικειμένων και την υλική ζωή. Ο πολιτισμός είναι η ιδιαίτερη μορφή στην οποία βρίσκουν έκφραση η ύλη και αυτή η κοινωνική οργάνωση της ζωής. Ένας πολιτισμός περιλαμβάνει τους 'χάρτες των σημασιών', οι οποίες κάνουν τα πράγματα κατανοητά για τα μέλη του. Αυτούς τους χάρτες δεν τους κουβαλά κανείς μες στο μυαλό του: αυτοί αντικειμενικοποιούνται μέσω των κοινωνικών θεσμών και σχέσεων, μέσα από τις οποίες το άτομο μετατρέπεται σε ένα 'κοινωνικό άτομο'. Ο πολιτισμός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι σχέσεις σε μια ομάδα δομούνται και δημιουργούνται. Είναι όμως και ο τρόπος με τον οποίο αυτά τα σχήματα βιώνονται, κατανοούνται και ερμηνεύονται. Ως εκ τούτου, οι άντρες και οι γυναίκες δομούνται μέσω της κοινωνίας, του πολιτισμού και της ιστορίας. Έτσι, τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα δημιουργούν μια -κατά κάποιον τρόπο- ιστορική δεξαμενή, ένα εκ των

προτέρων συγκροτημένο πεδίο δυνατοτήτων το οποίο οι ομάδες συλλαμβάνουν, μετασχηματίζουν και εξελίσσουν.²

Ο ορισμός αυτός παρουσιάζει τον πολιτισμό ως ένα περίπλοκο σύστημα αξιών, αντιλήψεων, υποδηλούμενων αλλά και ρητών κωδικών οι οποίοι αλλάζουν την δομή του κόσμου και επηρεάζουν σημαντικά το άτομο με το να παρέχουν “σημαντικές κατευθύνσεις για την ατομική δράση”³ Ως εκ τούτου, ο πολιτισμός δεν είναι ένας οργανισμός που υπάρχει έξω από εμάς, δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί να καταναλωθεί, να ολοκληρωθεί ή να τελειώσει αλλά πρόκειται για ένα σύστημα το οποίο μπορεί να μετατραπεί και να υποστεί συνεχείς αλλαγές με το να αναπαράγεται συνεχώς.

Σε αντίθεση με αυτό τον ορισμό, με την δημιουργία του σύγχρονου συστήματος κρατών υπερίσχυσε και μια θεωρία η οποία ταύτιζε τον πολιτισμό με τον εθνικό πολιτισμό. Για παράδειγμα, στη μελέτη του Γερμανού φιλοσόφου Johann Gottfried Herder 'Ιδέες για μια ιστορία της φιλοσοφίας της ανθρωπότητας' („Ideen zu einer Geschichte der Philosophie der Menschheit“, ο πολιτισμός αναφέρεται πάντα ως ένας πολιτισμός ενός λαού. Σύμφωνα με αυτόν, τα σύνορα ενός πολιτισμού συμπίπτουν με τα σύνορα ενός έθνους. Εκεί ο πολιτισμός είναι ομοιογενής, καθαρός και μοναδικός για κάθε λαό. Σύμφωνα με αυτό το πρότυπο, ο πολιτισμός ενός έθνους δεν μπορεί ποτέ να αναμειχθεί με τον πολιτισμό ενός άλλου έθνους και αυτό ακριβώς το στοιχείο του προσδίδει την μοναδικότητά του.⁴

Η προσέγγιση του Herders σχετικά με τον πολιτισμό δέχθηκε κριτική από τον κοινωνιολόγο Wolfgang Welsch, του οποίου η άποψη ήταν πως οι πολιτισμοί δεν αποτελούν πλέον ομοιογενείς ενότητες αλλά είναι περίπλοκοι, δικτυωμένοι και βρίσκονται σε συνεχή διάδραση μεταξύ τους. Έχοντας τα έθνη κράτη ξεπεράσει πλέον το αρχικό στάδιο της απομόνωσης και εμπεριέχοντας όλα τους λίγο πολύ

² Clarke, J. u.a.: Jugendkultur als Widerstand. Milieu, Rituale, Provokationen. Frankfurt/ M. 1979, 40
η ελληνική μετάφραση του ορισμού έγινε από εμένα

³ Βλ. Hein, Kerstin: Hybride Identitäten: Bastelbiografien im Spannungsverhältnis zwischen Lateinamerika und Europa. Transkript. Bielefeld: 2006, 68

⁴ Πβ. Blumentrath, H u.a: *Transkulturalität. Türkisch- deutsche Konstellationen in Literatur und Film*. Aschendorff. Münster 2007, 15

μεικτές εθνικά και πολιτισμικά κοινότητες γίνεται σήμερα ολοένα και περισσότερο λόγος για την ύπαρξη πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Ωστόσο, η ύπαρξη δύο ή περισσότερων πολιτισμών στον ίδιο γεωγραφικό χώρο δεν είναι αρκετός για την ύπαρξη πολιτισμικής πολυφωνίας. Η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων χωρίς την ανάμειξή τους και την συνεργασία τους στη δημιουργία νέων πολιτισμικών δομών και αξιών δεν οδηγούν σε κοινωνική εξέλιξη και σίγουρα δεν ευνοούν την υπέρβαση των διαφορών ανάμεσα στις πολιτισμικές κοινότητες. Γι' αυτό το λόγο, ιδιαίτερα στις τελευταίες δύο δεκαετίες γίνεται συνεχής λόγος για την αναγκαιότητα της ύπαρξης μιας "διαπολιτισμικής διάδρασης"⁵. Θεωρώντας ελλιπή την απλή συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων στον ίδιο χώρο, ο διαπολιτισμός εστιάζει στη δυνατότητα δημιουργίας για κάτι καινούργιο το οποίο προκύπτει από την ένωση διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων.⁶ Έτσι, ο διαπολιτισμός δεν αφορά στην "σύγκριση μεταξύ των πολιτισμών"⁷ όπως συμβαίνει σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία αλλά εστιάζει στην υπέρβαση των πολιτισμικών συνόρων. Σημαντικό είναι εδώ να επισημανθεί πως ο διαπολιτισμός μπορεί να ιδωθεί μέσα από δύο σημεία. Από την μια ο διαπολιτισμός προαπαιτεί την ύπαρξη πολιτισμικών διαφορών. Οι διαφορές αυτές θα πρέπει να ξεπεραστούν και να οδηγήσουν στην διαμόρφωση νέων στοιχείων. Από την άλλη ο διαπολιτισμός ευνοεί την δημιουργία μιας διαδικασίας στην οποία μπορούν να εξεταστούν τα εσωτερικά στοιχεία και οι πτυχές ενός πολιτισμού. Αυτές τα ενδοπολιτισμικά χαρακτηριστικά είναι τα συστατικά στοιχεία ενός πολιτισμού που κάνουν δυνατή την επικοινωνία και την υπέρβαση των συνόρων ανάμεσα στους πολιτισμούς.⁸ Αυτό σημαίνει πως η 'φύση' του πολιτισμού είναι τέτοια που να υπάρχει πάντα μια δυναμική εντός των πολιτισμικών δομών που επιτρέπει την δημιουργία.⁹ Έτσι

⁵ Ό.π., 17

⁶ Blioumi, Aglaia: *Transkulturelle Metamorphosen. deutschsprachige Migrationsliteratur im Ausland am Beispiel Griechenland: Monographie, Anthologie*. Königshausen & Neumann: Würzburg 2006, 22

⁷ Blioumi, Aglaia. *Interkulturalität als Dynamik. Ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*. Stauffenburg. Tübingen: 2002, 89

⁸ Πβ. Blioumi 2002, 90

⁹ Ό.π., 95

προκύπτουν ενώσεις και εξελίξεις τόσο μεταξύ των πολιτισμών οι οποίοι συνυπάρχουν σε έναν κοινό χώρο, όσο και μέσα στους εκάστοτε συμμετέχοντες πολιτισμούς, των οποίων η δομή μεταλλάσσεται συνεχώς και θέτει τις βάσεις για μετέπειτα μετασχηματισμούς. Ο πολιτισμός εδώ νοείται όχι πια ως μια στερεή οντότητα αλλά ως μια δυναμική διαδικασία που οδηγεί σε μια πολυδιάστατη σύνθεση. Το κέντρο βάρους δεν αποτελεί πια η “αυτόχθονη και ομοιογενής εθνική κουλτούρα”¹⁰, η οποία βασίζεται στην δυαδική αντίθεση ανάμεσα στον 'δικό μας' και τον 'ξένο' πολιτισμό. Σήμερα γίνεται λόγος για την δημιουργία νέων, υβριδικών πολιτισμών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, τα οποία τα χαρακτηρίζει η πολιτισμική ετερογένεια ενώ αυτές διαμορφώνονται και εξελίσσονται χάρη στην ύπαρξη ενός τρίτου, ενδιάμεσου χώρου ανάμεσα στους πολιτισμούς. Στη συνέχεια της εργασίας θα γίνει η σύνδεση των εννοιών αυτών με τη δημιουργία υβριδικών ταυτοτήτων, έτσι όπως αυτές συστάθηκαν από την μετα-αποικιακή εποχή έως τα σύγχρονα μεταναστευτικά ρεύματα.

1.2 Από την μετα-αποικιοκρατία έως τις υβριδικές ταυτότητες

Στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα έλαβαν χώρα σημαντικές αλλαγές στην ιστορία της Ευρώπης οι οποίες είχαν τόσο τοπικό όσο και διεθνές χαρακτήρα. Η αύξηση των μεταναστευτικών ρευμάτων, η επόμενη σελίδα της αποικιοκρατίας, οι συνεχείς μετακινήσεις των πληθυσμών και η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τόσο τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς όσο και τις ιδεολογίες και τις κοινωνικές αξίες όλων των ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες πλέον έπρεπε να ορισθούν εκ νέου σαν πολιτικές οντότητες και να αλλάξουν πορεία πλεύσης στην πολιτική και τη στρατηγική τους. Από τις αλλαγές αυτές προέκυψε μια μεγάλη συζήτηση όσον αφορά στη συγκρότηση και την σημασία της έννοιας “ταυτότητα”.

Στο κεφάλαιο αυτό θα διερευνηθεί η έννοια αυτή όπως διαμορφώνεται από το τέλος της αποικιοκρατίας και έπειτα, ξεκινώντας από την έννοια της μετανάστευσης και φθάνοντας έως την δημιουργία των υβριδικών ταυτοτήτων.

¹⁰

Bronfen/Marius 1997, 17

1.2.1 Μετανάστευση και διαπολιτισμικά στοιχεία

Μετανάστευση και μετα-αποικιοκρατία

Η μετανάστευση δεν είναι ένα καινούργιο φαινόμενο. Από αρχαιοτάτων χρόνων οι άνθρωποι μετακινούνται για διαφορετικούς λόγους, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ανάμειξη των πληθυσμών και των πολιτισμών που αυτοί έφεραν μαζί τους. Δύσκολα θα μπορούσε να γράψει κανείς την ιστορία της νεωτερικότητας δίχως την ιστορία των διαφόρων μεταναστευτικών ρευμάτων και μετακινήσεων πληθυσμών. Χώρες από τις πιο ανεπτυγμένες σήμερα θεωρούνται χώρες φτιαγμένες μέσω της μετανάστευσης, όπως για παράδειγμα η Αυστραλία, ο Καναδάς και οι Η.Π.Α.

Η νεωτερικότητα είναι η συνύπαρξη δύο αντιφατικών φαινομένων. Από τη μία έχουμε την δημιουργία ενός κατακερματισμένου κόσμου με τα κλειστά σύνορα του έθνους κράτους και από την άλλη έχουμε την μετανάστευση που φέρνει την μείξη και την ύπαρξη πολλών και διαφορετικών πολιτισμών, ενώ παράλληλα θέτει πολλές προκλήσεις στη θεωρία της απόλυτα ομοιογενούς και καθαρής εθνικής ταυτότητας. Ειδικά στην Ευρώπη σήμερα, η μετανάστευση έχει καταστεί το κύριο αντικείμενο συζήτησης. Η συνύπαρξη με διαφορετικές κουλτούρες και θρησκείες έχει φέρει στην επιφάνεια συζητήσεις για τα όρια της ανοχής και για τους κανόνες συνύπαρξης σε μια ανομοιογενή πλέον κοινωνία. Από την άλλη πλευρά, χώρες από όπου παραδοσιακά έφευγαν μετανάστες για άλλες χώρες, σήμερα γίνονται χώρες άφιξης μεταναστών, θυμίζοντάς μας ότι η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο το οποίο κάνει κύκλους. Σε αυτές τις χώρες, τα ζητήματα της έννοιας του πολίτη και της συνύπαρξης με άλλους πολιτισμούς τίθενται για πρώτη φορά μετά από το τέλος της αποικιοκρατίας, προκαλώντας συχνά κοινωνικές τριβές και πολιτικές συγκρούσεις. Με τον όρο “μετα-αποικιοκρατία” αναφερόμαστε σε μια περίοδο του 20ου αιώνα ο οποίος προκύπτει μετά τα τέλη της αποικιοκρατίας, δηλαδή της ανεξαρτησίας των αποικιών από τους αποικιοκράτες τους. Έτσι, από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα δημιουργείται ένας λόγος (discourse) που ασχολείται με την κριτική των αποικιακών δομών, την πολιτισμική κληρονομιά της αποικιοκρατίας καθώς και τις

επιπτώσεις της. Στην θεωρητική παραγωγή προκύπτουν δύο είδη προσέγγισης.¹¹ Από τη μια μπορεί να μελετήσει κανείς την περίοδο αυτή χρονικά, ως την εποχή και την ιστορική πορεία μετά την αποικιοκρατία. Από την άλλη υπάρχει η επιστημονική και φιλοσοφική προσέγγιση η οποία μελετά τις σχέσεις αποικιοκρατών – αποικιοκρατούμενων και τις διάφορες πτυχές αυτής της σχέσης.

Παρόλο που η αποικιοκρατία έφτασε στο τέλος της, οι επιπτώσεις της αποτελούν την αφετηρία μιας τεράστιας συζήτησης που οδήγησε τους θεωρητικούς σε μια επανεξέταση και επαναδιατύπωση των μέχρι τότε θεωριών με το να δουν τον κόσμο μέσα από μια νέα προοπτική. Η προοπτική αυτή ήταν μέσα από τα μάτια των πρώην αποικιοκρατούμενων, των 'Άλλων', των ξένων.

Από το τέλος της αποικιοκρατίας και μετά υπήρχε μια τεράστια λογοτεχνική παραγωγή στην αγγλική γλώσσα από την Ινδία έως την Αυστραλία και τον Καναδά. Ωστόσο, η ανάγνωση αυτών των έργων έγινε μέσα από την αυστηρή ευρωπαϊκή ματιά η οποία είχε κατασκευάσει με τα δικά της κριτήρια μια εξωτική και πρωτόγονη εικόνα της Ανατολής η οποία έχει την ανάγκη του αποικιοκράτη για να περάσει με την σειρά της έναν δικό της Διαφωτισμό. Η θέαση της Ανατολής με καθαρά ευρωπαϊκά κριτήρια όχι μόνο δεν συντέλεσε στην δημιουργία μιας πολιτισμικής συνάντησης μεταξύ Δύσης και Ανατολής αλλά αντίθετα ενίσχυσε το χάσμα το οποίο είχε ήδη δημιουργηθεί μέσω των σχέσεων εξουσίας. Στην μελέτη „The Empire writes back“¹² γίνεται ακριβώς λόγος για την αξία της τότε υποτιμημένης και καταπιεσμένης λογοτεχνίας των αποικιοκρατούμενων καθώς και μια κριτική απέναντι στον 'ευρωπαϊοκεντρικό' τρόπο προσέγγισης της γλώσσας και της λογοτεχνίας.

Η προσπάθεια αυτή να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει η Δύση εκ νέου τον πολιτισμό των 'Άλλων', οδήγησε και στην διαμόρφωση μιας νέας λογοτεχνικής θεωρίας. Ο Παλαιστίνιος-Αμερικανός θεωρητικός της λογοτεχνίας Edward W. Said προτείνει μια “αντιστικτική ανάγνωση της λογοτεχνίας” στο έργο του “Culture and Imperialism”, μια ανάγνωση δηλαδή στην οποία αναλύονται και οι δύο πλευρές και

¹¹ Πβ. Fause, Markus. Einführung in die Kulturwissenschaft. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2003

¹² Ashcroft, Bill et al.: *The Empire writes back: theory and practise of post-colonial literatures*. London: Routledge 1989

ματιές, τόσο της Δύσης όσο και της Ανατολής, ενώ παράλληλα θα έχει κανείς την διάθεση να παρατηρήσει και όλα αυτά τα οποία δεν δηλώνονται ευθέως ή δεν φαίνονται με την πρώτη ματιά. Όπως στη μουσική η αντιστικτική τεχνική καθιστά δυνατή την πολυφωνία μέσα από την ταυτόχρονη συνήχηση διαφορετικών μελωδιών όπου καμία δεν υπερισχύει της άλλης αλλά συνυπάρχουν αρμονικά¹³, έτσι και στην λογοτεχνία, ένας τέτοιος τρόπος ανάγνωσης θα μπορούσε να δώσει τα αναλυτικά εργαλεία για τον διάλογο μεταξύ δύο πολιτισμών, γεφυρώνοντας τις αποστάσεις ανάμεσα στο “εμείς” και “οι άλλοι”. Σε αυτούς ακριβώς τους τελευταίους δύο όρους -‘εμείς/ οι άλλοι’- αποκαλύφθηκαν και οι πραγματικές αποστάσεις ανάμεσα σε αποικιοκράτες και αποικιοκρατούμενους, που οδήγησε σε μια εκ νέου ανάλυση και διατύπωση της έννοιας και σημασίας της ταυτότητας.

Για πρώτη φορά, στο έργο του Hommi Bhabha “The Location of Culture”¹⁴ έγινε μια ψυχαναλυτική προσέγγιση του μετα-αποικιακού λόγου, όπου το ζήτημα της εύρεσης της ταυτότητας έγινε με μετα-αποικιακούς όρους και εισάγεται για πρώτη φορά ο όρος ‘υβριδική ταυτότητα’. Ως μια από τις βασικότερες παραμέτρους του διαπολιτισμού καθώς και απαραίτητο εργαλείο για την προσέγγιση της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, ο όρος αυτός θα εξηγηθεί παρακάτω μέσα από μια συνοπτική ανάλυση εννοιών.

1.2.2 Η έννοια της υβριδικής ταυτότητας

Η Ταυτότητα στην νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα

Τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει μια έκρηξη φιλολογικής παραγωγής γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας, ιδίως στους τομείς των πολιτισμικών και κοινωνικών επιστημών. Η ταυτότητα, απαντώντας στο ερώτημα ‘ποιος είμαι;’ αφορά το ζήτημα της αυτοεικόνας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μας και όσα μας ξεχωρίζουν από τους άλλους. Κάνοντας μια βασική διαφοροποίηση, ξεχωρίζουν στο ζήτημα της ταυτότητας δύο προσεγγίσεις, η μοντέρνα και η μεταμοντέρνα ταυτότητα.

¹³ <http://www.iema.gr/data/edu/EMMELEIA/glwssari/01/a039.html>

¹⁴ Bhabha, Homi K.: *The location of culture*. New York: Routledge 1994

Από την μια πλευρά η ταυτότητα εξετάζεται ως κάτι κληρονομημένο ήδη από την γέννηση ενός ανθρώπου. Στα πλαίσια αυτά, η καθαρότητα, η αυτοτέλεια και η ομοιογένεια θεωρείται πλεονέκτημα. Σύμφωνα με τον Weber, μια τέτοια ταυτότητα θα ήταν σαν ένα “σιδερένιο κλουβί”¹⁵. Οι σχέσεις και η αλληλοεπίδραση μεταξύ των πολιτισμών θεωρούνται αφύσικες καθώς και επικίνδυνες. Μια τέτοια ταυτότητα είναι εγωκεντρική και απομονωμένη καθώς δεν μπορεί να δεχθεί πως μέσα σε μια κοινωνία ή ακόμα και μέσα σε ένα άτομο μπορούν να συνυπάρξουν διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία. Για να μπορέσει να επιβιώσει ως αυτούσια και καθαρή, μια τέτοια ταυτότητα θα πρέπει να προστατευθεί από οτιδήποτε το οποίο θεωρεί ξένο ως προς τα χαρακτηριστικά της. Από την άλλη, η μεταμοντέρνα προσέγγιση βλέπει την ταυτότητα ως ένα πεδίο όπου οι πόρτες για ανταλλαγή πολιτισμικών και άλλων στοιχείων μένουν ανοιχτές. Η προσέγγιση αυτή δεν δέχεται την ταυτότητα ως κληρονομιά αλλά περισσότερο ως κάτι το οποίο κατακτιέται, κινείται ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό και χαρακτηρίζεται από πολιτισμική ετερογένεια. Η ταυτότητα ως μια μη-περιχαρακωμένη οντότητα αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή καθώς δημιουργείται μέσα από την διάδραση του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο. Ο Βρετανός κοινωνιολόγος Stuart Hall βλέπει την ταυτότητα ως κάτι το οποίο όχι μόνο δεν μπορεί να σταθεί απομονωμένο και απολιθωμένο αλλά αποτελεί μια συνεχή εξέλιξη του εαυτού.¹⁶ Η ταυτότητα ως αφήγηση η οποία όχι μόνο δεν μπορεί να υπάρξει έξω από το κοινωνικό περιβάλλον αλλά μάλιστα επιβεβαιώνεται και αναγνωρίζεται από την ύπαρξη των άλλων. Ενώ η ταυτότητα της νεωτερικότητας θέλει να στέκεται σταθερή και άκαμπτη, η μετανεωτερική ταυτότητα “όχι μόνο αναγνωρίζει την ετερότητα και τη διαφορά, αλλά και την ενσωματώνει ως αναγκαίο όρο της ζωτικότητας και της δυναμικής της”¹⁷ Η ταυτότητα επομένως δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί να χαθεί ή να ξαναβρεθεί αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας συνεχούς εξέλιξης που δεν αφορά στο 'είναι' αλλά στο 'γίνεσθαι'. Πρόκειται για μια αφήγηση

¹⁵ Βλ. Bauman, Zygmunt. *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*. Αθήνα: Ψυχογιός 1997, 351

¹⁶ Πβ. Blumenrath 2007, .23

¹⁷ Βλ. Πασχαλίδης 1999, 332

όπου η ταυτότητα είναι “το αποτέλεσμα μιας διαπραγμάτευσης διαφοροποιήσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στο υποκείμενο και το περιβάλλον του”¹⁸.

Στο βιβλίο του “Φονικές ταυτότητες” γράφει ο Λιβανέζος συγγραφέας Amin Maalouf:

«Κάθε άνθρωπος, χωρίς καμιά εξαίρεση, διαθέτει μια σύνθετη ταυτότητα. Αρκεί να θέσει στον εαυτό του ορισμένες ερωτήσεις για να βγάλει στο φως τις ξεχασμένες ρωγμές, διακλαδώσεις που δεν τις είχε υποψιαστεί και να ανακαλύψει πως ο εαυτός του είναι σύνθετος, μοναδικός, αναντικατάστατος»¹⁹

Ταυτόχρονα, ανήκοντας το άτομο σε κοινωνικά και πολιτισμικά σύνολα, η πολιτισμική του ταυτότητα λαμβάνει όλα τα στοιχεία εκείνα των συμφραζομένων τα οποία γνωρίζει. Τι συμβαίνει όμως όταν κανείς είναι μέλος ενός μεικτού συνόλου πολιτισμικών και εθνικών στοιχείων και αφηγήσεων και μάλιστα την εποχή των εθνικών κρατών; Το ερώτημα αυτό μπορεί να απαντηθεί στα πλαίσια των μετα-αποικιοκρατικών θεωριών όπου η έννοια του υβριδισμού χρησιμοποιείται μέσα σε πολιτισμικά συμφραζόμενα.

Οι υβριδικές ταυτότητες

Υβριδισμός ονομάζεται μια μικτή μορφή δύο προηγουμένως διαφορετικών στοιχείων ή συστημάτων. Στην αρχική του χρήση στην επιστήμη της βιολογίας, το υβρίδιο αποτελεί μια διασταύρωση της οποίας τα συστατικά αποτελούνται από γενετικά ανόμοια στοιχεία. Στις επιστήμες του πολιτισμού ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για ανθρώπους οι οποίοι κατάγονται από μια εθνικά μικτή οικογένεια. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στα πλαίσια των θεωριών του πολιτισμού και της εξέλιξης, ο όρος αυτός είχε αποκτήσει αρνητική σημασία αφού συνδέονταν με απώλεια ταυτότητας και εκφυλισμό, όπου οι φορείς υβριδικών ταυτοτήτων θεωρούνταν επικίνδυνοι για την καθαρότητα και ομοιογένεια της εθνικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου, η υβριδική ταυτότητα θεωρούνταν το αποτέλεσμα μιας αφύσικης μπασταρδοποίησης.²⁰ Ακόμη και στην γλωσσολογία, η

¹⁸ Hein 2006, 65 (als Ergebnis einer Aushandlung von Differenzen und Konflikten zwischen dem Subjekt und seiner Umwelt) Η μετάφραση έγινε απο εμένα.

¹⁹ Maaluf Amin, *Οι φονικές ταυτότητες*. Αθήνα: Ωκεανίδα 1999, 30

²⁰ Βλ. Blumenrath 2007, 24

διγλωσσία ή η μικτή γλωσσική ταυτότητα θεωρούνταν μειονέκτημα αφού σύμφωνα με τις θεωρίες της εποχής το δίγλωσσο άτομο νιώθει ξεριζωμένο, αποπροσανατολισμένο και απάτριδο. Επιπλέον η έλλειψη μιας μοναδικής και καθαρής γλωσσικής ταυτότητας τον κάνει να έχει αισθήματα μειονεξίας καθώς και να πάσχει από διχασμένη προσωπικότητα.

Στο έργο του Ρώσου φιλοσόφου Mikhail Bakhtin αναπτύσσεται ένα νέο γλωσσικό μοντέλο του υβριδισμού όπου ο υβριδισμός μετατρέπεται σε μια πολιτισμική συζήτηση. Εκεί οι γλώσσες προσεγγίζονται όχι μόνο σαν γλωσσικά συστήματα αλλά κυρίως σαν σύνολα ιστορικών και κοινωνικών στοιχείων που συνδέονται με συγκεκριμένες αξίες και αντιλήψεις.

“What is a hybridisation? It is a mixture of two social languages within the limits of a single utterance, an encounter, within the arena of an utterance, between two different linguistic consciousnesses, separated by one another by an epoch, by social differentiation or by some other factor”²¹

Στην προσέγγιση αυτή του υβριδισμού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό ο Hommi Bhabha, ο οποίος εξελίσσοντάς το στα πλαίσια του μετα-αποικιακού discourse, του προσδίδει νέες νοηματοδοτήσεις. Σύμφωνα με αυτόν, ο πολιτισμός όχι μόνο δεν ορίζεται ως μια ομοιογενής και αμετάβλητη ουσία αλλά αντιθέτως είναι ετερογενής και ποικιλόμορφη.²² Οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων και των πολιτισμών όχι μόνο δεν αποτελούν σύνορα που τους χωρίζουν αλλά συμβάλλουν στην δημιουργία ενός χώρου όπου αρχικά οι πολιτισμοί αντιπαραβάλλονται μεταξύ τους, ύστερα ενσωματώνουν στοιχεία το ένα του άλλου και τελικά αναμειγνύονται. Έτσι, ο Bhabha βλέπει την ύπαρξη των διαφορών ως κάτι παραγωγικό που δίνει την δυνατότητα για την δημιουργία ενός νέου χώρου ύπαρξης μεταξύ των πολιτισμών.²³ Αυτόν τον νοερό και μη γεωγραφικά εντοπίσιμο χώρο, ο Bhabha τον ονομάζει “Ο τρίτος χώρος”. Στα πλαίσια του μετα-αποικιοκρατικού discourse, στον χώρο αυτό οι αποικιοκράτες και οι αποικιοκρατούμενοι συνυπάρχουν λειτουργώντας ο ένας ως

²¹ Bakhtin 1981, 358

²² Βλ. Hein 2006, 41

²³ Ό.π., 42

μεταφραστής του κόσμου του άλλου σύμφωνα με τις δικές τους παραστάσεις. Ωστόσο, στην αρχική συνάντηση σε αυτό τον χώρο οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους δύο οδηγούν σε μια 'μετάφραση' η οποία είναι αρκετά μακριά από το πρωτότυπο. Ο Bhabha μιλά εκεί για έναν αποικιοκρατικό μιμητισμό²⁴. Σύμφωνα με αυτό, οι ντόπιοι δεν έχουν μια δική τους ταυτότητα αλλά κάνουν προσπάθειες να μιμηθούν την συμπεριφορά των αποικιοκρατών, πράγμα που από τους δεύτερους θεωρείται ως απειλή αφού κάνει τα όρια μεταξύ “αυτών” και των “άλλων” πολύ πιο ρευστά.

Στα πλαίσια του μετα-αποικιακού λόγου και έπειτα από τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα του προηγούμενου αιώνα, η ταυτότητα του μετανάστη έχει απαλλαγεί από την παρουσία του *mimic man*. Σήμερα μιλάμε ολοένα και περισσότερο για μια διαπολιτισμική ταυτότητα η οποία συνεχώς μεταβάλλεται και εξελίσσεται με το να γεφυρώνει τις διαφορές ανάμεσα στο 'εμείς' και 'οι άλλοι', ή ακόμη περισσότερο να διαμορφώνεται ακριβώς από την ύπαρξη διαφορών και το προνόμιο του να ζει κανείς σε ένα μικτό πολιτισμικό περιβάλλον. Τούτη η ταυτότητα δεν είναι κάτι άκαμπτο και στέρεο αλλά υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές.²⁵ Ο Hall προτείνει τον όρο 'η διαδικασία ταυτοποίησης' (the process of identification), σύμφωνα με τον οποίο η ταυτότητα χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη δυναμική, όπου το έτερο αποτελεί κομμάτι του εαυτού.

“Ο Άλλος δεν είναι έξω από μας, αλλά εξίσου μέσα μας, στην ταυτότητά μας. Ως εκ τούτου, η ταυτότητα είναι μια διαδικασία, η ταυτότητα αποτελεί ρήξη. Δεν είναι ένα σταθερό σημείο αλλά ένα αμφίσημο σημείο”²⁶

Η ταυτότητα λοιπόν είναι εκ φύσεως υβριδική. Δεν είναι μια ολοκληρωμένη οντότητα αλλά αποτελεί ένα σταυροδρόμι όπου οι γλώσσες, οι αντιλήψεις, τα

²⁴ Hein 2006 S. 42

²⁵ Πβ. Hall 1999, 89-91

²⁶ Hall 1999, 91 (Der Andere ist nicht draußen, sondern ebenso im Selbst, in der Identität. Daher ist Identität ein Prozeß, Identität ist Spaltung. Identität ist kein Fixpunkt, sondern ein ambivalenter Punkt). Η ελληνική μετάφραση έγινε απο εμένα.

συναισθήματα και τα χρώματα συναντιούνται και αναμειγνύονται σε έναν κόσμο πολλαπλών συμφραζόμενων.²⁷

Παραδείγματα υβριδικών ταυτοτήτων συναντά κανείς σήμερα ιδίως στους μετανάστες της δεύτερης και της τρίτης γενιάς, οι οποίοι είναι φορείς πολιτισμικών διαφορών και αντιληπτικών προτύπων, τόσο από το οικογενειακό όσο και από το εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον.²⁸ Παρόλ'αυτά, την εποχή των εθνικών κρατών, υπάρχουν ακόμη εκείνοι οι οποίοι ονειρεύονται την ύπαρξη μιας άκαμπτης ταυτότητας που αποτελεί κομμάτι και συνέχεια μιας μη διαπραγματεύσιμης εθνικής αφήγησης.

Γράφει ο Amin Maaluf στο βιβλίο του “Φονικές ταυτότητες” :

«Με λίγα λόγια, ο καθένας μας κατέχει δύο κληρονομίες: τη μία, την ‘κάθετη’, του την έχουν αφήσει οι πρόγονοί του, οι παραδόσεις του λαού του, της θρησκευτικής του κοινότητας, την άλλη, την ‘οριζόντια’, του τη δίνει η εποχή του, οι σύγχρονοί του. Κατά τη γνώμη μου, η πιο σημαντική είναι η δεύτερη, και κάθε μέρα που περνάει γίνεται όλο και πιο καθοριστική, κι όμως, αυτή η πραγματικότητα δεν αντανακλάται στην αντίληψη που έχουμε για τον εαυτό μας. Δεν διεκδικούμε την ‘οριζόντια’ κληρονομιά μας, διεκδικούμε την άλλη»²⁹

Ένας νέος 'τρίτος χώρος'

Ο τρίτος χώρος για τον οποίο μιλά ο Hommi Bhabha είναι το μέρος όπου ο εαυτός και το έτερο συναντιούνται και όπου οι υβριδικές ταυτότητες βρίσκουν χώρο έκφρασης. Ο ενδιάμεσος αυτός χώρος είναι το δημιουργικό αποτέλεσμα ανταλλαγών, ενώσεων και συγχωνεύσεων διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων. Αυτό που αποτελεί ενδιαφέρον στον χώρο αυτόν για τον Bhabha είναι το ως εξής:

„Αναγνωρίζουμε πως κάθε μορφή πολιτισμού βρίσκεται σε μια διαρκεί διαδικασία υβριδισμού, διασταυρώσεων και προσμίξεων. Για μένα, ωστόσο, η σημασία του υβριδισμού δεν έγκειται στο γεγονός ότι ο υβριδισμός οφείλεται στην ύπαρξη δυο

²⁷ Πβ. Bronfen/Marius 1997, 22

²⁸ Βλ. Blioumi 2002, 95

²⁹ Maaluf 1999, S. 137

αρχικών στοιχείων από τα οποία δημιουργείται ένα τρίτο. Πολύ περισσότερο, ο υβριδισμός για μένα είναι ο 'τρίτος χώρος' μέσα από τον οποίο προκύπτουν νέες δυνατότητες.”³⁰

Ο χώρος αυτός δεν είναι επομένως ένας στατικός χώρος στον οποίον συνυπάρχουν τα διάφορα πολιτισμικά στοιχεία αλλά πολύ περισσότερο, αυτά συνδιαλέγονται, ανταλλάσσονται και μετασχηματίζονται σε νέες δημιουργικές μορφές. Οι διαδικασίες αυτές βρίσκουν χώρο έκφρασης και στην τέχνη, όπου τα διαφορετικά μοτίβα, οι τεχνικές και τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία οδηγούν σε νέες μορφές τέχνης και πρωτοποριακές ιδέες. Όσον αφορά στην λογοτεχνία, μπορεί να εξετάσει κανείς τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών χώρων και εποχών μέσα από την μεταναστευτική λογοτεχνία. Οι συγγραφείς οι οποίοι έχουν βιώσει την μεταναστευτική εμπειρία είναι φορείς μιας μικτής ταυτότητας και είναι επηρεασμένοι από περισσότερο από ένα πολιτισμικά συμφραζόμενα. Ξεπερνώντας τη διχοτομία ανάμεσα στο οικείο και στο ξένο, η μεταναστευτική λογοτεχνία έχει την δυνατότητα να δημιουργήσει έναν τρίτο χώρο έκφρασης και συνάντησης με τον αναγνώστη, αναπαριστώντας με λογοτεχνικό τρόπο την θετική πλευρά της πολιτισμικής ετερογένειας, πράγμα το οποίο θα προσπαθήσω να δείξω στη συνέχεια της εργασίας.

³⁰ Bhabha 1990, 210 (Wir erkennen, dass alle Formen von Kultur sich in einem andauernden Prozess der Hybridität, der Kreuzung und der Vermischung befinden. Für mich liegt die Bedeutung der Hybridität jedoch nicht darin, dass man sie auf zwei Ursprüngelemente zurückführen könnte, aus denen das dritte entsteht, vielmehr ist die Hybridität für mich der „Dritte Raum“, aus dem heraus andere Positionen entstehen können) Η ελληνική μετάφραση έγινε απο εμένα.

2. Η ιστορική αναδρομή της μεταναστευτικής λογοτεχνίας

2.1 Η μετανάστευση στη Γερμανία και στην Ελλάδα

2.1.1 Η μετανάστευση στην Γερμανία.

Ως μετανάστευση χαρακτηρίζει κανείς την διαδικασία όπου οι άνθρωποι σκόπιμα αφήνουν μεμονωμένα ή κατά ομάδες τον μέχρι τότε τόπο κατοικίας τους και εγκαθίστανται μόνιμα σε μια άλλη χώρα.

Ήδη από την δεκαετία του '50 η Γερμανία αποτέλεσε χώρα υποδοχής μεταναστών και δέχτηκε ένα τεράστιο κύμα ανθρώπων από διάφορες χώρες ως εργατικό δυναμικό το οποίο θα συντελούσε στην παλινόρθωση της γερμανικής οικονομίας μετά από τις καταστροφικές συνέπειες του Δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Χρειάστηκαν ωστόσο πολλά χρόνια μέχρι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση να αποφασίσει να δεχτεί τους πραγματικούς όρους υπό τους οποίους συντελούνταν το φαινόμενο της μετανάστευσης και η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται και σχηματοποιείται σε ορισμένες χρονικές φάσεις.

Στην παρούσα εργασία έχει επιλεγεί η προσέγγιση του Hisashi Yano³¹ η οποία δίνει έμφαση στο ιστορικό υπόβαθρο στο οποίο συντελέστηκαν οι φάσεις της γερμανικής μετανάστευσης και σύμφωνα με την οποία η διαδικασία αυτή διακρίνεται σε 5 περιόδους. Στην πρώτη φάση (1955-1973) μιλά κανείς για το φαινόμενο των “γκασταρμπάιτερ”. Οι λεγόμενοι φιλοξενούμενοι εργάτες ήταν μετανάστες οι οποίοι στάλθηκαν στην Γερμανία μετά από διακρατικές συμφωνίες, τοποθετήθηκαν σε συγκεκριμένες θέσεις εργασίας, η παραμονή τους ήταν για περιορισμένη χρονική διάρκεια και οι ίδιοι ήταν υποχρεωμένοι να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους όταν το συμβόλαιο εργασίας θα έληγε. Σε αυτή την φάση η γερμανική πολιτική αρνούσαν ακόμη να δεχτεί πως η Γερμανία ήταν μια χώρα υποδοχής μεταναστών, δεχόταν ωστόσο την ύπαρξή τους χάρη στο κλίμα ευφορίας το οποίο είχε δημιουργήσει η άνθηση της γερμανικής οικονομίας.

³¹ Yano, Hisashi: Migrationsgeschichte. In: Chiellino, Carmine (Hrsg.): *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart – Weimar: Metzler: 2000.

Μετά από αυτή την φάση ακολούθησε μια περίοδος όπου η γερμανική οικονομία βρισκόταν σε ύφεση και για πρώτη φορά η ανάγκη των ξένων προσκεκλημένων εργατών άρχισε να αμφισβητείται. Στις 10 Νοεμβρίου 1965 ο καγκελάριος Ludwig Erhard δηλώνει στον γερμανικό λαό πως εάν εργάζεται μια ώρα την εβδομάδα περισσότερο τότε το ξένο εργατικό δυναμικό θα ήταν περιττό.³² Σε αυτό το σημείο ήδη οι μετανάστες άρχισαν να θεωρούνται πρόβλημα στην γερμανική κοινωνία και να αποτελούν αποδιοπομπαίο τράγο για τα δεινά της χώρας.³³

Στην δεύτερη φάση (1973-1979) και μετά από μια δεύτερη οικονομική κρίση σταματά η πρόσκληση ξένων εργατών καθώς και υπάρχει η τάση να επιστρέφουν πολλοί από τους μετανάστες στις χώρες καταγωγής τους. Υπήρχαν ωστόσο οικογένειες μεταναστών οι οποίες είχαν αποφασίσει να παραμείνουν μόνιμα στην Γερμανία. Ιδίως στις περιπτώσεις όπου οι οικογένειες αυτές είχαν αποκτήσει παιδιά τότε η επιστροφή στις χώρες καταγωγής δεν ήταν μια επιθυμητή επιλογή. Η νέα αυτή πραγματικότητα έδειξε πως χρειαζόταν πλέον η γερμανική κυβέρνηση να λάβει νέα μέτρα αντιμετώπισης του μεταναστευτικού ζητήματος και ξεκινά έτσι η πρώτη προσπάθεια ενσωμάτωσης των μεταναστών με γνώμονα την “σταθεροποίηση της απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού (Konsolidierung der Ausländerbeschäftigung)”³⁴

Στην τρίτη φάση (1979-1981) υπήρξε ξανά ένα νεό κύμα εισροής μεταναστών προς την Γερμανία. Σε εκείνο το σημείο η κυβέρνηση αρχίζει να κάνει σημαντικότερες προσπάθειες για την δημιουργία μεταναστευτικής πολιτικής με σκοπό την ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής. Η προσπάθειες του γερμανικού κράτους να θυμίζουν συνεχώς στους ξένους εργάτες πως η παραμονή τους εκεί είναι προσωρινή αντικαθίστανται από την συνειδητοποίηση πως οι άνθρωποι αυτοί

³² Πβ. Mintzel, Alf: *Multikulturelle Gesellschaften in Europa und Nordamerika. Konzepte, Streitfragen, Analysen, Befunde*. Passau: Wissenschaftsverlag Rothe 1997, 471. Στο: Μπλιούμη, Αγλαΐα: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις γερμανικού πολιτισμού-γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας ΑΠΘ 12 2012, 59.

³³ Ο.π., 59.

³⁴ Μπλιούμη, Αγλαΐα: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις γερμανικού πολιτισμού-γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας ΑΠΘ 12 2012, 60.

“ήρθαν για να μείνουν” και η ζωή τους πλέον είχε δεθεί με την γερμανική πραγματικότητα. Παρόλο που η κοινωνική ενσωμάτωσή τους ήταν πλέον αναγκαιότητα, τα πρώτα μέτρα δεν αποδείχθηκαν ιδιαίτερα αποτελεσματικά και ακόμη και οι μετανάστες της δεύτερης ή και τρίτης γενιάς αντιμετωπίζονταν τόσο κοινωνικά όσο και θεσμικά ως ξένοι. Σε αυτή την φάση παρατηρούνται και οι πρώτες κοινωνικές ρήξεις ανάμεσα στην πρώτη γενιά μεταναστών και στα παιδιά τους. Την ίδια στιγμή, στις προσπάθειες της κοινωνίας και του κράτους για μια σοβαρή μεταναστευτική πολιτική παρατηρούνται και αλλαγές στις ονομασίες με τις οποίες χαρακτηρίζονται οι έως τότε φιλοξενούμενοι εργάτες. Ο όρος αυτός παίρνει μια αρνητική χροιά, αντικαθίσταται από το “αλλοδαποί συμπολίτες” ενώ στο τέλος επικρατεί απλώς η ονομασία “αλλοδαποί”.

Στην τέταρτη φάση (1981-1990) και ενώ πολλοί μετανάστες έχουν επιστρέψει στις χώρες καταγωγής τους, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των Ελλήνων μεταναστών στην Γερμανία, επικρατεί μια αρνητική διάθεση για την ύπαρξη μεταναστών στην Γερμανία και δημιουργούνται νέα μέτρα με σκοπό την μείωση του αριθμού τους. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα παρέχονταν χρηματικές αποζημιώσεις στους μετανάστες – ειδικότερα σε αυτούς τουρκικής καταγωγής- ώστε να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους. Το 1986 άρχισαν να παρατηρούνται έντονα τα κρούσματα βίας ενάντια στους μετανάστες πράγμα που οδήγησε στην λήψη νέων μέτρων με σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων τους. Σημαντικό είναι εδώ να αναφερθεί πως κατά την διάρκεια της τέταρτης αυτής φάσης το 69% των μεταναστών κάτω από 16 χρονών είχαν γεννηθεί στην Γερμανία.³⁵

Στην πέμπτη και τελευταία φάση το μεταναστευτικό ζήτημα στην Γερμανία είναι πλέον δευτερεύουσας σημασίας αφού το ζήτημα των πολιτικών προσφύγων αρχίζει να απασχολεί έντονα το σύνολο της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Η σημαντική διαφορά σε αυτή την φάση της ιστορίας της μετανάστευσης στην Γερμανία ήταν πως πλέον

³⁵ Πβ. Tichy, Ronald: *Ausländer rein*. München: Piper 1993,21. Στο: Μπλιούμη, Αγλαΐα: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις γερμανικού πολιτισμού-γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας ΑΠΘ 12 2012, 63.

υπήρχε μια πραγματική πολιτική ενσωμάτωσης και τα παιδιά τα οποία γεννιούνταν στην Γερμανία μπορούσαν να λάβουν την γερμανική υπηκοότητα.

2.1.2 Η μετανάστευση στην Ελλάδα

Οι μετακινήσεις πληθυσμών αποτελούσαν ανέκαθεν σημαντικότατο ρόλο στην ιστορία της Ελλάδας. Ωστόσο, από την ίδρυση του έθνους κράτους μέχρι την δεκαετία του 60 η Ελλάδα υπήρξε αποκλειστικά χώρα αποστολής μεταναστών. Ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων μετανάστευσε στο εξωτερικό και κυρίως στις ηνωμένες πολιτείες της Αμερικής. Μετά το 1945 ακολούθησε ένα νέο κύμα μετανάστευσης προς την Αυστραλία, τον Καναδά και τις ΗΠΑ ενώ από το 1960 δεκάδες χιλιάδες Έλληνες εγκαταστάθηκαν προσωρινά ή και μόνιμα στην Γερμανία και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες.³⁶

Μετά την δεκαετία του 70 παρατηρεί κανείς μια παράλληλη εξέλιξη όπου η Ελλάδα αρχίζει σταδιακά και μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα και έπειτα από μια περίοδο οικονομικής ανάκαμψης αρχίζει και μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων που αφήνουν την χώρα. Ταυτόχρονα αυξάνεται ο αριθμός των αλλοδαπών που επιλέγουν την Ελλάδα έως τον νέο τόπο διαμονής τους, κυρίως πρόσφυγες οι οποίοι προέρχονταν από μετα-αποικιακές χώρες.³⁷

Στα τέλη της δεκαετίας του 80 ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων μεταναστών στην Ευρώπη άρχισε να επιστρέφει στην Ελλάδα. Επιπλέον, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των μεταναστών από αυτή την περιοχή. Η Ελλάδα αρχίζει και μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών όχι μόνο λόγω της ευνοϊκής γεωγραφικής της θέσης αλλά κυρίως λόγω της ανάγκης σε εργατικό δυναμικό αφού μετά την ένταξή της στην Ε.Ε η Ελλάδα διάνυε μια περίοδο οικονομικής άνθησης.³⁸ Σε αυτή την περίοδο οι δυνατότητες απασχόλησης στην

³⁶ Βλ. <http://www.migration-info.de>

³⁷ Βλ. Μάρκου, Γεώργιος: *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ελληνική και διεθνής εμπειρία*. Αθήνα: 2001, 38-46

³⁸ <http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?ID=228>

Ελλάδα ήταν πολλές και οι μετανάστες αποτελούσαν φθηνά εργατικά χέρια, όντας στην πλειοψηφία τους παράνομοι³⁹

Η πλειοψηφία των μεταναστών στην Ελλάδα αποτελείται από Αλβανούς, οι οποίοι με βάση την απογραφή του 2001 αποτελούσαν το 56% των μεταναστών.⁴⁰

Κατά καιρούς λήφθηκαν στην Ελλάδα ορισμένα μέτρα για τον έλεγχο της παράνομης μετανάστευσης καθώς και νόμοι για τον καθορισμό των δικαιωμάτων των νόμιμων μεταναστών. Οι νόμοι αυτοί, παρά την θεσμική ισχύ τους, δεν έχουν εφαρμοστεί πλήρως στην πράξη με αποτέλεσμα οι μετανάστες στην Ελλάδα να βρίσκονται για μεγάλες χρονικές περιόδους σε μια μετέωρη κατάσταση ανάμεσα στο νόμιμο και στο παράνομο. Το μεγαλύτερο πρόβλημα αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί το θέμα της υπηκοότητας, όχι μόνο για όσους επί χρόνια ζουν και εργάζονται νόμιμα στην χώρα αλλά και για τα παιδιά των μεταναστών, τα οποία έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα αλλά αντιμετωπίζονται από το κράτος ως αλλοδαποί, συχνά μάλιστα ως παράνομοι αλλοδαποί. Μέχρι το 2010 η ελληνική υπηκοότητα δίδονταν μόνο με βάση το δίκαιο του αίματος, δηλαδή μόνο σε παιδιά Ελλήνων υπηκόων ή άτομα ελληνικής καταγωγής. Μόλις το 2010 ψηφίστηκε ο νόμος ο οποίος όριζε την υπό προϋποθέσεις απόκτηση της Ελληνικής Ιθαγένειας⁴¹ ο οποίος όμως το 2013 κρίθηκε αντισυνταγματικός και παραμένει έως σήμερα υπό επεξεργασία, αφήνοντας άλυτο το μεταναστευτικό ζήτημα⁴².

³⁹ Έμκε- Πουλοπούλου: *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2007, 267

⁴⁰ <http://www.statistics.gr>

⁴¹ <http://www.nomikosodigos.info/guide/legislation/427-n-3838-2010-syghrones-diataxeis-gia-tin-elliniki-ithageneia-kai-tin-politiki-symmetohi-omogenon-kai-nomimos-diamenonton-metanaston-kai-alles-diataxeis.html>

⁴² <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=498925>

2.2 Η μεταναστευτική λογοτεχνία στη Γερμανία και στην Ελλάδα

Η μεταναστευτική λογοτεχνία στη Γερμανία

Ήδη κατά την δεκαετία του '50, με την ύπαρξη μεγάλων μεταναστευτικών ροών, ξεκινά στην Γερμανία η συζήτηση γύρω από τη συγκρότηση μιας νέας μορφής λογοτεχνίας. Από το 1951 ήδη εκδίδονται στις γερμανικές εφημερίδες γράμματα, μυθιστορήματα, ποιήματα και διηγήματα Ιταλών μεταναστών που γράφουν στην ιταλική γλώσσα και περιγράφουν τις πρώτες τους εμπειρίες με την νέα χώρα, την κοινωνία υποδοχής και την καινούργια γλώσσα.⁴³ Την ίδια περίοδο δημοσιεύονται και οι πρώτες ατομικές ποιητικές συλλογές από ιταλούς μετανάστες. Δίπλα στους ιταλούς μετανάστες, των οποίων οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι είναι οι συγγραφείς Franco Biondi και Gino Chiellino, με την έλευση μεγάλου αριθμού Τούρκων μεταναστών στη Γερμανία υπάρχει πλέον μια σημαντική λογοτεχνική παραγωγή, όπου στις μεταναστευτικές εφημερίδες εκδίδονται πλήθος δημοσιεύσεων με θέμα την μετανάστευση, πράγμα που ξεκινά και τραβά την προσοχή και δημιουργεί μεγάλο ενδιαφέρον ακόμα και στο γερμανικό αναγνωστικό κοινό. Η λογοτεχνική αυτή παραγωγή, της οποίας η αφετηρία διακρίνεται από το έργο των Yüksel Pazarkaya και Achmed Dogan, συνεχίζει να εκδίδεται κυρίως στην μητρική γλώσσα των συγγραφέων και η θεματική του αφορά προπαντός στη ζωή τους ως γκάσταρμπαιτερ, το ζήτημα της οικονομικής μετανάστευσης, η νοσταλγία για την πατρίδα, η απομόνωση στη χώρα υποδοχής κ.α.⁴⁴

Στην δεκαετία του '70 οι συγγραφείς Franco Biondi και Rafiq Schami δημιουργούν τον “λογοτεχνικό κύκλο των συγγραφέων του εργατικού κόσμου”⁴⁵ (Literatur der Arbeitswelt) ενώ το '80 ιδρύεται η “Πολυεθνική και λογοτεχνική καλλιτεχνική εταιρεία”⁴⁶ (Polynationaler Literatur- und Kunstverein) η προσπάθεια των μελών της

⁴³ Πβ. Μπλιούμη 2010, 129

⁴⁴ Πβ. Sigrid Luchtenberg: „‘Gastarbeiterliteratur’ in der Berufsschule: Zum Beispiel ‘Ich heiße Yusuf Toprakoglu’“. In: Sprache und Beruf . 2, 1986, 38

⁴⁵ Μπλιούμη 2010, 129

⁴⁶ Ό.π., 130

οποίας επικεντρώνεται όχι μόνο στο να αναδείξει τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν οι μετανάστες αλλά αποτελεί και μια πρώτη προσπάθεια γνωριμίας με το γερμανικό κοινό.

Η μεταναστευτική λογοτεχνία στη Γερμανία έλαβε διάφορες ονομασίες οι οποίες υποδεικνύουν και τον πολυσύνθετο χαρακτήρα της μετανάστευσης και τις φάσεις της στη Γερμανία. Έτσι προκύπτουν και ονομασίες όπως “Λογοτεχνία των γκάσταρμπαιτερ (Gastarbeiterliteratur), Λογοτεχνία των αλλοδαπών (Ausländerliteratur), Λογοτεχνία της εξορίας (Exilliteratur), “Λογοτεχνία της μετανάστευσης” κ.α

Η λογοτεχνία των γκάσταρμπαιτερ λειτουργεί αρχικά ως ένας τρόπος των μεταναστών να περιγράψουν την κατάσταση της ζωής τους και να την φέρουν δημοσίως στην πολιτική συζήτηση. Ωστόσο, στο προσκήνιο του έργου τους δεν βρίσκονταν οι λογοτεχνικές αρετές και οι αισθητικές του αξίες αλλά τα βιογραφικά στοιχεία και οι κοινωνικοπολιτικοί υπαινιγμοί που σκόπευαν να ανατρέψουν τα στερεότυπα και τις αντιλήψεις που το γερμανικό κοινό είχε για τους μετανάστες. Στο είδος αυτό γίνεται συχνή αναφορά στο γλωσσικό φράγμα το οποίο οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών και εμποδίζει τη δημιουργία ουσιαστικής επαφής ανάμεσα στους ντόπιους και τους ξένους. Έτσι για παράδειγμα στο ποίημα του Tryfon Papastamatelos:

SPRACH-BARRIERE

ΓΛΩΣΣΙΚΟ-ΦΡΑΓΜΑ

Ich will mit dir

Θέλω με σένα

reden

να μιλήσω

doch ich kann meine

όμως μπορώ

gedanken

τις σκέψεις μου

nur in eine Sprache

μόνάχα σε μια γλώσσα

bringen

να εκφράσω

dir dir fremd ist

που για σένα είναι ξένη

und die du nicht verstehst

και που εσύ δεν την καταλαβαίνεις⁴⁷

⁴⁷ Η μετάφραση έγινε από την Αγλαΐα Μπλιούμη: 2010, 131

Στο παραπάνω ποίημα δηλώνεται ευθέως η αδυναμία του ομιλητή να εκφραστεί στην νέα γλώσσα και να ενσωματωθεί με κάποιον τρόπο στη γερμανική κοινωνία, καθώς παράλληλα τονίζεται και η αδυναμία του αποδέκτη να καταλάβει την γλώσσα του πρώτου, κάνοντας έτσι αδύνατη την ανάπτυξη διαλόγου μεταξύ τους.

Ανάλογα με τις εξελίξεις στο πολιτικό παρασκήνιο, οι οποίες καθόριζαν και την θέση των μεταναστών στη γερμανική κοινωνία⁴⁸ άλλαζαν και οι ονομασίες, οι ορισμοί και οι έννοιες στον τομέα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Μετά την λογοτεχνία των γκάσταρμπαιτερ εισάγεται η ονομασία “Η λογοτεχνία που πληγώνει”⁴⁹ (Literatur der Betroffenheit). Η λογοτεχνία αυτή λειτουργεί και ως ένα είδος πολιτικού μανιφέστου ενάντια στις διακρίσεις και τον αποκλεισμό της καταπιεσμένης μεταναστευτικής μειονότητας. Ο όρος αυτός - ενώ είναι δύσκολο να μεταφραστεί στα ελληνικά ή σε άλλες γλώσσες- σημαίνει, στα πλαίσια της λογοτεχνίας αυτής, την αλληλεγγύη η οποία πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στους μετανάστες ώστε μέσα από τους κοινούς αγώνες να μπορέσουν να ξεπεράσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό.⁵⁰ Ο όρος αυτός έρχεται να αντικατασταθεί στα τέλη της δεκαετίας του '80 με τον όρο “Λογοτεχνία των αλλοδαπών πολιτών” (Literatur von ausländischen Bürgern) ενώ το ενδιαφέρον έχει φύγει πλέον από τους μετανάστες-εργάτες και έχει μετατοπιστεί στους συγγραφείς της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Τα θέματα που αφορούν τους μετανάστες-συγγραφείς της δεύτερης γενιάς δεν είναι πια η μετανάστευση και η ζωή σε μια ξένη χώρα. Σημαντικότερο ζήτημα για αυτούς αποτελεί η αναζήτηση της ταυτότητας. Πρόκειται για μια γενιά η οποία μεγάλωσε και αναπτύχθηκε ανάμεσα σε δύο γλώσσες, δύο πολιτισμικά περιβάλλοντα, δύο πραγματικότητες και συστήματα αξιών. Η προβληματική τους εστιάζει στον αυτο-ορισμό τους με το να θέτουν ερωτήματα ακόμα και για την εθνική τους ταυτότητα. Ενώ γεννήθηκαν στη

⁴⁸ βλ. κεφάλαιο “Η μετανάστευση στη Γερμανία”

⁴⁹ Η μετάφραση έγινε από τον Γιώργο Ξ. Μαντζουράνη: *Ανάμεσα σε δύο κόσμους. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο*. Αθήνα: Καστανιώτης 1995, 125

⁵⁰ Πβ. Biondi, Franco/ Schami, Rafik: Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur. In: Schaffernicht, Christian: *Zu Hause in der Fremde. Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch*. Fischerhulde 1981, 134

Γερμανία, οι ίδιοι καλούνταν να γεφυρώσουν τις διαφορές οι οποίες προέκυπταν από το μεταναστευτικό τους παρελθόν.

Ενώ ο όρος “λογοτεχνία των αλλοδαπών” χρησιμοποιήθηκε κυρίως για όσους χρησιμοποιούσαν τη Γερμανική ως ξένη γλώσσα, στην περίπτωση των συγγραφέων της δεύτερης γενιάς αυτός ο όρος δεν ήταν πλέον αντιπροσωπευτικός. Έτσι εισάγεται ο όρος “μεταναστευτική λογοτεχνία”, ο οποίος όμως έχει έναν αμφίσημο χαρακτήρα. Από την μια η λογοτεχνία αυτή μπορεί να ιδωθεί ως η Λογοτεχνία που γράφεται στη γερμανική γλώσσα από συγγραφείς με μεταναστευτικό παρελθόν οι οποίοι χρησιμοποιούν τη γερμανική ως ξένη γλώσσα. Από την άλλη, στην ίδια κατηγορία ανήκουν και οι συγγραφείς που έχουν την γερμανική ως μητρική τους γλώσσα και καταπιάνονται με το θέμα της μετανάστευσης παρουσιάζοντας το μέσα από την προοπτική των διαφόρων ομάδων της μεταναστευτικής κοινότητας.⁵¹

Σε κάθε περίπτωση, αυτό το οποίο είναι κοινό και στις δύο κατηγορίες είναι πως πρόκειται για συγγραφείς οι οποίοι κινούνται ανάμεσα σε δύο -ή ακόμη και περισσότερα- κοινωνικά συμφραζόμενα, γράφουν επομένως ανάμεσα στους πολιτισμούς. Μέσα από το έργο τους αυτοί δίνουν νέες προεκτάσεις στην έννοια του 'ξένου', αποκαλύπτοντας ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά που το αναγνωστικό κοινό δεν μπορούσε πρωτίτερα να φανταστεί.

Η λογοτεχνία αυτή σε καμία περίπτωση δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένα υποδεέστερο είδος λογοτεχνικής παραγωγής, ούτε ως συμπληρωματική στην Γερμανική λογοτεχνία. Θεωρώντας πως ένας τέτοιος διαχωρισμός αποτελεί σημάδι περιθωριοποίησης της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, ενισχύοντας το στερεότυπο που θέλει τον μετανάστη στο περιθώριο της κοινωνίας, η προσέγγισή της στα πλαίσια του διαπολιτισμικού discourse προσπαθεί να δώσει σε αυτή την λογοτεχνική παραγωγή μια ισότιμη θέση στην γερμανική λογοτεχνία.

⁵¹ Πβ. Hans-Dieter Grünerfeld: „Literatur und Arbeitsmigration: Probleme literaturwissenschaftlicher Gegenstands- und Begriffsbestimmung“. In: Tagungsprotokoll. 26, 1985, 4-33

Απομάκρυνση

Εκείνοι έφυγαν χωρίς να γυρίσουν το κεφάλι πίσω
Χωρίς να ρωτούν για τα δάκρυα των μανάδων
τα περβάζια
τα κατώφλια
και τις πέτρες που έτρεμαν
κάτω από το βάρος της απομάκρυνσης
Εκείνοι έφυγαν μπερδεμένοι μες τις ψυχές σαν κύματα
Χωρίς να γυρίσουν το κεφάλι στα βουνά – κόκκαλα μένοντας
Σα να φοβόντουσαν πως η βαριά σκιά τους
θα τους γύριζε πίσω ξανά»

Magdalena Lani⁵²

Ενώ η μεταναστευτική λογοτεχνία στην Γερμανία κατέχει ήδη μια σημαντική θέση στη γερμανική λογοτεχνία, η λογοτεχνική παραγωγή στο συγκεκριμένο είδος είναι ακόμη περιορισμένη στην Ελλάδα, παρόλο που η χώρα έχει αποτελέσει τον τόπο προορισμού για χιλιάδες μετανάστες στα τελευταία 20 χρόνια. Από τη μια αυτό οφείλεται στο γεγονός πως η πλειοψηφία των μεταναστών στην Ελλάδα αποτελείται από οικονομικούς μετανάστες. Όπως και η πρώτη γενιά μεταναστών στην Γερμανία, έτσι και η συγκεκριμένη κατηγορία μεταναστών στην Ελλάδα δεν είχε πάντα την δυνατότητα να εισχωρήσει και να κάνει δυνατή την παρουσία της σε τομείς όπως η λογοτεχνία. Από την άλλη, ένα μεγάλο μέρος της μεταναστευτικής λογοτεχνικής παραγωγής στην Ελλάδα αφορά σε θέματα που έχουν να κάνουν με την γενικότερη κατάσταση των μεταναστών στην Ελλάδα, την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία, κατά πόσο οι ίδιοι έχουν γίνει αποδεκτοί ως ισότιμοι πολίτες στην Ελλάδα κ.α. Ταυτόχρονα, η ίδια η εικόνα του μετανάστη στην ελληνική κοινωνία διανύει ακόμη την φάση εκείνη στην οποία “διαμορφώνεται από τους εκπροσώπους της ηγεμονικής κουλτούρας, δημοσιογράφους, αστυνομικούς, δικηγόρους, πολιτικούς, κοινωνιολόγους ή εθνολόγους”⁵³. Από την μια οι θεσμικές

⁵² <http://www.agitprop.gr/article/9/albanian-poetry>

⁵³ <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=161243>

ελλείψεις⁵⁴ η οποίες καθιστούν την παρουσία των μεταναστών θολή στην ελληνική πραγματικότητα, και από την άλλη η ύπαρξη αρνητικών στερεοτύπων για τους μετανάστες, τους καθιστά συχνά ως μέλη της κοινωνίας των οποίων τα πολιτισμικά προϊόντα δεν αξίζουν τον κόπο να μελετηθούν.

Ωστόσο, η μεταναστευτική λογοτεχνία στην Ελλάδα δεν είναι ανύπαρκτη αλλά ξεκινά να συγκροτεί ένα νέο λογοτεχνικό πεδίο το οποίο τραβά την προσοχή τόσο των θεωρητικών της λογοτεχνίας όσο και των αναγνωστών.

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας έχω επιλέξει να ασχοληθώ με την λογοτεχνική παραγωγή Αλβανών λογοτεχνών στην Ελλάδα, αφού οι Αλβανοί αποτελούν την μεγαλύτερη μεταναστευτική κοινότητα στην Ελλάδα, με ποσοστό 56% .

Η αλβανική λογοτεχνία στην Ελλάδα τα τελευταία 20 χρόνια είναι παρούσα και διακρίνεται από μια μεγάλη ποικιλία , τόσο σε δημοσιεύσεις όσο και στις θεματικές τις οποίες πραγματεύεται. Εκτός από το γενικότερο ζήτημα της ενσωμάτωσης των Αλβανών στην ελληνική πραγματικότητα, υπήρχε η ανάγκη της επανασύστασης των ανθρώπων αυτών τόσο ατομικά όσο και συλλογικά μέσω της συνύπαρξης με τον 'Άλλο'. Όλη αυτή η διαδικασία της πολιτισμικής ζύμωσης και δημιουργίας έγινε φανερή και στον τομέα της λογοτεχνίας. Απελευθερωμένη από την 50χρονη δικτατορία και λογοκρισία, αυτή η λογοτεχνία προσπαθεί να συνδέσει την παρουσία της με τον 'έξω' κόσμο, τον καινούργιο πολιτισμό και την ελεύθερη φωνή της λογοτεχνίας.

Με βάση το υλικό το οποίο συγκέντρωσα κατά την διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας, διαπίστωσα πως η ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία βρίσκεται σε έναν μεγάλο βαθμό στην φάση εκείνη στην οποία βρισκόταν η γερμανική μεταναστευτική λογοτεχνία στις πρώτες της φάσεις. Θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει πολλές ομοιότητες με την “ Gastarbeiterliteratur”⁵⁵ και λιγότερες με την σύγχρονη γερμανική μεταναστευτική λογοτεχνία και τα χαρακτηριστικά της.

Τα θέματα τα οποία πραγματεύονται είναι κυρίως η ψυχολογική κατάσταση ως μετανάστες στην Ελλάδα, η μοναξιά, η νοσταλγία, η απώλεια, οι αναμνήσεις και η

⁵⁴ βλ. κεφάλαιο “Η μετανάστευση στην Ελλάδα”

⁵⁵ βλ. κεφάλαιο “Η μεταναστευτική λογοτεχνία στην Γερμανία”

επιστροφή στην πατρίδα. Το έντονο συναίσθημα της μοναξιάς αντικατοπτρίζεται κυρίως στην ποίηση⁵⁶, όπως για παράδειγμα στο ποίημα „Loti i emigrantit“ („Τα δάκρυα του μετανάστη“) του Ilia S. Vasili⁵⁷ όπου η λέξη “δάκρυα” επαναλαμβάνεται σε κάθε στροφή για να υποδείξει τις δυσκολίες και τον πόνο ενός λαού που μεταναστεύει σε μια καινούργια γη.

Η αίσθηση της απομάκρυνσης και της νοσταλγίας για την πατρίδα είναι επίσης αισθητή σε πολλά ποιήματα, πράγμα το οποίο συχνά γίνεται εμφανές ήδη από τον τίτλο του ποιήματος:

- “Korça ime”⁵⁸ (Η Κορυτσά μου) της Adelina Bashi
- “Më mungon Vlora”⁵⁹ (Μου λείπει η Αυλώνα) του Dhionis Kirzidhi
- “Vendlindjes” (Της πατρίδας⁶⁰) του Novruz Abilekaj

Στο ποίημα “Η Κορυτσά μου” ήδη η κτητική αντωνυμία δείχνει το πως η συγγραφέας είναι δεμένη με τον τόπο καταγωγής της, ενώ στο δεύτερο ποίημα “Μου λείπει η Αυλώνα” οι αναμνήσεις και το μοτίβο της νοσταλγίας για την πόλη εμφανίζονται από την αρχή.

Ένα άλλο μοτίβο το οποίο συναντάται συχνά είναι αυτό της αγάπης και συγκεκριμένα της απαγορευμένης αγάπης. Η αγάπη μεταξύ ανθρώπων οι οποίοι κατάγονται από δύο διαφορετικές χώρες, η αγάπη η οποία θα πρέπει να αντισταθεί στις πολιτισμικό χάσμα και στις ενστάσεις της οικογένειας (ιδίως αυτής των ντόπιων), όπως για παράδειγμα στο έργο του Ziko Ll. Kapurani „Te ndaluarit”⁶¹ (Οι

⁵⁶ Βασίζομαι εδώ στην ποιητική ανθολογία Αλβανών ποιητών στο εξωτερικό “Η Ιθάκη της λέξης”

Antologji poetike me poetë të kundodhur jashtë Shqipërisë, Itaka e fjales. Tiranë: Botimet Toena, 2007

⁵⁷ Ό.π., 237

⁵⁸ Korça : Κορυτσά, πόλη της ανατολικής Αλβανίας

⁵⁹ Vlora : Αυλώνα, πόλη της νότιας Αλβανίας

⁶⁰ Κυριολεκτική μετάφραση : “(αφιερωμένο) στην πατρίδα”

⁶¹ Kapurani, Ziko Ll, *Te ndaluarit*. Thessaloniki: Diva, 2004

απαγορευμένοι). Η αγάπη σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται ως το στοιχείο αυτό που φέρνει τους ήρωες ισότιμους μπροστά στα ίδια προβλήματα δίνοντας ωστόσο έμφαση στον κοινωνικό αποκλεισμό και τον ρατσισμό που βιώνει ο μετανάστης. Το μοτίβο αυτό είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο -όχι μόνο στην λογοτεχνία αλλά και στο θέατρο και την τηλεόραση⁶² αποτελώντας ένα πρώτο και μάλλον επιτυχές βήμα αλληλογνωριμίας των δύο λαών, πράγμα το οποίο γίνεται με μεγαλύτερη δυσκολία στην πραγματική ζωή.

Ένα ακόμη στοιχείο το οποίο συναντά κανείς σε αυτό το λογοτεχνικό είδος είναι η ανάγκη του μετανάστη να αυτοπροσδιοριστεί εκ νέου αφού βιώνει μια νέα πραγματικότητα, τα δεδομένα της οποίας τον αλλάζουν καθημερινά και του ταράζουν τις γνώριμες μέχρι τότε παραστάσεις. Όπως αναφέρει η Μαρίτα Παπαρούση, ο μετανάστης βρίσκεται “σε μια κατάσταση διαρκούς ταυτοτικής διαπραγμάτευσης: ούτε απόλυτα από την πλευρά του ίδιου ούτε απόλυτα από την πλευρά του διαφορετικού, πάντοτε στο μεταίχμιο τόπων και καταστάσεων συχνά αντιτιθέμενων, στο όριο του κοινωνικού είναι και μη-είναι”⁶³

Στη συλλογή διηγημάτων „Dhimbja e plages se madhe”⁶⁴ (Ο πόνος της μεγάλης πληγής) του Aleks Janaqi ο αφηγητής είναι ένας μετανάστης ο οποίος κάθε φορά παρουσιάζεται με ένα καινούργιο και διαφορετικό πρόσωπο. Το πέρασμα αυτό από το ένα πρόσωπο στο άλλο δηλώνει την προσπάθεια του ξένου να βρει την ταυτότητά του καθώς και τον αγώνα με την μνήμη και την νέα πραγματικότητα.

Μελετώντας κανείς αυτή την λογοτεχνία έχει συχνά την εντύπωση πως ο μετανάστης αποτυπώνεται σαν ένα πλάσμα καταδικασμένο στην μοίρα του και μάλιστα μια μοίρα η οποία δεν του αξίζει. Οι ίδιοι οι συγγραφείς αναπαριστούν

⁶² Συχνή είναι η αναφορά σε απαγορευμένες “ιστορίες αγάπης” μεταξύ των ντόπιων και των αλλοδαπών τόσο σε εκπομπές της ελληνικής τηλεόρασης όσο και σε σειρές όπως για παράδειγμα “Η αγάπη ήρθε απο μακριά” του Μανούσου Μανουσάκη.

⁶³ Παπαρούση, Μαρίτα: “Σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία: Το μικρό ημερολόγιο συνόρων του Γκαζμέντ Καπλάνι”, *Πολύδρομο- Περιοδική έκδοση για τη διγλωσσία και τον πολυπολιτισμό στην εκπαίδευση και την κοινωνία*, Τεύχος 2ο, Νοέμβριος 2009- Δεκέμβριος 2010, 24

⁶⁴ Janaqi, Aleks : *Dhimbjet e plages se madhe*, Thessaloniki: Diva, 2005

τους εαυτούς τους σαν θύμα, το στίλ της γραφής είναι δραματικό και γεμάτο συναισθηματική φόρτιση ενώ δεν λείπουν και τα παράπονα για την χώρα υποδοχής τους.

Την δημιουργία και ενίσχυση μιας τέτοιας μορφής γραφής “υποστηρίζουν” και οι κριτικοί λογοτεχνίας οι οποίοι με την σειρά τους παρουσιάζουν τους μετανάστες ως κάτι ξεχωριστό το οποίο αξίζει την συμπόνια των υπολοίπων. Συχνή είναι η διάθεση για εξωτισμό καθώς και η στερεοτυπία που θέλει τον μετανάστη είτε στο περιθώριο είτε ως κάποιον που χρειάζεται επιβράβευση για την προσπάθειά του να εκφραστεί λογοτεχνικά.⁶⁵ Σε κάθε περίπτωση επιβραβεύουν το ίδιο το γεγονός πως ο μετανάστης μπορεί και γράφει και όχι τις πιθανές λογοτεχνικές αρετές του έργου. Έτσι, χειρίζονται το θέμα όχι με αισθητικά κριτήρια αλλά θεματικά κριτήρια που αφορούν κυρίως την κοινωνική απομόνωση του μετανάστη, ζητήματα ρατσισμού και ξενοφοβίας, της δυσκολίας της καθημερινότητας κ.α. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρω πως η προσέγγιση αυτή γίνεται τόσο από την πλευρά των ντόπιων όσο και των 'ξένων'.⁶⁶

Η προσέγγιση αυτή – η οποία λειτουργεί μάλλον σε βάρος της λογοτεχνίας αυτής- θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο γινόταν δεκτή η μεταναστευτική λογοτεχνία στην Γερμανία την δεκαετία του '70 και του 80, όπου αυτή παρουσιαζόταν μόνο ως μια καταγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας των μεταναστών. Οι μετανάστες παρουσιάζονται ως κάτι 'άλλο' το οποίο είναι διαφορετικό από 'εμάς', πράγμα το οποίο ενίσχυε ακόμη περισσότερο την απόσταση μεταξύ των ντόπιων και των 'Άλλων'.⁶⁷

⁶⁵ Στο κομμάτι αυτό θα αναφερθώ εκτενώς στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζοντας ορισμένες κριτικές για το έργο του Γκαζμέντ Καπλάνι “Με λένε Ευρώπη”.

⁶⁶ <http://www.tribuna-news.com/mat.php?idm=944&l=a>

Στο συγκεκριμένο δημοσιογραφικό ρεπορτάζ η γραφή του Aleks Janaqi περιγράφεται ως εξής: „Ο μετανάστης, αυτό το δακρισμένο μάτι των μανάδων, αυτό το τραγούδι του πόνου, αυτός ο ταξιδιώτης που περιπλανιέται βαρύς στους δρόμους του κόσμου, αυτός που αναζητά την τέχνη της ελπίδας, αυτός ο ονειροπόλος της άσπρης μέρας, αυτός ο δρόμος πατιμένος απο τα ρατσιστικά επιφωνήματα, βρίσκεται στην άκρη της πέννας του Aleks Janaqi.“, Η ελεύθερη μετάφραση έχει γίνει απο εμένα.

⁶⁷ Πβ.Μπλιούμη 2010, 141

Στην παρούσα εργασία αποφάσισα να ασχοληθώ με το μυθιστόρημα “Με λένε Ευρώπη” του συγγραφέα αλβανικής καταγωγής Γκαζμέντ Καπλάνι καθώς αποτελεί ένα έργο το οποίο έχει βρει την θέση του τόσο στην ελληνική λογοτεχνία όσο και στο εξωτερικό, όχι μόνο λόγω της θεματικής του αλλά κυρίως λόγω των λογοτεχνικών αρετών και της διπλής ματιάς ενός συγγραφέα ο οποίος ζει ανάμεσα σε δύο γλώσσες, είναι επηρεασμένος από μια διπλή κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα και η λογοτεχνική του ματιά έχει έναν πολυδιάστατο χαρακτήρα.

2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις και στοιχεία της μεταναστευτικής λογοτεχνίας – κριτήρια, παράμετροι, μέθοδοι και αφηγηματικές στρατηγικές.

2.3.1 Κριτήρια και παράμετροι της μεταναστευτικής λογοτεχνίας

Όπως κάθε λογοτεχνικό ρεύμα, έτσι και η μεταναστευτική λογοτεχνία έχει τα δικά της στοιχεία και ιδιότητες οι οποίες την χαρακτηρίζουν. Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσω να κάνω μια περιεκτική παρουσίαση των στοιχείων αυτών, έτσι όπως έχουν εντοπιστεί στο σύνολο της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Τα στοιχεία αυτά αφορούν στη θεματολογία, τα σύμβολα, τα μοτίβα καθώς και συγκεκριμένες αφηγηματικές τεχνικές οι οποίες διακρίνουν τον ιδιαίτερο τρόπο γραφής της λογοτεχνίας αυτής. Ενδιαφέρον είναι να μελετήσει κανείς τον τρόπο με τον οποίον οι συγγραφείς σε αυτό το λογοτεχνικό είδος κάνουν δυνατή την δημιουργία νέων τόπων ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς, το πώς αυτοί ξεπερνούν τα πολιτισμικά σύνορα, πώς οι ίδιοι ορίζουν την ταυτότητα τους, γλωσσική αλλά και εθνική ή πολιτισμική. Η παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της γραφής τους θα γίνει ως μια προσπάθεια σύνδεσης της θεωρίας της λογοτεχνίας με τις θεωρίες διαπολιτισμού στις οποίες αναφέρθηκα στα προηγούμενα κεφάλαια. Έχοντας ήδη προσεγγίσει το θέμα των υβριδικών ταυτοτήτων, στη συνέχεια θα γίνει η σύνδεση των εννοιολογικών προσεγγίσεων με τη δημιουργία υβριδικών τόπων και ταυτοτήτων που προκύπτουν μέσα από τις διαπολιτισμικές διεργασίες και την πολιτισμική πολυπλοκότητα την οποία οι συγγραφείς αυτοί βιώνουν και εκφράζουν μέσα από τη γλώσσα και τον τρόπο γραφής.

Διευκρινίζοντας τον όρο 'μεταναστευτική λογοτεχνία', η Αγλαΐα Μπλιούμη ορίζει τα εξής στοιχεία⁶⁸ ως τα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία διέπουν το είδος αυτό:

1. η γλώσσα των κειμένων
2. τα βιώματα των λογοτεχνών
3. η θεματολογία.

⁶⁸ Βλ. Μπλιούμη 2010, 157

Όσον αφορά το πρώτο στοιχείο, τίθεται συχνά το ερώτημα σχετικά με την “καταγωγή” του λογοτεχνικού έργου και τα κριτήρια κατάταξής του ως κομμάτι μιας συγκεκριμένης εθνικής λογοτεχνικής παραγωγής. Σύμφωνα με την Μπλιούμη, η γλώσσα είναι μεν ένας χρήσιμος διαχωρισμός σχετικά με το που ανήκει το κάθε συγγραφικό έργο, χωρίς ωστόσο να αποτελεί απαραίτητο κριτήριο κατάταξης. Έτσι, σύμφωνα με αυτή, ένα λογοτεχνικό έργο το οποίο έχει γραφτεί αποκλειστικά στα τουρκικά από έναν Τούρκο μετανάστη στη Γερμανία και εφόσον το έργο αφορά στην γερμανική πραγματικότητα, τότε αυτομάτως αυτό το έργο δικαιούται να συμπεριλαμβάνεται ως ένα κομμάτι της γερμανικής λογοτεχνίας. Η ίδια εισάγει την έννοια της διπλής λογοτεχνικής υπηκοότητας⁶⁹, σύμφωνα με την οποία ένα έργο δεν είναι απαραίτητο να αποτελεί κομμάτι μιας μόνο εθνικής λογοτεχνίας. Από την στιγμή που το έργο περιλαμβάνει στοιχεία από δύο γλώσσες και πολιτισμούς και δίνει έμφαση στη πολιτισμική διαλογικότητα τότε αυτό μπορεί να έχει μια “διπλή πατρίδα”⁷⁰ Η Μπλιούμη υποστηρίζει πως θα πρέπει πλέον να αναθεωρήσουμε την έννοια της εθνικής λογοτεχνίας, προτείνοντας της έννοια της “διαλογικής μορφής της λογοτεχνίας.”⁷¹ Δίνοντας το παράδειγμα του Γλαύκου Κομίδη ο οποίος γράφει και στα ελληνικά και στα γερμανικά, η Μπλιούμη θεωρεί πως το έργο του πρέπει να ανήκει ταυτόχρονα και στην ελληνική αλλά και στην γερμανική λογοτεχνία.⁷²

Όσον αφορά στην μεταναστευτική λογοτεχνία στην Ελλάδα, δεν υπάρχει ακόμα κάποια θεωρητική προσέγγιση σχετικά με την ‘εθνική ταυτότητα’ της εγχώριας μεταναστευτικής λογοτεχνικής παραγωγής. Ωστόσο, ρίχνοντας κανείς μια ματιά στα ράφια των βιβλιοπωλείων, μπορεί να βγάλει ορισμένα συμπεράσματα όσον αφορά στα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία τα βιβλία αυτά κατατάσσονται. Συγκεκριμένα, αναζητώντας τα βιβλία του συγγραφέα Γκαζμέντ Καπλάνι⁷³ στα μεγαλύτερα

⁶⁹ Μπλιούμη 2010, 155

⁷⁰ Ό.π., 155

⁷¹ Βλ. Blioumi 1999, 356-365

⁷² Βλ. Μπλιούμη 2010, 155

⁷³ Χρησιμοποιώ εδώ το παράδειγμα αυτό όχι μόνο διότι έχω επιλέξει ένα βιβλίο του συγγραφέα ανάμεσα στα προς ανάλυση έργα στην παρούσα εργασία αλλά και διότι τα βιβλία του συγγραφέα είναι πολύ γνωστά στο ελληνικό κοινό μπαίνοντας συχνά στις λίστες με τα ευπώλητα.

ελληνικά βιβλιοπωλεία, διαπίστωσα πως το βιβλίο αυτά δεν κατατάσσονταν στην σύγχρονη ελληνική πεζογραφία, παρόλο που αποτελούν και κομμάτι της σύγχρονης πεζογραφίας και είναι γραμμένα απευθείας στην ελληνική γλώσσα. Με εξαίρεση τον οίκο 'Λιβάνης' ο οποίος εξέδωσε το βιβλίο, στα υπόλοιπα βιβλιοπωλεία το βιβλίο βρισκόταν είτε στα ράφια της “λογοτεχνίας της ανατολικής Ευρώπης” (!), είτε στην ξένη πεζογραφία. Στην ερώτησή μου με ποια κριτήρια έγινε η κατάταξη του βιβλίου στους αντίστοιχους τομείς, η απάντηση ήταν πως ο συγγραφέας είναι Αλβανός και ως εκ τούτου η Αλβανία είτε κατατάσσεται στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού -εξ ου και η κατάταξη των βιβλίων στη λογοτεχνία της ανατολικής Ευρώπης- , είτε 'πρέπει' να αποτελεί την λογοτεχνική πατρίδα των βιβλίων του συγγραφέα εφόσον αυτός είναι αλβανικής καταγωγής⁷⁴

Αρχή » Θέματα » Λογοτεχνία » Λογοτεχνία (γενικά) » Με λένε Ευρώπη

Με λένε Ευρώπη

Συγγραφείς: Γκαζμέντ Καπλάνι

Θέμα: Λογοτεχνία (γενικά)

Εκδότης: Λιβάνης- Νέα Σύνορα

Σελίδες: 350

ISBN: 9789601421636

Ημ. Έκδοσης: 21/09/2010

Στην ιστοσελίδα του βιβλιοπωλείου Πρωτοπορία το μυθιστόρημα "Με λένε Ευρώπη" κατατάσσεται στην κατηγορία "Λογοτεχνία (γενικά)"

⁷⁴ Να σημειώσω εδώ πως κανένα απο τα βιβλία του Γκαζμέντ Καπλάνι δεν έχει μεταφραστεί έως τώρα στα Αλβανικά και είναι επομένως άγνωστα ακόμη στο αναγνωστικό κοινό στην Αλβανία.

Η τελευταία σελίδα

Συγγραφείς: Γκαζμέντ Καπλάνι

Θέμα: Ξένη πεζογραφία

Εκδότης: Λιβάνης- Νέα Σύνορα

Σελίδες: 192

ISBN: 9789601425627

Ημ. Έκδοσης: 10/10/2012

Παρομοίως, το μυθιστόρημα "Η τελευταία σελίδα" κατατάσσεται στην κατηγορία "Ξένη πεζογραφία"

Τα παραπάνω παραδείγματα θεωρώ πως μαρτυρούν σε έναν βαθμό την επικρατούσα αντίληψη στην Ελλάδα σύμφωνα με την οποία η συλλογική ταυτότητα εκφράζεται με όρους εθνικούς και που θεσμικά δεν δέχεται εύκολα την ενσωμάτωση στοιχείων που δεν ανήκουν στην παραδοσιακή εθνική αφήγηση. Θεωρώ, επομένως, πως το κριτήριο της γλώσσας των κειμένων είναι ουσιαστικής σημασίας όχι μόνο διότι δείχνει το πώς οι ίδιοι οι συγγραφείς επιλέγουν να εκφραστούν γλωσσικά αλλά ταυτόχρονα υποδηλώνει και τον τρόπο με τον οποίο η εκάστοτε χώρα αντιλαμβάνεται και αναγνωρίζει την μεταναστευτική της λογοτεχνία.

Εξετάζοντας το δεύτερο κριτήριο που αφορά στα βιώματα των μεταναστών, η Μπλιούμη επισημαίνει πως αυτά αποτελούν χαρακτηριστικό της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, όχι όμως σε απόλυτο βαθμό. Θα ήταν αυθαιρεσία να ισχυριστούμε πως το έργο ενός μετανάστη συγγραφέα θα πρέπει να πραγματεύεται αποκλειστικά το μεταναστευτικό του βίωμα. Υπάρχουν μετανάστες συγγραφείς, για τους οποίους το προσωπικό βίωμα δεν αποτέλεσε αφετηρία της λογοτεχνικής τους παραγωγής. Ταυτόχρονα, υπάρχουν περιπτώσεις μεταναστευτικής λογοτεχνίας όπου η γνώση της βιογραφίας είναι απαραίτητη για την κατανόηση του συνολικού έργου.

Συνδέοντας το κριτήριο αυτό με το τρίτο κριτήριο που αφορά στην θεματολογία, η Μπλιούμη αναφέρει πως η μεταναστευτική λογοτεχνία – τουλάχιστον αυτή της Γερμανίας την οποία εκείνη εξετάζει- πραγματεύεται το μεταναστευτικό φαινόμενο όχι μόνο όσον αφορά στο βίωμα της μετανάστευσης αλλά και ως την λογοτεχνία αυτή η οποία “υπονοεί την αντιπαράθεση ή το πάντρεμα μεταξύ έτερου και οικείου”⁷⁵, αφού η ίδια η εμπειρία της μετανάστευσης ευνοεί την δημιουργία γεφυρών ανάμεσα στα διαφορετικά στοιχεία, γλωσσικά, εθνικά, πολιτισμικά κ.ο.κ. Μια σημαντική παράμετρος στο κριτήριο της θεματολογίας είναι πως στο κομμάτι της μεταναστευτικής λογοτεχνίας ανήκει όχι μόνο η λογοτεχνική παραγωγή αλλοδαπών συγγραφέων αλλά και εκείνη των 'ντόπιων' συγγραφέων που πραγματεύονται ζητήματα μετανάστευσης.⁷⁶

Σημαντικό στην ειδολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής λογοτεχνίας αποτελεί το μοντέλο της ιταλικής καταγωγής Γερμανίδας θεωρητικού Immacolata Amodeo, σύμφωνα με το οποίο η λογοτεχνία αυτή περιγράφεται από τις εξής τέσσερις παραμέτρους⁷⁷ :

- η πολυφωνία
- η πολυγλωσσία
- η κανονικότητα στη θεματολογία και τα μοτίβα
- και η συγκριτική υφολογία.

Η παράμετρος της πολυφωνίας αναφέρεται στο γεγονός πως η λογοτεχνία των μεταναστών έχει μια ιδιαίτερη δυναμική και ετερογένεια αφού περιλαμβάνει διαφορετικές φωνές, βρίσκεται σε συνεχή κίνηση και υπόκειται σε συνεχής αλλαγές, αναπτύσσεται, εξελίσσεται και ανταλλάσσει στοιχεία με την 'πλειονότητα'. Σε συνάρτηση με την ιστορία της μετανάστευσης και τις φάσεις της οποίες η

⁷⁵ Μπλιούμη 2010, 159

⁷⁶ Βλ. Μπλιούμη 2010, 159

⁷⁷ Amodeo, Immacolata: Die Heimat heißt Babylon. Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland. Opladen: Westdeutscher Verlag 1996

μετανάστευση διανύει στην κάθε κοινωνία, η λογοτεχνία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει “διαφορετικούς τύπους λόγων με όλες τις εκφραστικές τους δυνατότητες”⁷⁸

Χαρακτηριστικό στους συγγραφείς της μεταναστευτικής λογοτεχνίας είναι πως όχι μόνο βιώνουν συνεχή περάσματα ανάμεσα στο έτερο και το οικείο και αγγίζονται από διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα αλλά ταυτόχρονα αυτοί ζουν και γράφουν ανάμεσα στις γλώσσες, ανάμεσα στη μητρική και εκείνη της χώρας στην οποία ζουν. Κάποιοι από αυτούς επιλέγουν να εκφραστούν στην μητρική γλώσσα, άλλοι τολμούν να γράψουν στην 'ξένη' γλώσσα, ενώ υπάρχουν και εκείνοι που χρησιμοποιούν και τις δύο γλώσσες για να εκφραστούν δημιουργικά. Η παράμετρος της πολυγλωσσίας έχει στο σημείο αυτό μια ιδιαίτερη σημασία αφού αναφέρεται στην εισχώρηση στοιχείων με διακριτό ή όχι τρόπο από τη μια γλώσσα στην άλλη. Έτσι, συναντά κανείς συχνά στα έργα αυτά την χρήση ορισμένων λέξεων και εκφράσεων οι οποίες πηγάζουν από την μητρική γλώσσα και που κάνουν την εμφάνισή τους στην ξένη γλώσσα και αντιστρόφως. Έτσι για παράδειγμα, στο παρακάτω ποίημα του Ιταλού Gino Chiellino το οποίο είναι γραμμένο στα γερμανικά παρεμβάλλεται ένας στίχος στα ιταλικά και συγκεκριμένα στην καλαβρέζικη διάλεκτο.

Wenn das Schweigen (γερμανικά)

gegen uns sich weiß färbt (γερμανικά)

me spagnu (ιταλικά)

ja ich deutsche mich sehr. (γερμανικά)

Στην περίπτωση αυτή όπου η πολυγλωσσία είναι εμφανής και στοχευμένη όχι μόνο παρεμβάλλεται ένας ιταλικός στίχος αλλά κλείνει και με έναν 'γερμανικό' στίχο ο οποίος αποτελεί μια γλωσσική κατασκευή. Συγκεκριμένα, η φράση “*me spagnu*” είναι ένας ιδιωματισμός της καλαβρέζικης διαλέκτου όπου την εποχή που η νότια Ιταλία κατακτήθηκε από τους Ισπανούς, οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν αυτή την φράση

⁷⁸ Μπλιούμη 2010, 151

για να πουν “φοβάμαι”. Για να δηλώσουν επομένως τον φόβο για τους Ισπανούς, αντί για το ρήμα φοβάμαι χρησιμοποιήθηκε ο ιδιωματισμός “ισπανίζομαι”⁷⁹ Με τον ίδιο τρόπο, στον τελευταίο στίχο έχει γίνει μια κατασκευασμένη μετάφραση του ρήματος “ισπανίζομαι” και η μεταφορά της στην γερμανική εκδοχή ως “γερμανίζομαι”. Έτσι, δηλώνοντας τον φόβο που προκαλείται από τον μετανάστη κάθε φορά που σιωπηρά οι ξενοφοβικές τάσεις αυξάνονται (*Wenn das Schweigen gegen uns sich weiß färbt*) ο αφηγητής 'γερμανίζεται πολύ' (*ich deutsche mich sehr*).

Εκτός από την εμφανή πολυγλωσσία γίνεται λόγος και για την μη διακριτή πολυγλωσσία όπου τα στοιχεία της μητρικής γλώσσας παρεμβάλλονται στην ξένη γλώσσα με την μορφή 'παράξενων' μεταφορών, σχημάτων λόγου και παιχνίδια λέξεων που δεν συνηθίζονται στην δεύτερη γλώσσα. Αυτό το συναντά κανείς συχνά στο έργο της τουρκικής καταγωγής Γερμανίδας συγγραφέα Emine Sevgi Özdamar στα κείμενα της οποίας φράσεις από την τουρκική γλώσσα μεταφέρονται μεταφρασμένες στα γερμανικά, προκαλώντας αμηχανία στον αναγνώστη για τον οποίο αυτά τα γλωσσικά σχήματα είναι άγνωστα παρόλο που είναι γραμμένα στην γλώσσα του.⁸⁰ Παρόμοια είναι η προσέγγιση του θεωρητικού της λογοτεχνίας Carmine Chiellino ο οποίος μιλά για μια “γλωσσική υπολανθάνουσα”⁸¹ (*Sprachlatenz*), μια κωδικοποιημένη, δηλαδή, μεταφορά της μητρικής γλώσσας και της πολιτισμικής μνήμης στην ξένη γλώσσα η οποία κάνει δυνατή τον διάλογο μεταξύ των δύο γλωσσών και πολιτισμών⁸². Γίνεται επομένως προσπάθεια για μια διαπολιτισμική προσέγγιση της μεταναστευτικής λογοτεχνίας ως το είδος εκείνο που κάνει δυνατή μια αφήγηση η οποία πλέκει διαφορετικά στοιχεία και μνήμες ανάμεσα στις γλώσσες και τους πολιτισμούς.

⁷⁹ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα.

⁸⁰ Σε αυτές της σκόπιμες 'μεταφράσεις' θα αναφερθώ πιο διεξοδικά στην ανάλυση του έργου της Özdamar.

⁸¹ Βλ. Μπλιούμη 2010, 154

⁸² Βλ. Chiellino, Carmine: *Liebe und Interkulturalität. Essays 1988-2000*. Tübingen: Stauffenburg 2001, 101 στο Μπλιούμη, Αγγαία: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις του γερμανικού πολιτισμού- γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας. ΑΠΘ 12, 2010, 154

Μερικά από τα πιο συνήθη μοτίβα στη μεταναστευτική λογοτεχνία έχουν να κάνουν με την χρήση αντιθετικών ζευγών όπως 'πατρίδα/ ξενιτιά', 'οικείος/ξένος', 'εκεί/ εδώ', 'παρελθόν/ μέλλον' κ.α. Η παράμετρος της κανονικότητας στη θεματολογία και τα μοτίβα σημαίνει πως αυτά τα αντιθετικά ζεύγη στη μεταναστευτική λογοτεχνία δεν ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, αλλά βρίσκονται πάντα σε διαλεκτική και ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στο οικείο και το έτερο. Έτσι, δεν μπορεί να πει εύκολα κανείς σε ποια από τις δύο πλευρές τοποθετείται ο συγγραφέας και δεν υπάρχει ούτε η ανάγκη να τείνει κανείς απαραίτητως προς μια συγκεκριμένη πλευρά. Τα αντιθετικά αυτά ζεύγη στέκονται το ένα δίπλα στο άλλο και δημιουργούν καινούργιες σχέσεις καθώς και έναν ενδιάμεσο χώρο στον οποίο ο συγγραφέας μπορεί και εκφράζεται. Ο χώρος αυτός αποτελείται από διαφορετικά γλωσσικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα όπου η προοπτική του συγγραφέα είναι πάντα πολύπλευρη και διφορούμενη.⁸³

Η τελευταία παράμετρος η οποία περιγράφει την μεταναστευτική λογοτεχνία σύμφωνα με την Amodeo έχει να κάνει με το ύφος αυτού του λογοτεχνικού είδους, το οποίο η Amodeo χαρακτηρίζει ως 'συγκρητικό'⁸⁴. Αυτό σημαίνει πως το είδος αυτό περιλαμβάνει διαφορετικά επίπεδα, και όσον αφορά τα λογοτεχνικά είδη αλλά και τις γλώσσες, τις διαφορετικές γλωσσικές παραδόσεις και τα συμφραζόμενα. Τα ετερογενή στοιχεία δεν αντιπαρατίθενται το ένα με το άλλο αλλά συνυπάρχουν σε μια διαλογική σχέση. Ωστόσο, όπως αναφέρει η Amodeo, τα άναρχα αυτά στοιχεία δεν φτιάχνουν απλώς ένα τυχαίο μωσαϊκό και μείγμα αλλά δηλώνουν το παιχνίδι ανάμεσα στα διαφορετικά πολιτισμικά επίπεδα.⁸⁵

⁸³ Πβ. Amodeo 1996, 204

⁸⁴ “Η λέξη συγκρητικό (synkretisch) προέρχεται από την πολιτική συνεργασία των κρητικών πόλεων που οδήγησε στη δημιουργία ενός Συγκρητικού Κοινού (συν-κρητικού). Σημαίνει την συνένωση στοιχείων που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς, από διαφορετικές θρησκείες ή ακόμα από διαφορετικές αντιλήψεις”. Βλ. Βερνίκος, Νικόλαος/ Δασκαλοπούλου, Σοφία: *Πολυπολιτισμικότητα: Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*. Αθήνα: Κριτική 2002, 33.

⁸⁵ Πβ. Amodeo 1996, 136

2.3.2 Τόποι, σύμβολα και μοτίβα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας

Έχοντας παρουσιάσει τις βασικές παραμέτρους οι οποίες περιγράφουν την μεταναστευτική λογοτεχνία, στη συνέχεια θα εξεταστεί ποια είναι τα συγκεκριμένα λογοτεχνικά μέσα και σχήματα τα οποία κάνουν δυνατή τη δημιουργία νέων δυνατοτήτων λογοτεχνικής έκφρασης που προωθούν την πολιτισμική ανταλλαγή. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται συμπυκνωμένα παρακάτω στις εξής κατηγορίες⁸⁶:

– Διαμόρφωση χαρακτήρων

Αυτό που διακρίνει τους χαρακτήρες στη μεταναστευτική λογοτεχνία είναι η ύπαρξη στοιχείων πολιτισμικής υβριδικότητας. Κινούμενοι οι ίδιοι ανάμεσα στο οικείο και στο έτερο και βιώνοντας διαφορετικές πραγματικότητες ανάμεσα στην χώρα προέλευσης και την νέα πατρίδα, οι χαρακτήρες αναπτύσσουν σύνθετες ταυτότητες και αντιληπτικές δυνατότητες. Αυτό γίνεται εμφανές ακόμα και στην προοπτική της αφήγησης η οποία χαρακτηρίζεται από μια “διπλή οπτική”⁸⁷. Η διπλή αυτή οπτική γίνεται προφανής τόσο στην σχέση των συγγραφέων με την γλώσσα, την μητρική αλλά και την ξένη, όσο και στην αναζήτηση της υπαρξιακής τους ταυτότητας και στον τρόπο αντίληψης των πολιτισμικών συμφραζομένων στα οποία κινούνται.

– Διαμόρφωση χώρου-χρόνου

Η ίδια η φύση της μετανάστευσης μετατρέπει τον μετανάστη συγγραφέα σε ‘μια ύπαρξη που ζει στο ενδιάμεσα’ (eine Existenz des „Dazwischen“)⁸⁸. Η λογοτεχνία αυτή χαρακτηρίζεται από περάσματα ανάμεσα στο ‘εδώ/ εκεί’ και ‘τότε/ τώρα’. Το παρελθόν πλέκεται με το παρόν και οι παραστάσεις από την πρώτη πατρίδα έρχονται να αναμειχθούν με αυτές από την καινούργια. Αυτές οι διπλές

⁸⁶ Πβ. Blioumi 2006, 117-143

⁸⁷ Blioumi 2006, 117

⁸⁸ Ό.π., 118 Ελεύθερη μετάφραση στα ελληνικά από εμένα

χωροχρονικές αναπαραστάσεις δεν είναι, ωστόσο, απομονωμένες ή μια από την άλλη αλλά βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους δημιουργώντας νέες νοερές γεωγραφίες. Συνδέοντας το στοιχείο αυτό με την διαμόρφωση χαρακτήρων και την προβληματική της ταυτότητας επισημαίνεται πως ο συγγραφέας σπανίως τοποθετεί τον εαυτό του σε σχήματα όπως 'μόνο εκεί/ τότε' ή 'μόνο εδώ/ τώρα'. Συνήθως αυτός ζει ανάμεσα στο " 'τόσο εκεί... όσο και εδώ' ή "ούτε εκεί ούτε εδώ" ⁸⁹ Έτσι, ένας συγγραφέας λ.χ. αλγερινής καταγωγής που γράφει στα γαλλικά, σπανίως χαρακτηρίζει τον εαυτό του ως αποκλειστικά Αλγερινό ή αποκλειστικά Γάλλο, ενώ παράλληλα οι χωροχρονικές δομές του έργου ταλαντεύονται επίσης ανάμεσα στις δύο χώρες και τις δύο πραγματικότητες.

Σχετικά με το σχήμα 'ούτε...ούτε', αν θα μπορούσα εδώ να προσθέσω την δική μου ματιά ως μετανάστρια δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα, θα έλεγα πως πέραν της διπλής καταγωγής που συνήθως δηλώνω, συχνά πιάνω τον εαυτό μου να λέει πως δεν είμαι ούτε από την Αλβανία ούτε από την Ελλάδα. Αυτό το 'ούτε ... ούτε', φυσικά, δεν υπονοεί την κατάργηση κάποιας από τις δύο πραγματικότητες στις οποίες έχω ζήσει και με έχουν συνολικά διαμορφώσει, αλλά δηλώνει περισσότερο την αδυναμία του να ανήκω πλήρως σε μια αποκλειστικά ταυτότητα ή χώρα, σε αντίθεση με τους 'ντόπιους' τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία οι οποίοι ταυτίζονται πιο εύκολα με την χώρα τους και επιλέγουν χωρίς διλήμματα την ταυτότητά τους.

– *Ύφος και στρατηγικές λόγου*

Πέρα από την πολυγλωσσία και την πολυφωνία οι οποίες χαρακτηρίζουν την μεταναστευτική γραφή και στα οποία αναφέρθηκα στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, συχνή είναι στη λογοτεχνία αυτή και η ύπαρξη του ειρωνικού στοιχείου, η σάτιρα, η υπερβολή και τα γκροτέσκα περιστατικά. Ιδίως όταν πρόκειται για στερεοτυπικές αντιλήψεις και ρατσιστικά κλισέ, η επιλογή των συγγραφέων να αποδομήσουν και να αναπαραστήσουν τα σχήματα αυτά με σατιρικό τρόπο οδηγούν τον αναγνώστη σε μια διαφορετική ανάγνωση μέσα από την ματιά του 'Άλλου'.

⁸⁹ Weigel 1998, 216

Στις στρατηγικές αυτές χαρακτηριστική είναι επίσης η τεχνική της ανοικείωσης, όπου ο αφηγητής περιγράφει οικεία και γνωστά σχήματα να φαίνονται άγνωστα και παράξενα στον αναγνώστη. Το στοιχείο αυτό της μεταμόρφωσης των οικείων αντιληπτικών σχημάτων οδηγεί στην κατάρριψη της ομοιογένειας και τις σταθερότητας, κάνοντας τα σύνορα μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων πολύ πιο ρευστά.

– *Επιλογή λογοτεχνικού είδους*

Η πλειοψηφία των έργων στη μεταναστευτική λογοτεχνία φαίνεται να επιλέγει το δοκιμιακό είδος γραφής.⁹⁰ Το δοκίμιο σαν είδος ευνοεί την γραφή αυτή, αφού πρόκειται για ένα είδος το οποίο κινείται στα σύνορα ανάμεσα στην επιστήμη και τη λογοτεχνία και ανάμεσα στη πραγματικότητα και την μυθοπλασία.⁹¹ Ο Mikhail Epstejn μιλά για την “nomadic and trans migratory essence of the essay”. Ο ίδιος περιγράφει το δοκίμιο ως εξής: *„The essay is part confession, part discursive argument, and part narrative- it is like a diary, a scholarly article, and a story all in one. It is a genre legitimated by its existence outside any genre [...]The essay retains its character only when it violates the laws of other genres, interferes with them, and breaks their coherence. [...]However, it is just this sort of hybrid and bad pedigree that has given the essay its flexibility and its beauty. Like a plebeian who is not burdened by traditions of nobility, the essay easily adapts to the eternal flow of everyday life, the vagaries of thought, and the personal idiosyncrasies of the writer.”*⁹²

Έτσι, ο συνδυασμός βιογραφικών στοιχείων με την μυθοπλασία, η πολυγλωσσία και η ετερογένεια καθώς και τα περάσματα ανάμεσα στα διαφορετικά γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την μεταναστευτική λογοτεχνία, φαίνεται πως βρίσκουν τον καταλληλότερο χώρο έκφρασης στο δοκιμιακό τρόπο γραφής.

⁹⁰ Πβ. Blioumi 2006, 120

⁹¹ Βλ. Blioumi 2006, 120

⁹² <http://isud.typepad.com/glossary/>

2.4 Γράφοντας σε μια ξένη γλώσσα

Η πλειοψηφία των ανθρώπων στον κόσμο είναι τουλάχιστον δίγλωσση. Επίσης δεν είναι λίγοι οι συγγραφείς οι οποίοι γράφουν σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους. Παρολ'αυτά, οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας καθώς και οι ίδιοι οι συγγραφείς ήταν μάλλον σκεπτικοί, όσον αφορά το ζήτημα της γραφής σε μια ξένη γλώσσα στις πρώτες φάσεις σύστασης της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Είναι ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίον περιγράφεται η περίπλοκη αυτή διαδικασία, πράγμα το οποίο θα προσπαθήσω να παρουσιάσω στο υποκεφάλαιο αυτό μέσα από τα τσιτάτα συγγραφέων αλλά και άλλων λόγιων του προηγούμενου αιώνα, όταν ακόμη η μεταναστευτική λογοτεχνία δεν είχε καθιερωθεί ως ένα αυτόνομο και αξιόλογο λογοτεχνικό είδος με τα δικά της χαρακτηριστικά και την δική της ξεχωριστή Γραμματολογία.⁹³

Τότε ακόμη που η μεταναστευτική λογοτεχνία θεωρούνταν ένα υποδεέστερο λογοτεχνικό είδος, ο Ιρλανδός συγγραφέας William Butler Yeats γράφει πως δεν θα μπορούσε κανείς να γράφει με στιλ και μουσικότητα σε μια γλώσσα η οποία δεν συνδέεται με την παιδική ηλικία και στην οποία δεν μπορεί κάποιος να σκεφτεί.⁹⁴

Με παρόμοιο τρόπο εκφράζεται ο T.S. Eliot ο οποίος πίστευε πως δεν μπορεί να είναι κανείς δίγλωσσος ποιητής, παρόλο που την ίδια στιγμή ο ίδιος έγραφε ποίηση στα γαλλικά που για αυτόν δεν ήταν η μητρική του γλώσσα.⁹⁵

Κατά την γνώμη του, θα έπρεπε κανείς να 'θυσιάσει' την ξένη γλώσσα, αφού υπάρχει μονάχα μια γλώσσα στην οποία μπορεί να γράψει κανείς ποίηση. Σε αυτό το σημείο είναι ενδιαφέρον να αναφέρω πως η λογοτεχνική παραγωγή των

⁹³ Στο παρόν κομμάτι της εργασίας δίνονται ορισμένα μόνο στοιχεία της γλώσσας και της γραφής σε μια ξένη γλώσσα. Στα στοιχεία αυτά θα αναφερθώ εκτενώς στην ανάλυση των τριών επιλεγμένων έργων που ακολουθεί στα επόμενα κεφάλαια.

⁹⁴ Βλ. Yeats, William Butler. Letter to William Rothenstein, 7 May 1935. In *the letters of W.B. Yeats*, edited by Allan Wade, New York: Octagon, 1980, 834

⁹⁵ Eliot, T. S. Interview by Donald Hall. In *Writers at Work: The „Paris Review“ Interviews*, edited by George Plimpton, 2d ser., New York: Penguin, 1963, 99

μεταναστών αποτελείται στην πλειοψηφία της από πρόζα ενώ όσοι παρόλ'αυτά επιλέγουν την ποίηση, προτιμούν να γράψουν στην μητρική τους γλώσσα.⁹⁶

Υπήρχαν και εκείνες οι περιπτώσεις στις οποίες η δυνατότητα έκφρασης σε παραπάνω από μια γλώσσα θεωρούνταν προνόμιο αλλά μάλλον ένα είδος παθολογίας. Σε μια περίοδο έξαρσης του αντισημιτισμού και στην περίπτωση των Εβραίων της Ευρώπης οι οποίοι ήταν συνήθως δίγλωσσοι, ο Γερμανός συνθέτης Richard Wagner έγραφε πως οι Εβραίοι είναι καταδικασμένοι να μιλούν την γλώσσα του τόπου όπου ζουν ως ξένη γλώσσα και ποτέ ως μητρική.⁹⁷ Σύμφωνα με αυτόν, η κατάκτηση μιας γλώσσας ήταν προνόμιο όσων γεννιούνταν μέσα σε αυτή την γλώσσα και όχι όσων την αποκτούσαν σε μια ύστερη φάση της ζωής τους. Σύμφωνα με τον Wagner, ο Γερμανός συγγραφέας Heinrich Heine, ο οποίος γεννήθηκε Εβραίος, δεν θα μπορούσε ποτέ να γράφει σαν ένας αληθινός Γερμανός συγγραφέας. Μιας και τα γερμανικά δεν ήταν η μητρική του γλώσσα, αυτός δεν θα μπορούσε ποτέ να γράψει πραγματική γερμανική ποίηση.⁹⁸

Ωστόσο, η πραγματικότητα και τα έργα των δίγλωσσων συγγραφέων έδειξαν πως η ύπαρξη μιας τέτοιας λογοτεχνίας είναι όχι μόνο δυνατή αλλά αποτέλεσε συχνά ένα μεγάλο προνόμιο το οποίο έκανε το έργο τους ακόμη πιο σπουδαίο. Μα ακόμη και αν γράφει και 'ζει' κανείς μόνο σε μια γλώσσα, διανύει κανείς πάντα μια διαδρομή γλωσσικής εξέλιξης. Η ίδια η γλώσσα είναι ένας οργανισμός ο οποίος δεν παραμένει ποτέ στατικός αλλά βρίσκεται συνεχώς σε κίνηση. Έτσι, μετακινείται κανείς όχι μόνο ανάμεσα σε δύο γλώσσες αλλά και μέσα στην ίδια την μητρική του, η οποία συνεχώς αλλάζει και μεταμορφώνεται. Στην περίπτωση των συγγραφέων που γράφουν σε μια 'ξένη' γλώσσα είναι ενδιαφέρον να δούμε πώς εκείνοι βιώνουν το πέρασμα από την μια γλώσσα στην άλλη, πώς χειρίζονται την ξένη γλώσσα και πώς οι ίδιοι νιώθουν όταν συστήνονται με τα έργα τους στο κοινό. Ο Ρώσος συγγραφέας Βλαντιμίρ Ναμπόκοφ ο οποίος έγραφε στα αγγλικά, έλεγε πως το πέρασμα από τα ρωσικά στα αγγλικά ήταν για αυτόν μια πολύ οδυνηρή διαδικασία κατά την οποία κανείς νιώθει σαν να προσπαθεί να πιάσει ένα αντικείμενο αφού έχει χάσει εφτά ή

⁹⁶ Βλ. παράγραφο "Η μεταναστευτική λογοτεχνία στην Ελλάδα"

⁹⁷ Πβ. Kellman, G. Steven: *Scrivere tra le lingue*. Troina: Cita Aperta, 2007, 111

⁹⁸ Ό.π., 111

οχτώ δάχτυλα μετά από μια έκρηξη.⁹⁹ Ο συγγραφέας Kamala Das ο οποίος κατείχε τρεις διαφορετικές γλώσσες εξίσου καλά αναφέρει χαρακτηριστικά “Εγώ μιλώ τρεις γλώσσες, γράφω σε δύο και ονειρεύομαι σε μια”, ενώ ο Αυτοκράτορας Carlo V περιγράφει την γλωσσική του εμπειρία ως εξής “Μιλώ γερμανικά στα άλογά μου, γαλλικά με τους φίλους και ιταλικά με τους αγαπημένους μου”.¹⁰⁰

Χαρακτηριστικό των συγγραφέων αυτών είναι πως ενώ μετακινούνται και ζουν ανάμεσα στις γλώσσες, η γραφή τους λαμβάνει τα χαρακτηριστικά των γλωσσών αυτών. Νέες λέξεις σχηματίζονται, νέοι γλωσσικοί κώδικες ή ακόμα και καινούργιες εκφράσεις, οι οποίες δεν ανήκουν σε μια συγκεκριμένη γλώσσα αλλά αντανακλά την ταυτότητα του συγγραφέα η οποία είναι επίσης μια ταυτότητα μικτή, υβριδική και ρευστή. Όταν γράφει κανείς σε ξένη γλώσσα δημιουργεί και μια καινούργια ταυτότητα. Μερικοί συγγραφείς εφευρίσκουν μια τέτοια νέα ταυτότητα με το να αλλάζουν το όνομά τους ανάλογα με την γλώσσα στην οποία γράφουν. Έτσι για παράδειγμα, η Βρετανή ποιήτρια Pauline Tarn μετατρέπεται σε Renne Vivien όταν έγραφε στα γαλλικά. Παρομοίως ο Christoger Murray Grieve άλλαξε το όνομά του σε Hugh MacDiarmid όταν ξεκίνησε να γράφει στα σκοτσέζικα. Η πιο εντυπωσιακή περίπτωση φαίνεται να είναι αυτή του συγγραφέα Frederick Philip Grove ο οποίος έγινε γνωστός ως καναδός συγγραφέας και στην αυτοβιογραφία του ισχυριζόταν πως η καταγωγή του είναι βρετανο-σουηδική και πως ως γόνος μιας πλούσιας οικογένειας είχε ταξιδέψει στα νιάτα του στην μισή Ευρώπη. Το 1973 ένας θεωρητικός της λογοτεχνίας ανακάλυψε πως ο Grove ήταν γερμανικής καταγωγής και πως ήταν ήδη γνωστός στην Ευρώπη υπό το πραγματικό του όνομα Felix Paul Greve.¹⁰¹

Το να γράφει κανείς σε μια ξένη γλώσσα δεν είναι πάντα ένας εύκολος δρόμος. Πρόκειται για έναν τρόπο σκέψης που συχνά μπορεί να απέχει από αυτόν της μητρικής γλώσσας αλλά και για μια εσωτερική διαδικασία αναζήτησης της γλώσσας η οποία απαιτεί χρόνο και κόπο. Οι εκφράσεις στην 'ξένη' γλώσσα δεν έρχονται με την ίδια ευκολία με την οποία η μητρική γλώσσα σου παρέχει την σκέψη και πολλές

⁹⁹ Ό.π., 17

¹⁰⁰ Ό.π., 28

¹⁰¹ Dictionary of Manitoba biography,

φορές ο συγγραφέας επιλέγει γλωσσικά σχήματα, λέξεις και εκφράσεις οι οποίες ξεπερνούν τα κλισέ της μητρικής γλώσσας. Παρακολουθώντας κανείς το έργο των συγγραφέων οι οποίοι γράφουν σε παραπάνω από μια γλώσσες μπορεί να πει κανείς με βεβαιότητα πως οι συγγραφείς αυτοί δεν μεταφράζουν τον εαυτό τους από την μια γλώσσα στην άλλη αλλά επανασυστήνονται σε αυτή και στο έργο τους κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο. Θα περίμενε κανείς πως το ρωσικό έργο του Ναμπόκοφ -το οποίο μετέφρασε ο ίδιος από τα αγγλικά- θα αποτελούσε μια πολύ καλή μετάφραση του πρωτότυπου. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για λογοτεχνικές μεταφράσεις του ίδιου έργου αλλά μάλλον πρόκειται για μια εκ νέου δημιουργία.¹⁰² Η γλώσσα του ίδιου συγγραφέα έχει μια ικανότητα μεταμόρφωσης η οποία φαίνεται να ξεπερνά την ύπαρξη μιας σταθερής και αυστηρής γλωσσικής ταυτότητας.

Η γλώσσα στην οποία γράφει κανείς είναι όμως προπαντός θέμα επιλογής. Μετά την μεταπολεμική εμπειρία, στην εποχή που η ευρωπαϊκή ποιητική κοινότητα αναρωτιέται αν μπορεί να υπάρξει ποίηση μετά το Άουσβιτς, ο εβραϊκής καταγωγής συγγραφέας Paul Celan αποφασίζει να συνεχίσει να γράφει στα γερμανικά, στην γλώσσα της μητέρας του και των φονιάδων της. “Η γνήσια ποίηση είναι αντιβιογραφική. Η πατρίδα του ποιητή είναι το ποίημά του. Αλλάζει από το ένα ποίημα στο άλλο”¹⁰³, αναφέρει ο ίδιος. Ο Celan αποφασίζει να γράψει λοιπόν σε μια γλώσσα η οποία κουβαλά τις σκληρότερες εμπειρίες και αναμνήσεις για εκείνον¹⁰⁴. Αυτή ωστόσο ήταν μια πράξη επιλογής, ίσως για να ξορκίσει το προσωπικό του βίωμα και τρόπο και να δείξει πως η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι μια γλώσσα οικουμενική που δεν ανήκει σε κανέναν. Αυτό είναι μάλλον και το ύψιστο προνόμιο της γραφής των συγγραφέων στους οποίους αναφέρθηκα παραπάνω. Το να γράψει κανείς σε μια 'άλλη' γλώσσα, πρόκειται, κατά την γνώμη μου για μια πρόκληση να σπάσει και να ξεπεράσει κανείς τόσο τα σύνορα της γλώσσας του όσο και τα προσωπικά και υπαρξιακά του σύνορα.

¹⁰² Βλ. Kellman 2006, 49

¹⁰³ Celan, Paul: *Ο μεσημβρινός και άλλα πεζά*. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, 2006.

¹⁰⁴ Από το 1942 έως το 1943 ο Celan βίωσε την φρίκη των στρατόπεδων συγκέντρωσης στην Ρουμανία όπου ήταν κρατούμενος και αναγκασμένος να εργαστεί στο χτίσιμο του σιδηροδρομικού δικτύου της νότιας Μολδαβίας.

3. Ανάλυση και ερμηνεία των τριών επιλεγμένων λογοτεχνικών έργων. Η γλώσσα ως φορέας διαπολιτισμικών στοιχείων

3.1 Ανάλυση του έργου της Yoko Tawada

Yoko Tawada: σύντομο βιογραφικό

Η Yoko Tawada¹⁰⁵ γεννήθηκε στο Τόκιο το 1960. Σπούδασε Λογοτεχνία με κατεύθυνση την ρωσική λογοτεχνία στο Τόκιο και έπειτα Γερμανική Λογοτεχνία στο Αμβούργο. Το 1979 ήρθε για πρώτη φορά στην Γερμανία, διασχίζοντας την Ασία με τον Υπερσιβηρικό Σιδηρόδρομο – μια εμπειρία καθόλου τυχαία, η οποία αποτελεί σταθερή αναφορά σε κάθε βιογραφικό σημείωμα της συγγραφέως και ενέπνευσε ένα σημαντικό κομμάτι του μετέπειτα έργου της, όπως λ.χ. στο διήγημα “ Erzähler ohne Seele” (Αφηγητές χωρίς ψυχή) το οποίο εμπεριέχεται στην παρούσα συλλογή. Από το 1982 ζει και εργάζεται στο Αμβούργο όπου το 2000 ολοκλήρωσε την διδακτορική της διατριβή με θέμα 'Παιχνίδια και γλωσσική μαγεία στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία' ('Spielzeug und Sprachmagie in der Europäischen Literatur'). Το 1986 εξέδωσε το πρώτο της λογοτεχνικό έργο Japan- Lesebuch ('Ιαπωνικό αναγνωστικό') ενώ έκτοτε έχει εκδώσει ένα πλούσιο συγγραφικό έργο που αποτελείται από μυθιστορήματα, διηγήματα και ποίηση τόσο στα ιαπωνικά όσο και στα γερμανικά. Το συγγραφικό έργο της Yoko Tawada έχει τιμηθεί με πολλά λογοτεχνικά βραβεία όπως το 1990 το λογοτεχνικό βραβείο της πόλης του Αμβούργου (Förderpreis für Literatur der Stadt Hamburg) και το βραβείο Λέσινγκ το 1994. Το 1996 έλαβε το βραβείο Adelbert-von-Chamisso, ένα γερμανικό βραβείο το οποίο τιμά το έργο ξένων συγγραφέων για την προσφορά τους στον γερμανικό πολιτισμό. Το 2005 έλαβε το μετάλλιο Goethe το οποίο αποτελεί επίσημο μετάλλιο του Γερμανικού κράτους ενώ έχει λάβει και δύο σημαντικά ιαπωνικά λογοτεχνικά βραβεία, το Akutagawa-Sho το 1993 και το βραβείο Noma το 2011.

¹⁰⁵ βιογραφικά στοιχεία έχουν ληφθεί από τις ιστοσελίδες: <http://yokotawada.de/> και <http://www.keenecenter.org/content/view/69/81/>

Το σύνολο του έργου της κινείται γύρω από θέματα όπως η ταυτότητα, η γλώσσα - μητρική και ξένη- ,το έθνος, το φύλο κ.α.¹⁰⁶ Με εμφανή την αίσθηση του χιούμορ και την χρήση σουρεαλιστικών ή και 'μεταφυσικών' στοιχείων η Ταβάντα υφαίνει ιστορίες στις οποίες συνδυάζει τα προσωπικά της βιώματα με το μυθιστορηματικό στοιχείο. Οι χαρακτήρες των έργων της συχνά διακρίνονται από μια παιδική αφέλεια ή παρουσιάζουν την ματιά του ξένου ο οποίος για πρώτη φορά έρχεται σε επαφή με έναν νέο κόσμο. Στην προσπάθεια τους να κατανοήσουν αυτό τον καινούργιο κόσμο οι ήρωες της παρατηρούν και περιγράφουν την γλώσσα, τον πολιτισμό και τα αντικείμενα με έναν τρόπο που ξεφεύγει από τον συνηθισμένο και έχει την τάση να αποδομεί τις οικείες και γνωστές νόρμες.

Συχνά η αφήγηση στο έργο της Ταβάντα γίνεται σε πρώτο πρόσωπο ενώ ο αφηγητής είναι ο ξένος ο οποίος έρχεται σε επαφή με τον γερμανικό πολιτισμό και την γερμανική γλώσσα. Μέσα από την συνάντηση αυτή αποκαλύπτονται διαφορετικές πτυχές της γλώσσας καθώς και η σχέση της γλώσσας με το άτομο και τα αντικείμενα. Η ίδια η χρήση της γλώσσας στο έργο της Ταβάντα εμπεριέχει το στοιχείο του 'παράξενου' και του 'ανοίκειου' αφού η ίδια συχνά κάνει τολμηρές συγκρίσεις ανάμεσα στην ιαπωνική και την γερμανική γλώσσα, δύο γλώσσες πολύ διαφορετικές και μακρινές που μοιράζονται παρα μόνο λίγα κοινά, γλωσσολογικά αλλά και πολιτισμικά. Μέσα από νέες μορφές τις οποίες προσδίδει η Ταβάντα στην ιαπωνική και την γερμανική γλώσσ και 'παίζοντας' ανάμεσα στην πραγματικότητα και την φαντασία, στο έργο της μιλά κανείς συχνά για μια 'μυθοπλαστική εθνολογία', πράγμα στο οποίο θα αναφερθώ διεξοδικά στην συνέχεια της παρούσας εργασίας.

Η συλλογή διηγημάτων "Talisman"

106

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/20688244?uid=3738128&uid=2&uid=4&sid=21102030686023>

Το “Talisman” είναι μια συλλογή 17 λογοτεχνικών δοκιμίων, γράφτηκε στην γερμανική γλώσσα και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1996. Στον πυρήνα του έργου βρίσκεται η γλώσσα, η σχέση της με τα πολιτισμικά συμφραζόμενα καθώς και ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας και πως αυτά διαμορφώνονται μέσα από τα γλωσσικά σύνορα. Στο έργο αυτό η γλώσσα εξετάζεται ως μια πολιτισμική γλώσσα, κομμάτι ενός σύνθετου συστήματος κωδικών και κανόνων που μεταβάλλονται συνεχώς και αφήνουν χώρο για δημιουργικές διεργασίες. Το ταξίδι της αφηγήτριας – μια νεαρή Γιαπωνέζα στη Γερμανία- στη νέα γη είναι προπαντός ένα γλωσσικό ταξίδι. Κατά την διάρκεια αυτού του ταξιδιού οι λέξεις, οι πολιτισμοί και οι εθνικές ταυτότητες ανακατεύονται μεταξύ τους και δημιουργούν έναν ενδιάμεσο χώρο μέσα στον οποίο η αφηγήτρια τοποθετεί τα βιώματα και τις σκέψεις της. Το γεγονός ότι η αφηγήτρια προέρχεται από την Ιαπωνία, μια χώρα που από πολλές απόψεις διαφέρει πολύ από τον δυτικό κόσμο, κάνει το ταξίδι αυτό ακόμα πιο συναρπαστικό, ενώ εκείνη προσπαθεί να φέρει αυτούς τους δύο κόσμους σε επαφή. Μέσα από την αφήγηση της Tawada παρουσιάζονται όψεις της γερμανικής κοινωνίας και του πολιτισμού μέσα από την ματιά μιας μετανάστριας και μάλιστα, μιας μετανάστριας συγγραφέως. Αυτό δίνει στον αναγνώστη την δυνατότητα να διαπιστώσει με ποιον τρόπο η λογοτεχνία, η μετανάστευση και ο πολιτισμός μπορούν να βρεθούν σε μια διαλογική σχέση μεταξύ τους και να οδηγήσουν σε μια γόνιμη δημιουργία διαπολιτισμικής έκφρασης. Το ζήτημα αυτό θα προσπαθήσω να προσεγγίσω στο κεφάλαιο που ακολουθεί, εξετάζοντας ορισμένα αποσπάσματα από τα διηγήματα της συλλογής.

Ανάλυση του έργου Talisman

Η αντίληψη του κόσμου μέσα από ένα γλωσσικό φίλτρο.

Το πρώτο διήγημα της συλλογής έχει τον τίτλο “Από την μητρική γλώσσα στη γλωσσική μητέρα”¹⁰⁷ (von der Muttersprache zur Sprachmutter“. Στο διήγημα αυτό η αφηγήτρια περιγράφει τις πρώτες της αναμνήσεις και την πρώτη της επαφή με την γερμανική γλώσσα η οποία ήταν μια εντελώς καινούρια και άγνωστη γλώσσα

¹⁰⁷ Η ελληνική μετάφραση έχει γίνει από εμένα

για εκείνη. Μέσα από την επαφή της με διάφορα αντικείμενα από τα οποία η ίδια περιβάλλεται καθημερινά, η αφηγήτρια συνειδητοποιεί πως η σχέση της με τον νέο εξωτερικό κόσμο είναι προπαντός γλωσσολογική, αφού εκείνη εξετάζει και αντιλαμβάνεται τα 'άγνωστα' αντικείμενα μέσα από ένα γλωσσικό φίλτρο.

„Από αυτή την άποψη, το νέο περιβάλλον δεν μου φαινόταν τόσο ξένο αρχικά: Ένα γερμανικό μολύβι δεν διέφερε καθόλου από από ένα ιαπωνικό. Όμως δεν λεγόταν πλέον “Enpitsu“, αλλά “μολύβι“. Η λέξη “μολύβι” μου έδινε την εντύπωση λες και είχα να κάνω με ένα καινούργιο αντικείμενο. Είχα μια ελαφριά αίσθηση ντροπής όταν έπρεπε να το πω με το καινούργιο του όνομα”¹⁰⁸

[„Insofern wirkte meine neue Umgebung auf mich zuerst nicht so fremd: Ein deutscher Bleistift unterschied sich kaum von einem japanischen. Er hieß aber nicht mehr ‘Enpitsu’, sondern ‘Bleistift’. Das Wort ‘Bleistift’ machte mir den Eindruck, als hätte ich es jetzt mit einem neuen Gegenstand zu tun. Ich hatte ein leichtes Schamgefühl, wenn ich ihn mit dem neuen Namen bezeichnen musste.”¹⁰⁹]

Κάτι το οποίο μέχρι τότε αποτελούσε για την αφηγήτρια ένα συνηθισμένο και οικείο αντικείμενο, το οποίο όμως εκείνη μπορούσε μέχρι τότε να το αντιλαμβάνεται μόνο μέσω της ιαπωνικής γλώσσας, αποκτά τώρα μια νέα διάσταση. Το μολύβι ως αντικείμενο μετατρέπεται σε μια παράξενη και ξένη οντότητα η οποία δεν της ανήκει πια. Όλα όσα εκείνη μπορεί να πει στην μητρική γλώσσα, η αφηγήτρια τα ταυτίζει με τον δικό της κόσμο, εκεί όπου τα πράγματα της ανήκουν και νιώθει άνετα να τα μεταχειρίζεται. Ενώ ένα Enpitsu είναι κομμάτι του δικού της οικείου κόσμου, ένα μολύβι είναι κάτι καινούργιο και ξένο το οποίο ανήκει σε μια πραγματικότητα ξένη προς αυτή, πράγμα που γίνεται φανερό και από την 'ελαφριά αίσθηση ντροπής' την οποία προκαλεί η χρήση της 'ξένης' λέξεις. Με το πέρασμα του χρόνου, το αντικείμενο αυτό μετατρέπεται σε κάτι οικείο, ενώ συνεχίζει να αποκαλύπτει την γλωσσική διάσταση μέσα από την οποία η αφηγήτρια αντιλαμβάνεται τον κόσμο.

¹⁰⁸ Ό.π.

¹⁰⁹ Tawada 2006, 9

“Σύντομα συνήθισα στο να γράφω πλέον με μολύβι – και όχι πια με ένα Enpitsu. Μέχρι τότε δεν είχα συνειδητοποιήσει πως η σχέση ανάμεσα σε μένα και το μολύβι ήταν γλωσσική.”

[„Bald gewöhnte ich mich daran, mit einem Bleistift – und nicht mehr mit einem Enpitsu – zu schreiben. Bis dahin war mir nicht bewusst gewesen, dass die Beziehung zwischen mir und meinem Bleistift eine sprachliche war.“]¹¹⁰

Προσεγγίζοντας ζητήματα οικειότητας και ετερότητας, στα αποσπάσματα αυτά η Tawada επιλέγει έναν διαφορετικό τρόπο να ορίσει την διαδρομή της ανάμεσα στο οικείο και στο ξένο, χρησιμοποιώντας ένα καθημερινό αντικείμενο ως συνοδό και μάρτυρα αυτής της διαδρομής. Συμβολίζοντας όλα εκείνα όσα της είναι άγνωστα στη γερμανική πραγματικότητα -η γλώσσα, οι άνθρωποι, τα πολιτισμικά συμφραζόμενα, το νέο περιβάλλον- , με αφορμή το αντικείμενο αυτό, η αφηγήτρια ξεκινά να ξετυλίγει τις σκέψεις της για όλα αυτά που δεν καταλαβαίνει, προσπαθώντας ταυτόχρονα να τα περιγράψει πως τα αντιλαμβάνεται εκείνη με την ιαπωνική της ματιά.

„Μια μέρα άκουσα την συνάδελφό μου να βρίζει για το μολύβι της: “Το ηλίθιο το μολύβι! Τα έχει παίξει! Δεν θέλει με τίποτα να γράψει. [...]. Στην ιαπωνική γλώσσα δεν μπορεί να προσωποποιήσει κανείς το μολύβι με τέτοιο τρόπο. Ένα μολύβι δεν μπορεί να είναι ούτε ηλίθιο, ούτε να τα παίξει. [...] Αυτός θα' ναι ο γερμανικός ανιμισμός, σκέφτηκα.”]¹¹¹

“Eines Tages hörte ich, wie eine Mitarbeiterin über ihren Bleistift schimpfte: 'Der blöde Bleistift! Der spinnt! Der will heute nicht schreiben' [...] In der japanischen Sprache kann man einen Bleistift nicht auf diese Weise personifizieren. Ein Bleistift

¹¹⁰ Ό.π.

¹¹¹ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα.

kann weder blöd sein noch spinnen. [...] Das ist der deutsche Animismus, dachte ich mir".¹¹²

Στο παραπάνω απόσπασμα η αφηγήτρια κάνει μια σαφή σύγκριση μεταξύ των δύο πολιτισμών -αυτού της Γερμανίας κ αυτού της Ιαπωνίας- τονίζοντας πως ένα τέτοιο συμβάν δεν θα μπορούσε να συμβεί στην Ιαπωνία. Ως εκ τούτου εκείνη το αντιλαμβάνεται ως ξένο και επομένως ως κάτι με το οποίο δεν μπορεί να ταυτιστεί. Βιώνοντας ακόμη με απορία και περιέργεια την γερμανική πραγματικότητα, καταλήγει πως αυτή η παράξενη συνήθεια μάλλον θα πρέπει να είναι γερμανική, ίσως ένα κομμάτι του γερμανικού πολιτισμού. Ξαφνικά το μολύβι αυτό μετατρέπεται στο παράθυρο μέσα από το οποίο η αφηγήτρια παρατηρεί τον γερμανικό κόσμο και πολιτισμό ενώ ταυτόχρονα η ίδια μετατρέπεται σε παρατηρήτρια της μητρικής της γλώσσας.

„Παρόλ'αυτά το μολύβι εμφανίστηκε μπροστά μου ζωντανό, την ώρα που η γυναίκα του φώναζε. Εκτός αυτού, μου εμφανίστηκε αντρικό, διότι λεγόταν το μολύβι¹¹³”

[Trotzdem kam mir der Bleistift lebendig vor, als die Frau über ihn schimpfte. Außerdem kam er mir männlich vor, weil er *der* Bleistift hieß“.]

Χρησιμοποιώντας εδώ την τεχνική της διπλής οπτικής, η αφηγήτρια κάνει συγκρίσεις ανάμεσα στην ιαπωνική και την γερμανική γλώσσα όπου το μολύβι είναι το εργαλείο εκείνο το οποίο αποκτώντας νέες διαστάσεις την οδηγεί στο να σχηματίζει νέες εικόνες. Ακολουθώντας κάθε γερμανική λέξη με την περιέργεια ενός παιδιού, εκείνη προσπαθεί να μεταφράσει την κάθε άγνωστη έννοια μέσα από την πιθανή της ιαπωνική εκδοχή. Μέσα από αυτή την 'κατά μέτωπο' σύγκριση των δύο γλωσσών, οτιδήποτε δεν μπορεί να χωρέσει σε μια ιαπωνική ερμηνεία, η ίδια το καταλογίζει στην έλλειψη γνώσης της γερμανικής γλώσσας, καταλήγοντας σε παράδοξα συμπεράσματα. Η ίδια συνειδητοποιεί πως δεν είναι πλέον αρκετό να πει

¹¹² Tawada 2006, 10

¹¹³ Στη γερμανική γλώσσα το μολύβι είναι αρσενικού γένους, *der* Bleistift.

απλώς “μολύβι”. Η ίδια η χρήση της λέξης την οδηγεί στην ανακάλυψη των ανοίκειων σχημάτων της γερμανικής γλώσσας και ταυτόχρονα στην παρατήρηση της μητρικής της γλώσσας, που χωρίς την συνάντηση με την γερμανική δεν θα μπορούσε να γίνει δυνατή. Χωρίς αυτό το παράξενο συμβάν, η αφηγήτρια ενδεχομένως να μην χρειαζόταν ποτέ να αντιληφθεί την σημασία και την σχέση της με ένα αντικείμενο μέσα στην μητρική της γλώσσα.

Η απόσταση ως προνόμιο της ξένης γλώσσας

Όταν γράφει κανείς σε μια ξένη γλώσσα, βιώνοντας το κενό το οποίο προκαλούν οι δυσκολίες που προκύπτουν από την χρήση της, έχει κανείς την δυνατότητα να αποκτήσει μια αναγκαία απόσταση από την γλώσσα. Όσοι χρησιμοποιούν αποκλειστικά την μητρική τους γλώσσα είναι συχνά 'καταδικασμένοι' να μην έχουν κάποιο ιδιαίτερο κίνητρο να απομακρυνθούν από αυτή και να την παρατηρήσουν ως ένα ιδιαίτερο κομμάτι της αντίληψης και της ταυτότητάς τους. Η αφηγήτρια στο ίδιο διήγημα θεωρεί πως στην γλώσσα υπάρχει ένα είδος 'αποσυρραπτικό'¹¹⁴ το οποίο απομακρύνει τις λέξεις από τα νοήματά τους, πράγμα που ανοίγει τον δρόμο για μια δημιουργική και παιχνιδιώδη σχέση με την γλώσσα.

„Στην μητρική γλώσσα οι λέξεις είναι καρφιτωμένες πάνω στους ανθρώπους έτσι που σπάνια μπορεί κανείς να βιώσει μια παιχνιδιάρικη χαρά με τη γλώσσα. Εκεί γαντζώνονται οι σκέψεις τόσο σφιχτά πάνω στις λέξεις έτσι που ούτε οι πρώτες, ούτε οι τελευταίες μπορούν να πετάξουν ελεύθερα. Στην ξένη γλώσσα έχει κανείς κάτι σαν αποσυρραπτικό: αυτό ξεκολλάει όλα όσα είναι γαντζωμένα και πιασμένα το ένα πάνω στο άλλο”¹¹⁵.

[„In der Muttersprache sind die Worte den Menschen angeheftet, so daß man selten spielerische Freude an der Sprache empfinden kann. Dort klammern sich die Gedanken so fest an die Worte, daß weder die ersteren noch die letzteren frei fliegen können. In einer Fremdsprache hat man aber so etwas wie einen

¹¹⁴ Εργαλείο με το οποίο αφαιρούμε τα συρραπτικά (staple remover)

¹¹⁵ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα

Heftklammerentferner: Er entfernt alles, was sich aneinanderheftet und sich festklammert.“^{116]}

Η απομάκρυνση από την γλώσσα φαίνεται να δίνει στην αφηγήτρια ένα είδος ελευθερίας όπου εκείνη μπορεί να παίζει μαζί της και ενίοτε να την χειραγωγήσει, αντί να υπακούσει στους κανόνες της, όπως αυτόματα γίνεται συνήθως με την μητρική γλώσσα. Αυτό που η Tawada προσπαθεί είναι ακριβώς το να απελευθερωθεί από τις υποδείξεις και τις επιταγές της μητρικής γλώσσας. Αυτή η γλωσσική ελευθερία περιγράφεται από τον Slaymaker ως εξής: *“This detachment is enabled by a multilingual environment, not because any specific language is preferred over another one, but because multilingualism can defamiliarize the very language structures in which we exist”*.¹¹⁷ Άρα, για να είναι επιτυχής μια τέτοια απομάκρυνση από την γλώσσα, φαίνεται πως ένα δίγλωσσο ή μάλλον translingual¹¹⁸ περιβάλλον δημιουργεί τις καταλληλότερες προϋποθέσεις.

Προσέγγιση του εαυτού με γλωσσικά κριτήρια

Η απομάκρυνση από την γλώσσα δεν προσφέρει μόνο μια αντικειμενική ματιά στη συγγραφέα αλλά και της χαρίζει μια σαφή και ανεξάρτητη προοπτική παρατήρησης του ίδιου του εαυτού της, την οποία δεν είχε διαπιστώσει πιο πριν. Στο διήγημα “το ξένο από την κονσέρβα”, (Das Fremde aus der Dose) η αφηγήτρια περιγράφει την αίσθηση την οποία της προκαλεί η χρήση της γερμανικής γλώσσας.

¹¹⁶ Tawada 1996, 15

¹¹⁷ Slaymaker, Doug: Yoko Tawada: Voices from everywhere. Lanham: Lexington Books 2007, 80

¹¹⁸ Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο translingual, διότι κατά την γνώμη μου είναι ο πιο κατάλληλος όρος για να περιγράψει την γλώσσα των συγγραφέων της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Το translingual περιγράφει όχι μόνο την γνώση δύο ή περισσότερων γλωσσών αλλά δείχνει την μεταφορά (transfer) γλωσσικών στοιχείων από την μια γλώσσα στην άλλη. Σύμφωνα με τον συγγραφέα Steven G. Kellman, οι συγγραφείς αυτού του είδους “flaunt their freedom from the constraints of the culture into which they happen to be born” [...] by expressing themselves in multiple verbal systems”. Π.β Kellman, Steven G.: *J.M. Coetzee and Samuel Beckett: The translingual link*. Comparative Literature Studies, Vol. 33, Issue 2, 1996, 161

“Οι περισσότερες λέξεις που έβγαιναν από το στόμα μου δεν ανταποκρίνονταν στα συναισθήματά μου. Εκεί διαπίστωσα πως ούτε και στην μητρική μου γλώσσα υπήρχε κάποια λέξη που να ανταποκρίνονταν σε αυτά. Μόνο που δεν το είχα νιώσει ποτέ έτσι, μέχρι που άρχισα να ζω σε μια άλλη γλώσσα.¹¹⁹

[Die meisten Wörter, die aus meinem Mund herauskamen, entsprachen nicht meinem Gefühl. Dabei stellte ich fest, daß es auch in meiner Muttersprache kein Wort gab, das meinem Gefühl entsprach. Ich hatte das nur nicht so empfunden, bis ich in einer anderen Sprache zu leben anfang¹²⁰]

Η εμπειρία αυτή επηρεάζει την αφηγήτρια αρχικά σε ένα γλωσσικό επίπεδο και ύστερα σε ένα προσωπικό, όπου η ίδια καλείται να ορίσει εκ νέου τον εαυτό της, αν όχι σαν άνθρωπο, τότε σίγουρα σαν συγγραφέα. Εάν η γερμανική θα ήταν η μητρική της γλώσσα, τότε δεν θα ήταν δυνατό αλλά ίσως ούτε και ζητούμενο, να εξετάσει την γλώσσα ως ένα κομμάτι του εαυτού της. Στην περίπτωση της ξένης γλώσσας, όμως, έχει κανείς πολύ συγκεκριμένους στόχους και γνωρίζει ακριβώς σε ποιον στόχο επιθυμεί να φτάσει. Ενώ σε μια σχέση 'ομιλητή-μητρικής γλώσσας' η γλώσσα είναι κυρίαρχη, στην περίπτωση της σχέσης 'ομιλητή- ξένης γλώσσας' ο ομιλητής είναι αυτός ο οποίος κατευθύνει, αποφασίζει και χειρίζεται την γλώσσα σύμφωνα με τις δικές του ανάγκες.

“Συχνά απεχθανόμουν τους ανθρώπους που μιλούσαν άπταιστα την μητρική τους γλώσσα. Μου έδιναν την εντύπωση ότι δεν μπορούσαν να σκεφτούν ή να νιώσουν τίποτα άλλο παρά μόνο όσα η γλώσσα τους τούς προσέφερε τόσο γρήγορα και πρόθυμα”.

[Ich ekelte mich oft vor den Menschen, die fließend ihre Muttersprache sprachen. Sie machten den Eindruck, daß sie nicht anderes denken und spüren

¹¹⁹ Η ελεύθερη μετάφραση έγινε από εμένα

¹²⁰ Tawada 1996, 43

konnten als das, was ihre Sprache ihnen so schnell und bereitwillig anbietet“^{121]}

Πρόκειται εδώ για μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία το να μιλά κανείς μόνο την μητρική του γλώσσα αποτελεί καταδίκη για τον ομιλητή, ο οποίος φαίνεται να μην μπορεί να απεμπλακεί από τον εαυτό του και από τα γνώριμα βιώματα. Από την άλλη, αποδομείται εδώ και η αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο ξένος αντιλαμβάνεται την ξένη γλώσσα ως μια αξεπέραστη δυσκολία η οποία τον συνοδεύει παντού. Η ξένη γλώσσα αποτελεί πράγματι ένα βασικό εμπόδιο, εδώ ωστόσο η Tawada το προσεγγίζει ως ένα μεγάλο προνόμιο το οποίο οδηγεί στην δημιουργικότητα, πράγμα το οποίο ένας ντόπιος ίσως αδυνατεί να αποκτήσει. Για έναν αναγνώστη, ο οποίος ενδεχομένως να ταυτίζει της γλωσσικές δυσκολίες με την γενικότερη αντιληπτική ικανότητα ενός ξένου, μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να συμβάλλει όχι μόνο στο να αποβάλλει το αρνητικό στερεότυπο με το οποίο αξιολογεί μια τέτοια κατάσταση, αλλά μάλιστα να νιώσει και το κενό αυτό στο οποίο οδηγεί η μονογλωσσική του εμπειρία.

Σε ένα άλλο επίπεδο, η αφηγήτρια αναρωτιέται με ποιο κομμάτι του εαυτού της μπορεί να αξιολογεί ή να περιγράφει τα βιώματα και τις σκέψεις της. Όταν εκείνη σκέφτεται και περιγράφει την Ευρώπη, το κάνει μέσω των γερμανικών, μια γλώσσα που σύμφωνα με αυτή είναι κομμάτι του ευρωπαϊκού κόσμου. Η ίδια νιώθει όμως πως η χρήση των γερμανικών της έχει αφαιρέσει το χάρισμα εκείνο του να μπορεί να αποδομήσει τα εθνικά, γλωσσικά ή και ταυτοτικά πρότυπα. Έτσι βρίσκεται σε μια δύσκολη θέση όταν πρέπει να μιλήσει για την Ευρώπη.

“Η γλώσσα με την οποία τώρα μιλάω για την Ευρώπη είναι επίσης μια ευρωπαϊκή γλώσσα. Όχι μόνο η γλώσσα αλλά ίσως και τα επιχειρήματα και ο τόπος της φωνής ανήκουν στην Ευρώπη και όχι σε μένα. Μόλις που ξεκινάω να μιλήσω για την Ευρώπη, την επαναλαμβάνω. Γι' αυτό και θα σταματήσω να μιλάω. Θα πρέπει να σκεφτώ μια άλλη μέθοδο για να μπορέσω να τα βγάλω πέρα μαζί της.”

¹²¹ Ό.π., 43

[Diese Sprache, mit der ich jetzt über Europa rede, ist auch eine europäische Sprache. Nicht nur die Sprache, sondern vielleicht auch die Argumentationsfiguren und der Tonfall gehören zu Europa und nicht zu mir. Ich wiederhole Europa in Europa. Kaum fange ich an, über Europa zu sprechen, wiederhole ich sie. Deshalb höre ich auf zu sprechen. Ich muß mir eine andere Methode überlegen, um mit ihr umgehen zu können“^{122]}

Η αφηγήτρια δεν φαίνεται να είναι ευχαριστημένη με την απόφαση να μιλήσει για την Ευρώπη μόνο σε μια ευρωπαϊκή γλώσσα. Από την στιγμή που η γλωσσική της ταυτότητα ξεπερνά τα όρια μιας μοναδικής γλώσσας, η ίδια θεωρεί υποχρέωσή της συμπεριλάβει την μικτή της γλωσσική ταυτότητα στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει την Ευρώπη.

Τα υβριδικά και διαπολιτισμικά στοιχεία είναι εμφανή σε αυτό το σημείο αφού η συγγραφέας προφανώς δεν δέχεται τον εαυτό της ως μια “*tabula rasa*” στην οποία γράφεται μονάχα η γλώσσα ενός έθνους και ενός πολιτισμού, αλλά αποτελεί ένα σύστημα το οποίο διαμορφώνεται, πλουτίζει και εξελίσσεται καθημερινά. Έτσι, για έναν *translingual* συγγραφέα δεν αρκεί να αποδεχθεί απλώς την γλώσσα με την οποία γράφει και εκφράζεται αλλά βρίσκεται σε μια συνεχή αναζήτησή της ακολουθώντας την με περιέργεια και επιμονή, ενώ ταυτόχρονα και αυτές εξελίσσονται δίπλα του και τον ακολουθούν. Οι γλώσσες, μητρική αλλά και ξένη, είναι οι αποσκευές ενός τέτοιου συγγραφέα. Έτσι αυτός μπορεί να περιγράψει τον κόσμο μόνο με έναν τρόπο ο οποίος συμπεριλαμβάνει όλο τον γλωσσικό του πλούτο καθώς και τον θησαυρό από εμπειρίες τον οποίο κουβαλά από τα μικτά πολιτισμικά, γλωσσικά και εθνικά συμφραζόμενα τα οποία τον διαμορφώνουν.

Μετανάστες ταξιδιώτες

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα στα διηγήματα της Tawada είναι η προοπτική τού ξένου και οι συνθήκες υπό τις οποίες αυτός αντιλαμβάνεται την νέα πραγματικότητα. Η Tawada περιγράφει την εμπειρία της μετανάστευσης σαν ένα ταξίδι όπου ο μετανάστης βρίσκεται σε μια συνεχή κίνηση όχι μόνο γεωγραφικά

¹²² Ό.π., 52

αλλά κυρίως υπαρξιακά. Σε ένα απόσπασμα από το διήγημα “Αφηγητές χωρίς ψυχή” εκείνη γράφει:

„Διάβασα σε ένα βιβλίο για τους Ινδιάνους ότι η ψυχή δεν μπορεί να ταξιδέψει τόσο γρήγορα όσο ένα αεροπλάνο.[...] Ακόμη και ο Υπερσιβηρικός Σιδηρόδρομος τρέχει γρηγορότερα απ' όσο η ψυχή μπορεί να πετάξει. Με το πρώτο μου ταξίδι προς την Ευρώπη με τον Υπερσιβηρικό Σιδηρόδρομο έχασα την ψυχή μου. Όταν μετά επέστρεψα με το τρένο, η ψυχή μου βρισκόταν ακόμη στην κατεύθυνση προς την Ευρώπη. Ήταν αδύνατο να πιάσω την ψυχή μου. Όταν ξαναπήγα στην Ευρώπη, ήταν ακόμη στο δρόμο για την Ιαπωνία. Μετά από εκεί πήγα και ήρθα τόσες φορές, ώστε τώρα δεν ξέρω καθόλου που βρίσκεται η ψυχή μου. Σε κάθε περίπτωση όμως αυτός είναι ένας λόγος που λείπει συνήθως από τους ταξιδιώτες η ψυχή. Η αφήγηση, επομένως, ενός μεγάλου ταξιδιού θα πρέπει να γίνει χωρίς ψυχή.”¹²³

Στο απόσπασμα αυτό η συγγραφέας αναφέρεται σε ένα προσωπικό της βίωμα το οποίο δεν παραλείπει να αναφέρει σχεδόν σε κάθε λογοτεχνικό της έργο, αφού η ίδια πραγματοποίησε το πρώτο της ταξίδι στην Ευρώπη με τον Τρανσιβηρικό Σιδηρόδρομο. Οι συνεχείς μετακινήσεις οι οποίες περιγράφονται στο απόσπασμα αυτό δεν σκιαγραφούν μόνο την ζωή του μετανάστη στην οποία η φυγή αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο της βιογραφίας του αλλά συμβολίζουν και την σύγχρονη ατομική ταυτότητα η οποία έχει ξεφύγει από τα στενά και άκαμπτα πλαίσια της εθνικής ταυτότητας και που εμπλουτίζεται καθημερινά από νέα βιώματα, σύνθετες πολιτισμικές επιρροές και εν τέλει γίνονται ρευστές, υβριδικές, και υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές και μεταμορφώσεις. Στο ταξίδι αυτό, η ψυχή παίζει τον σημαντικότερο ρόλο. “Η ψυχή ως πρωταρχικό συστατικό της ύπαρξης των ανθρώπων που τους συνοδεύει από την ημέρα γέννησής τους εμφανίζεται έτσι ως το σύμβολο της ατομικής ταυτότητας”¹²⁴ Κατά την διάρκεια του ταξιδιού χάνει κανείς κομμάτια της ταυτότητάς του ενώ παράλληλα αποκτά καινούργια με το να εμπλουτίζεται με νέες εικόνες και νέα κοινωνιο-πολιτισμικά στοιχεία. Το κομμάτι το

¹²³ Η ελληνική μετάφραση έγινε από την Αγλαΐα Μπλιούμη. Βλ. Μπλιούμη 2010, 170

¹²⁴ Μπλιούμη 2010, 171

οποίο όμως χάνεται είναι εκείνο το οποίο μέσα από την συνεχή μετακίνηση απελευθερώνεται από τις καθημερινές νόρμες και τα στερεότυπα τα οποία αφήνουν την θέση τους σε κάτι νέο. Κάνοντας μια παρόμοια περιγραφή των στοιχείων που αποτελούν την σύγχρονη ατομική ταυτότητα, σε μια συνέντευξή της η Tawada παρομοιάζει την ρευστότητα της ταυτότητας ενός ταξιδιώτη μετανάστη με την ρευστότητα του υγρού στοιχείου. Χαρακτηριστικά η συγγραφέας αναφέρει:

”Ο άνθρωπος αποτελείται από 80% νερό. Αυτό σημαίνει πως αν κατά την διάρκεια του ταξιδιού πίνω συνεχώς ξένο νερό, ένα ευρωπαϊκό νερό ή ένα νερό το οποίο θα γίνεται καθημερινά ολόένα και πιο ευρωπαϊκό, τότε θα έχω αλλάξει μέχρι να φτάσω.[...] Ήθελα πάντα το Εγώ να βρίσκεται στο επίκεντρο, αλλά αυτό το Εγώ είναι σαν το νερό. Δεν είναι ένα σταθερό Εγώ, δεν είναι μια ταυτότητα, αλλά ένα σώμα το οποίο βρίσκεται συνεχώς σε κίνηση, το οποίο είναι ρευστό και δεν έχει σχήμα.[...] Ένα Εγώ το οποίο για να υποδεχτεί τον κόσμο θα πρέπει να μεταμορφώνεται.”¹²⁵

Σε ένα λογοτεχνικό επίπεδο, το ίδιο το έργο της Tawada αλλά και άλλων συγγραφέων στη μεταναστευτική λογοτεχνία έχουν τα χαρακτηριστικά του ταξιδιώτη. Όπως η ίδια γράφει, για να μπορέσει κανείς να γράψει την ιστορία του μεγάλου ταξιδιού, δηλαδή “την λογοτεχνική αναπαράσταση όψεων της γερμανικής κοινωνίας μέσα από το πρίσμα του μετανάστη-αφηγητή”¹²⁶ θα πρέπει να το κάνει χωρίς ψυχή, ή ακόμη περισσότερο να αποκτήσει μια νέα ψυχή η οποία θα είναι εύκαμπτη, χωρίς στατικές αντιλήψεις και χωρίς σαφή όρια. Η ψυχή αυτή είναι το αποτέλεσμα μιας πολύπλευρης αναμέτρησης με διαφορετικές γλώσσες, εθνικές αφηγήσεις, ταυτότητες, εικόνες και προοπτικές. Μόνο οι φορείς αυτής της ‘νέας ψυχής’ μπορούν να κάνουν μεγάλα ταξίδια και τα ταξίδια αυτά να τα μετατρέψουν σε αφηγήσεις, οι οποίες δεν απευθύνονται μόνο στον εαυτό τους ως μια αυτοβιογραφική μαρτυρία, αλλά αγγίζουν ένα ευρύ φάσμα αναγνωστών, δίνοντας στους δευτέρους την δυνατότητα να δουν τον κόσμο μέσα από τα μάτια των Άλλων.

Ο μετανάστης ως μυθοπλαστικός εθνολόγος.

¹²⁵ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα. Tawada, Yoko: Wo Europa anfängt. In Lerke von Saarfeld (Hrsg.): *Ich habe eine fremde Sprache gewählt. Ausländische Schriftsteller schreiben deutsch*. Gerlingen: Bleicher 1998, 185

¹²⁶ Μπλιούμη 2010, 171

Βασικός πυλώνας στο σύνολο του έργου της Tawada είναι η ξένη ματιά και οι ερμηνείες με τις οποίες ο μετανάστης μπορεί να ντύσει τα καθημερινά, οικεία για τον ντόπιο, συμφραζόμενα. Αυτό το οποίο εκείνη προτείνει είναι μια διαφορετική ανάγνωση των οικείων σχημάτων, μια αμφισβήτηση των όσων μας είναι ήδη γνωστά, δημιουργώντας έναν μυθοπλαστικό χώρο παρατήρησης από τον οποίο η γνώση μπορεί να λάβει νέα νοήματα και όπου ο αναγνώστης έχει την ευκαιρία να δει τα πράγματα μέσα από την ματιά του ξένου. Στο διήγημα “Αφηγητές χωρίς ψυχή”, περιγράφοντας την επίσκεψη ενός επισκέπτη σε ένα λαογραφικό μουσείο όπου το ‘ξένο’ αναφέρεται σαν μια νεκρή κούκλα στα εκθέματα του μουσείου, η αφηγήτρια προτείνει μια νέα μορφή εθνομολογίας για μια καλύτερη προσέγγιση του ‘ξένου εκθέματος’.

„Όσο ένας ξένος εμφανίζεται απειλητικός, προσπαθούμε να τον εξοντώσουμε. Όταν πια είναι νεκρός, τον τοποθετούμε σαν κούκλα στοργικά σε μουσείο. [...] Ένα πέπλο χωρίζει τον επισκέπτη του μουσείου από τη νεκρή κούκλα, έτσι που αυτός λίγα μπορεί να μάθει. Μαθαίνει κανείς περισσότερα αν προσπαθήσει να περιγράψει έναν φανταστικό λαό. Πώς να ήταν άραγε η ζωή τους; Πώς λειτουργεί η γλώσσα τους; Πως μοιάζει ένα εντελώς ξένο κοινωνικό σύστημα; Θα ήταν εξίσου ενδιαφέρον να παίξει κανείς τον ρόλο ενός υποτιθέμενου παρατηρητή ο οποίος προέρχεται από έναν φανταστικό πολιτισμό. Πώς θα περιέγραφε εκείνος τον ‘δικό μας’ κόσμος; Αυτή είναι η προσπάθεια της μυθοπλαστικής εθνομολογίας στην οποία δεν είναι μυθοπλαστικό το παρατηρούμενο, αλλά ο παρατηρητής.”¹²⁷

[“Solange ein Fremder bedrohlich erscheint, versucht man, ihn zu vernichten. Wenn er tot ist, stellt man ihn als Puppe liebevoll in einem Museum dar.[...] Ein Schleier trennt den Museumsbesucher von der toten Puppe, so daß er wenig erfahren kann. Man erfährt viel mehr, wenn man versucht, ein ausgedachtes Volk zu beschreiben. Wie soll ihr Leben aussehen? Wie funktioniert ihre Sprache? Wie sieht ein ganz fremdes Sozialsystem aus? Genauso interessant ist es, einen Betrachter zu spielen, der aus einer fiktiven Kultur kommt. Wie würde er unsere Welt beschreiben? Das ist der

¹²⁷ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα

Versuch der fiktiven Ethnologie, in der nicht das Beschriebene, sondern der Beschreibende fiktiv ist.”¹²⁸

Η ματιά της Tawada θυμίζει εδώ την προσέγγιση του Roland Barthes και το βιβλίο του “Empire of signs” στο οποίο ο συγγραφέας προσπαθεί να κάνει μια κριτική στα πλαίσια του μετα-αποικιακού λόγου¹²⁹. Στο έργο αυτό ο Barthes μιλά για μια επινοημένη χώρα – την Ιαπωνία- αλλά πρόκειται για μια δική του Ιαπωνία μέσα από από μια δική του υποκειμενική ματιά η οποία δεν ανταποκρίνεται στις φαντασιώσεις της οποίες η Δύση έχει για αυτή την χώρα. Φανερά επηρεασμένη από το έργο του Barthes, η Tawada “διαλέγεται με το έργο του επιχειρώντας μιας αντίστροφη θέαση”¹³⁰. Αυτό που η Tawada κάνει όταν περιγράφει όψεις της γερμανικής κοινωνίας δεν είναι να προσπαθεί να κατανοήσει τον νέο κόσμο και τα νέα πολιτισμικά συμφραζόμενα. Αντιθέτως, προκαλεί τον αναγνώστη και την γερμανική κοινωνία να κατανοήσει την δική της προσέγγιση ως ξένη εθνολόγος. Είναι η ερμηνεύτρια της Γερμανίας αυτή που μετατρέπεται σε ένα επινοημένο αντικείμενο προς παρατήρηση στα ίδια τα μάτια της γερμανικής κοινωνίας, αποτελώντας μια εξαιρετική ευκαιρία θέασης του κόσμου τους και των οικείων τους πολιτισμικών συμφραζομένων μέσα από τα μάτια της ξένης εθνολόγου.

Στο διήγημα “Talisman” (Φυλαχτό), από το οποίο πήρε και τον τίτλο η συλλογή αυτή, υπάρχει έντονο το στοιχείο της μυθοπλαστικής εθνολογίας. Η αφηγήτρια στην αρχή της ζωής της στην Γερμανία παρατηρεί πως οι περισσότερες γυναίκες φορούν ένα μεταλλικό αντικείμενο στο αυτί τους (σκουλαρίκι), πράγμα το οποίο γεννά την περιέργειά της και προσπαθεί να το εξηγήσει. Η ίδια αποφεύγει να δώσει απλές ερμηνείες, δημιουργώντας στο φαντασιακό της ένα περίπλοκο σύστημα

¹²⁸ Tawada 1996, 25

¹²⁹ Η σύγκριση αυτή έχει αποτελέσει θέμα έρευνας σε μια σειρά από μελετητές. Βλ. Krauß, Andrea: *Talisman - Tawadische Sprachtheorie. Migration und Interkulturalität in neueren literarischen Texten*. Ed. Aglaia Blioumi. München: Iudicium Verlag, 2002, 65-67 ; Fischer, Sabine: *Durch die japanische Brille gesehen: Die fiktive Ethnologie der Yoko Tawada*. *Gegenwartsliteratur* 2, 2003, 59-80

¹³⁰ βλ. Μπλιούμη 2010, 169

νοηματοδοτήσεων. Κάνοντας 'ασυνήθιστους', για έναν ντόπιο, συνειρμούς εκείνη δημιουργεί δικές της υποκειμενικές εξηγήσεις.

“Στο ταξιδιωτικό μου οδηγό γράφει για παράδειγμα πως στην Ευρώπη δεν μπορείς σε κάποιον τον οποίο δεν γνωρίζεις καλά, να κάνεις ερωτήσεις που έχουν να κάνουν με το σώμα του ή την θρησκεία του. Καμιά φορά, σκεφτόμουν πως το μεταλλικό αυτό αντικείμενο [...] θα είναι μάλλον κάποιο είδος φυλαχτού”¹³¹

[In meinem Reiseführer steht zum Beispiel, dass man in Europa einer noch nicht vertrauten Person keine Frage stellen solle, die direkt ihren Körper oder Religion betrifft. Manchmal dachte ich mir, dass das Metallstück [...] ein Art Talisman sein könnte.]¹³²

Μέσα από αυτή την εσκεμμένη 'παράδοξη' προσέγγιση, η αφηγήτρια με την ματιά της ξένης εθνολόγου παρουσιάζει ένα καθημερινό και αδιάφορο αντικείμενο, το σκουλαρίκι, ως κάτι μυστήριο το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε πολλαπλές ερμηνείες.

Όχι μόνο τα αντικείμενα, αλλά και οι διάφορες συνήθειες των Γερμανών τίθενται προς αμφισβήτηση και προς περαιτέρω ερμηνείες, όταν η αφηγήτρια παρουσιάζει με ρητορικό τρόπο αλλά και με διάθεση σαρκασμού τις οικείες κοινωνικές δομές των ντόπιων. Όταν η αφηγήτρια ζητά από την Γερμανίδα φίλη της να φέρει ένα φυλαχτό για προστασία, φαίνεται να συμβαίνει το εξής ευτράπελο:

“Εκείνο που η Γκίλντα διάλεξε αργότερα για φυλαχτό ήταν κάτι διαφορετικό από αυτό που είχα φανταστεί: Είχα φανταστεί πολύ περισσότερο μια καλαμένια κούκλα ή ένα κομμάτι από δέρμα φιδιού. Η Γκίλντα αντίθετα αγόρασε από ένα εναλλακτικό μαγαζί τρία αυτοκόλλητα. Κάθε αυτοκόλλητο απεικόνιζε μια εικόνα που ενσάρκωνε την κακή δύναμη: ένα αυτοκίνητο,

¹³¹ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα

¹³² Tawada 1996, 53

έναν πυρηνικό αντιδραστήρα, ένα όπλο. Και πάνω από κάθε εικόνα υπήρχε η επιγραφή: Όχι, ευχαριστώ.”¹³³

Τον μηχανισμό με τον οποίο η αφηγήτρια περιγράφει εδώ το παράξενο αυτό περιστατικό, η Andrea Krauss το ονομάζει “σκηνοθετημένη αφέλεια”¹³⁴, χάρη στην οποία “αναπαρίσταται μια αποδομημένη αντίληψη, που με την σειρά της αποκαλύπτει τι μπορεί να συμβεί, αν λείπουν τα συμφραζόμενα της γνώσης”¹³⁵. Με αυτό τον τρόπο υποβάλλοντας τον αναγνώστη σε μια αμφισβήτηση των οικείων του σχημάτων, η αφηγήτρια καταφέρνει να ανοίξει τον δρόμο για νέες ερμηνείες και νέους αντιληπτικούς ορίζοντες για τον αναγνώστη και να εμπλουτίσει την δική του ματιά με την ματιά του Άλλου που κουβαλά μαζί του τα συμφραζόμενα ενός άλλου κόσμου.

Η μυθοπλαστική εθνολογία σε συνδυασμό με την σκηνοθετημένη αφέλεια είναι δύο τεχνικές οι οποίες είναι συχνά παρούσες στην μεταναστευτική λογοτεχνία, όπως θα διαπιστωθεί και στην συνέχεια της εργασίας με την ανάλυση των δύο υπόλοιπων έργων. Οι αποδομημένες αντιλήψεις των κάποτε οικείων σχημάτων οδηγούν σε έναν διάλογο μεταξύ των δύο χωρών, γλωσσών και πολιτισμών ο οποίος δεν γίνεται μόνο σε γλωσσικό επίπεδο αλλά κυρίως σε επίπεδο περιεχομένου. Όπως αναφέρει η Μπλιούμη, “η μεταμυθοπλαστική λειτουργία του παραπάνω αποσπάσματος επιτελείται κατά έναν ιδιότυπο τρόπο όχι λεξιλογικά ή γενικότερα γλωσσικά αλλά σε επίπεδο περιεχομένου, μέσω της μεταφραστικής πρακτικής της διαφορετικής πολιτισμικής κοινωνίας”¹³⁶

Επιστρέφοντας στο σχήμα παρομοίωσης της ταυτότητας με το νερό, η συνεχής αυτή κίνηση ανάμεσα στο οικείο και το ανοίκειο, στο πραγματικό και στο φανταστικό, ανοίγει νέους δρόμους ανάγνωσης της μεταναστευτικής λογοτεχνίας ως το μέσο εκείνο το οποίο επιτρέπει την διαμόρφωση ενός

¹³³ Η ελληνική μετάφραση έγινε από την Αγγαΐα Μπλιούμη. Βλ. Μπλιούμη 2010, 181

¹³⁴ Kraus 2002, 58

¹³⁵ Μπλιούμη 2010, 182

¹³⁶ Ό.π., 182

διαπολιτισμικού και υβριδικού εαυτού μέσα σε έναν ενδιάμεσο τρίτο χώρο ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς.

3.2 Ανάλυση έργου του Γκαζμέντ Καπλάνι

"Nella tua lingua

*perche non riesco
ad amarti
nella tua lingua?*

Giuseppe Giambusso

Γκαζμέντ Καπλάνι: σύντομο βιογραφικό

Ο Γκαζμέντ Καπλάνι είναι Έλληνας συγγραφέας αλβανικής καταγωγής. Γεννήθηκε το 1967 στην Αλβανία, σε μια εποχή που η χώρα ήταν ακόμη απομονωμένη υπό το ολοκληρωτικό καθεστώς του Ενβέρ Χότζα. Με την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος ξεκίνησε μια μαζική μετανάστευση Αλβανών προς άλλες χώρες, κυρίως την Ελλάδα και την Ιταλία. Έτσι, το 1991 Ο Καπλάνι πέρασε με τα πόδια από τα βουνά τα σύνορα της τότε απομονωμένης Αλβανίας και βρέθηκε στην Ελλάδα όπου σπούδασε Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αργότερα ολοκλήρωσε την διδακτορική του διατριβή στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Το πρώτο του λογοτεχνικό δημοσίευμα ήταν μια συλλογή ποιημάτων γραμμένη στην αλβανική γλώσσα με τον τίτλο "Λαθρεμπόριο μούσας" (Kontrabande Muze). Το 2006 κυκλοφόρησε το πρώτο του μυθιστόρημα "Μικρό ημερολόγιο συνόρων" το οποίο γράφτηκε απευθείας στην ελληνική γλώσσα και έχει μεταφραστεί έως τώρα στα αγγλικά, τα γαλλικά, τα πολωνικά και τα δανέζικα. Το βιβλίο αυτό μπήκε στην λίστα με τα ευπώλητα βιβλία στα ελληνικά βιβλιοπωλεία και είχε μια πολύ θετική αποδοχή από το ελληνικό κοινό. Το 2010 ακολούθησε το μυθιστόρημα "Με λένε Ευρώπη" ενώ το 2012 δημοσιεύτηκε το τρίτο του βιβλίο με τον τίτλο "Η τελευταία σελίδα". Τα βιβλία αυτά αποτελούν μια "άτυπη τριλογία των

συνόρων”¹³⁷ όπου κεντρικό θέμα αποτελούν τα σύνορα, η γλώσσα, τα Βαλκάνια καθώς και το ζήτημα του 'Άλλου'.

Ο Καπλάνι έχει ενεργή δράση σε ζητήματα μειονοτήτων, μετανάστευσης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενώ έχει τιμηθεί με διάφορα βραβεία, μεταξύ άλλων το 2004 με το Ευρωπαϊκό βραβείο „For diversity against Discrimination”¹³⁸, το 2007 από την διαβαλκανική Μ.Κ.Ο „Riga's Chart” ως προσωπικότητα που συμβάλλει στην συμφιλίωση των Βαλκανικών λαών και την διάδοση των ανθρωπιστικών αξιών στα Βαλκάνια. Το 2007 έλαβε το χάλκινο βραβείο στον ραδιοφωνικό διαγωνισμό „International Radio Grand Prix” με το θέμα «Patchwork of Borders», το οποίο οργανώθηκε από το „International Radio and Television University”¹³⁹

Πέρα από τη λογοτεχνία, ο ίδιος είναι γνωστός στο ελληνικό κοινό μέσα από την δημοσιογραφική του δραστηριότητα, αρθρογραφώντας στην εφημερίδα “Τα Νέα” και “Το Βήμα” από το 2001 έως το 2012 οπότε έφυγε από την Ελλάδα με υποτροφία του Ινστιτούτου Radcliff του πανεπιστημίου Harvard της Βοστώνης για να συνεχίσει εκεί την συγγραφική και ερευνητική του δραστηριότητα.

Ανάλυση του μυθιστορήματος “Με λένε Ευρώπη”

Το μυθιστόρημα “Με λένε Ευρώπη” αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μια συνέχεια του πρώτου μυθιστορήματος του Καπλάνι, “Μικρό ημερολόγιο συνόρων”. Ο ήρωας του πρώτου βιβλίου επιστρέφει το 2041 πίσω στην Αλβανία, μια χώρα εντελώς διαφορετική απ' ότι ήταν στις αρχές της δεκαετίας του '90 όταν ο κεντρικός αφηγητής έφυγε μετανάστης στην Ελλάδα. Η Αλβανία του 2041 είναι μια μάλλον πλούσια χώρα, μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που την χαρακτηρίζουν τα αυθαίρετα κτίρια, τα ακριβά αυτοκίνητα, το μολυσμένο περιβάλλον και μια νεόπλουτη και ξενοφοβική κοσμική κοινωνία. Η Αλβανία έχει μετατραπεί σε έναν ονειρεμένο προορισμό για μετανάστες από της Αφρική και την Ασία. Τις ιστορίες και της

¹³⁷ βλ. http://exbook3.blogspot.gr/2011/03/ibanh_9438.html

¹³⁸ <http://www.journalistsaward.stop-discrimination.info/winners0504.0html>

¹³⁹ <http://www.urti.org>

εμπειρίες ως μετανάστης στην Ελλάδα, οι οποίες αναφέρονται στο πρώτο βιβλίο, ο αφηγητής τις βλέπει να επαναλαμβάνονται στην Αλβανία του 2041, ενώ τα στερεότυπα και τα ταμπού αναπαράγονται με τον ίδιο βασανιστικό τρόπο και στις δύο κοινωνίες, την Ελλάδα του τότε και την Αλβανία του μέλλοντος. Όταν ο αφηγητής επιστρέφει πίσω στην Αλβανία θυμάται τα πρώτα του χρόνια στην Ελλάδα, ενώ κεντρικό πυλώνα των αναμνήσεων αποτελεί η σχέση του με την ελληνική γλώσσα. Ο ίδιος αναρωτιέται τι σημαίνει να σκέφτεται, να γράφει και να ζει κανείς σε μια ξένη γλώσσα. Μέσω της γλώσσας ο αφηγητής προσπαθεί να προσδιορίσει τον εαυτό του θέτοντας ερωτήματα σχετικά με το τι σημαίνει η ελληνική γλώσσα γι' αυτόν αλλά και τι σημαίνει αυτός για την ελληνική γλώσσα και ποιος είναι ο ρόλος του μέσα σε αυτή.

Στην κύρια αφήγηση του βιβλίου παρεμβάλλονται 21 αληθινές ιστορίες μεταναστών, τόσο ξένων όσο και Ελλήνων. Αυτό που χαρακτηρίζει τον κύριο αφηγητή αλλά και τους υπόλοιπους 21 αληθινούς χαρακτήρες του βιβλίου είναι το γεγονός πως όλοι τους ζουν ταυτοχρόνως μεταξύ δύο η περισσότερων γλωσσών, πατρίδων, εθνικών αλλά και πολιτισμικών ταυτοτήτων. Όλοι τους περιγράφουν την συνάντηση με το έτερο, όπου η γλώσσα παίζει τον σημαντικότερο ρόλο. Λέξεις όπως “Αθήνα”, “μητρική γλώσσα”, “έρωτας”, “μετανάστης” λαμβάνουν στο μυθιστόρημα αυτό μια άλλη διάσταση. Μέσα από το παιχνίδι της γλώσσας, στο βιβλίο αυτό οι αποστάσεις μεταξύ οικείου και έτερου καταρρίπτονται ενώ οι λέξεις λειτουργούν σαν παράθυρα από όπου ο αναγνώστης βλέπει τον κόσμο με τα μάτια του Άλλου και αποκτά μια νέα προοπτική. Την συνάντηση αυτή με το Έτερο, η οποία πραγματοποιείται μέσα από την σύνθετη λειτουργία της γλώσσας, θα προσπαθήσω να περιγράψω στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου.

Το γλωσσικό φράγμα, ή “εγώ δεν είμαι άνθρωπος”

Αυτό το οποίο προπαντός καλείται ο μετανάστης να ξεπεράσει ξεκινώντας την ζωή του σε μια άλλη χώρα είναι το φράγμα της γλώσσας. Σε πολλά έργα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας το πέρασμα αυτού του συνόρου ταυτίζεται με μια επώδυνη διαδικασία στην οποία ο ομιλητής προσπαθεί να βρει την θέση του ανάμεσα στη γλώσσα και τη νέα κοινωνία υποδοχής.

„Στην αρχή με βασάνιζε ειδικά το 'γ' στο 'γαμώτο' ή στη 'γάτα'. Μόνο τώρα, μετά από τόσα χρόνια κατάφερα να το δαμάσω κάπως. Στα αλβανικά δεν υπάρχει το 'γ' του 'γαμώτο' και της 'γάτας'. Οι φίλοι μου γελούσαν, γιατί πρόφερα 'γκαμώτο' και 'γκάτα' ειδικά όταν ήμουν κουρασμένος¹⁴⁰

Την ίδια στιγμή, η γνώση της γλώσσας αποτελεί το αρχικό διαβατήριο για την ένταξη ενός μετανάστη στον νέο κόσμο τον οποίο επέλεξε. Από αυτή την άποψη, η έλλειψη γνώσης της γλώσσας τον καταδικάζει στην αφάνεια, του στερεί ακόμα και την επιβίωσή του. Στο παρακάτω απόσπασμα γίνεται φανερή η αγωνία από την οποία συνοδεύεται η πρώτη επαφή με την ξένη γλώσσα:

Θυμάμαι πως τις πρώτες μέρες έφτασα στο συμπέρασμα ότι αυτή η γλώσσα έχει πολλά 's', 'r', 'th', και 'g'. Ένα 'g' διαφορετικό, το οποίο δεν μπορούσα να προφέρω όσο και αν προσπαθούσα. Αυτή η άγνωστη γλώσσα ηχούσε στα αυτιά μου σαν ραπτομηχανή. [...] Οι άγνωστοι άνθρωποι γύρω μου τη μιλούσαν τόσο γρήγορα, αυξάνοντας την απελπισία μου. Έτσι και τώρα, κάθε τόσο, βλέπω στα όνειρά μου ή στους εφιάλτες μου πρόσωπα που μου μιλούν σε μια γλώσσα άγνωστη, στην οποία συνήθως επικρατούν τα 's', τα 'r', 'ta th' και τα 'g', και εγώ αγωνιώ να καταλάβω τι λένε, να πιάσω το νόημα αυτών των άγνωστων λέξεων, να καταλάβω αν αυτές οι λέξεις αποτελούν για μένα αποδοχή ή απόρριψη, καταδίκη ή ευκαιρία.”¹⁴¹

Η γλώσσα αποτελεί το όργανο εκείνο το οποίο καθορίζει τους τρόπους μεταξύ των οποίων το άτομο μπορεί να κινείται, τα σημεία εκείνα όπου η ταυτότητα μπορεί να κατοικεί καθώς και τα σύνορα εκείνα τα οποία οριοθετούν και αποφασίζουν αν το άτομο μπορεί να ανήκει εκεί ή να αποκλειστεί από αυτά.¹⁴² Με ένα παρόμοιο σχήμα, στο βιβλίο της *Überseetzungen*, η Yoko Tawada παρομοιάζει με αρρώστια την αδυναμία της να χειριστεί την γερμανική γλώσσα:

¹⁴⁰ Καπλάνι 2010, 23

¹⁴¹ Καπλάνι 2010, 78

¹⁴² Πβ. Kraenzle, Christina. “Traveling without Moving: Physical and Linguistic Mobility in Yoko Tawada’s *Überseetzungen*.” In: Slaymaker Slaymaker, Doug, ed. *Yoko Tawada: Voices from Everywhere*. New York: Lexington Books 2007, 99

“Είμαι άρρωστη. Όλη μου η αρρώστια αποτελείται από μια γλώσσα. Όχι, όχι έτσι, το “νι” πρέπει να ακούγεται τελείως διαφορετικά'. Όμως για μένα είναι σωματικά αδύνατο. Όταν το “νι” δεν ακολουθείται από φωνήεν μου είναι αδύνατο να φέρω την γλώσσα μου μπροστά. [...] Εγώ δεν είμαι άνθρωπος, αλλά γλώσσα. Εκτός αυτού, δεν μπορώ να προφέρω την λέξη 'άνθρωπος', διότι μέσα σε αυτή υπάρχει ένα μοναχικό 'νι'.”¹⁴³

“Ich bin krank. Meine ganze Krankheit besteht aus einer Zunge. Nein, nicht so, sondern das ‘n’ muss ganz anders klingen. Aber es ist für mich organisch nicht möglich. Wenn dem ‘n’ kein Vokal folgt, ist es unmöglich, die Zunge nach vorne zu locken”[...] “ich bin aber kein Mensch, sondern eine Zunge. Außerdem kann ich das Wort ‘Mensch’ nicht aussprechen, weil ein einsames ‘n’ in ihm steht”¹⁴⁴

Κάνοντας απευθείας συγκρίσεις ανάμεσα στην μητρική και την ξένη γλώσσα, οι συγγραφείς, χρησιμοποιώντας και οι δύο το πρώτο ενικό πρόσωπο στην αφήγησή τους, περιγράφουν την σημασία της γλώσσας ως το κριτήριο εκείνο το οποίο καθορίζει την θέση τους στην κοινωνία. Το ερώτημα το οποίο πρωταρχικά βασανίζει τον ξένο σε μια νέα χώρα είναι αυτό του αυτοπροσδιορισμού, 'ποιος είμαι σε αυτό τον νέο κόσμο' και κυρίως 'πώς θα ξεπεράσω τα εμπόδια που δεν με αφήνουν να γίνω αυτό που επιθυμώ'. Στην περίπτωση των συγγραφέων στη μεταναστευτική λογοτεχνία, αυτή η αντιπαράθεση με την γλώσσα αποτελεί το κίνητρό τους για δημιουργία και κατάκτηση. Είναι η ίδια η δυσκολία της γλώσσας το οποίο αποτελεί εφελτήριο για να μετατραπεί ο ξένος από ομιλητής σε αφηγητής και που στην συνέχεια οδηγεί την γραφή τους να γίνεται πιο πλούσια μέσα από την θετική επίδραση της μετανάστευσης.

Η διαλεκτική και διαδραστική σχέση της μητρικής και της ξένης γλώσσας.

Ακούμε συχνά να λέγεται πως πατρίδα είναι η παιδική ηλικία. Η παιδική ηλικία και η μητρική γλώσσα είναι συχνά συνδεδεμένα με το σημαντικότερο κομμάτι της προσωπικότητας του ανθρώπου και καθορίζουν σημαντικά την ταυτότητά του.

¹⁴³ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα

¹⁴⁴ Tawada 2002, 11-14

Θεωρίες υποστηρίζουν την ιδέα πως τα βαθύτερα συναισθήματα και σκέψεις μπορούν να εκφραστούν μόνο στην μητρική γλώσσα καθώς είναι εκείνη η γλώσσα η οποία κουβαλά μια μνήμη. Η μητρική γλώσσα κουβαλά τις αναμνήσεις ενός ατόμου, την ιστορία του και τις εμπειρίες της οποίες έχει βιώσει σε αυτή. Στο βιβλίο της Übersetzungen η Tawada περιγράφει την σχέση της με την γλώσσα ως εξής:

“Γεννήθηκα μέσα στα ιαπωνικά, όπως πετιέται κανείς μέσα σε έναν σάκο. Γι' αυτό η γλώσσα έγινε η επιδερμίδα μου. Ενώ την γερμανική γλώσσα την κατάπια. Από τότε μου κάθετα στο στομάχι”¹⁴⁵

Έτσι και στο έργο του Καπλάνι η σχέση του αφηγητή με την γλώσσα και τα περάσματά του από την μητρική στην ξένη έχουν εξέχουσα σημασία. Την γλωσσική του εμπειρία με τα ελληνικά ο αφηγητής την περιγράφει ως εξής:

„Ορισμένες φορές η μητρική μου γλώσσα παρεισφρέει, σαν παρείσακτος, καθώς μιλάω, αντικαθιστώντας ελληνικές λέξεις. Ειδικά όταν είμαι κουρασμένος. Άλλοτε κάτι τέτοιο με εκπλήσσει, άλλοτε με διασκεδάζει κι άλλοτε με ταραίζει. Γιατί είναι σαν να μου θυμίζει πόσο εύθραυστη είναι η σχέση μου με τα ελληνικά, την ώρα ακριβώς που έχω αρχίσει να πιστεύω ότι είναι πιο δυνατή από ποτέ. Κάποιες φορές, όταν βρίσκομαι με κάποιο πρόσωπο που αρχίζω να το νιώθω πολύ οικείο, χωρίς να το καταλαβαίνω, μου ξεφεύγουν λέξεις στα αλβανικά. [...] Η αλβανική είναι πάντοτε παρούσα όταν μετράω. Οι αριθμοί έχουν πάντα το σχήμα της μητρικής γλώσσας.”

Η μητρική γλώσσα περιγράφεται εδώ ως ένα σύστημα δυνατό, που έχει τους δικούς του κανόνες και επεμβαίνει ακόμα και όταν ο ήρωας δεν την χρειάζεται και δεν την καλεί. Βρίσκεται βαθιά μέσα στο σώμα του και μένει εκεί απαρατήρητη για να ξεπροβάλλει απρόσκλητη τη στιγμή που η ξένη γλώσσα αποτελεί ένα βάρος στο στομάχι'.

“Η σχέση με τη μητρική γλώσσα, νομίζω, εμπεριέχει πάντα το στοιχείο της ρουτίνας και της βαρύτητας. Η σχέση με την 'ξένη' γλώσσα δε γίνεται ποτέ

¹⁴⁵ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα.

Βλ. Tawada, Yoko: Übersetzungen. Tübingen: Konkursbuchverlag 2002, 103

ρουτίνα. Σου χαρίζει μια αίσθηση ελαφρότητας και ελευθερίας, μια επιθυμία παιχνιδιού και κατάκτησης. Η σχέση με τη μητρική γλώσσα μοιάζει με την μητρική στοργή. Εκείνη με μια ξένη γλώσσα που κατέκτησες μοιάζει με την ερωτική.”¹⁴⁶

Στο σημείο αυτό ανακαλύπτει κανείς πως πέρα από τις δυσκολίες που προκύπτουν στην συνάντηση με την ξένη γλώσσα, αναπτύσσει κανείς μαζί της μια σχέση πολύ πιο βαθιά και περίπλοκη. Την ξένη γλώσσα ο αφηγητής φαίνεται να την ακολουθεί με το ίδιο πάθος και επιθυμία που ακολουθεί κανείς τον άλλον σε μια ερωτική σχέση. Η ξένη γλώσσα δεν του ανήκει, εκείνη καμιά φορά του ξεφεύγει από τα χέρια, ύστερα επιστρέφει, για να παίξει ξανά μαζί του και να κατακτηθεί. Ενώ η μητρική γλώσσα, άκαμπτη και σταθερή προσφέρει την αίσθηση της ασφάλειας που νιώθει κανείς με αυτό που του είναι οικείο, η ξένη γλώσσα προκαλεί συνεχώς να την κατακτήσεις χωρίς να είσαι ποτέ σίγουρος αν θα είναι σύμμαχος ή αν τελικά θα σε προδώσει. Το ότι όμως η ξένη γλώσσα δεν μπορεί ποτέ να κατακτηθεί ολοκληρωτικά αλλά ζει συχνά έξω από μας και δημιουργεί αποστάσεις, αυτό κάνει την σχέση μας μαζί της ακόμα πιο προνομιούχα. Το να μπορείς να στέκεσαι σε απόσταση απέναντι σε μια γλώσσα έχει το προνόμιο να μην την δεις σαν δεδομένη, αντιθέτως να έχεις πάντα το κίνητρο να την αναζητήσεις και να αντιπαρατεθείς μαζί της. Επιπλέον, “αυτή η απόσταση είναι σωτήρια για τον αφηγητή. Ίσως γιατί μεταμορφώνει τα οικεία σε ανοίκεια. Αφηγούμενος σε μια «ξένη» γλώσσα, ειδικά για πράγματα βιωματικά, νιώθεις σαν να έχεις αποκτήσει μια ασπίδα που σε προστατεύει από τη συντριβή και το αφόρητο βάρος των δικών σου βιωμάτων”¹⁴⁷, αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας.

Η γλωσσική κατάκτηση ως μια διαδικασία εσωτερικής μεταμόρφωσης

Ξεπερνώντας κανείς τους περιορισμούς της μητρικής γλώσσας και μπαίνοντας στον κόσμο της νέας γλώσσας θα λέγαμε πως καλείται κανείς να ξεπεράσει και τους περιορισμούς του κόσμου από τον οποίον ήρθε, γλωσσικούς και μη. Ο Φιλόσοφος Wittgenstein έχει πει “Τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια του κόσμου μου”.

¹⁴⁶ Καπλάνι 2010, 319

¹⁴⁷ <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=13453>

Έτσι, η γλώσσα που κανείς χρησιμοποιεί, δείχνει σε έναν μεγάλο βαθμό την νοοτροπία του, την προσωπικότητα και τα σύνορα της υπαρκτικής του γεωγραφίας. Ενώ λοιπόν ο αφηγητής προσπαθεί να μάθει την ξένη γλώσσα, εκείνος παρατηρεί ταυτόχρονα πως η προσωπική του συνείδηση επηρεάζεται και αλλάζει από αυτή την νέα γλωσσική κατάσταση. Έτσι, όχι μόνο χρησιμοποιεί μια νέα γλώσσα αλλά και κατασκευάζει μια νέα νοοτροπία. Στο παρακάτω απόσπασμα ο αφηγητής περιγράφει την γλωσσική του σχέση με τα υποκοριστικά, ένα γλωσσικό στοιχείο το οποίο είναι ιδιαίτερα οικείο στα ελληνικά, όμως στα αλβανικά ο αφηγητής το έχει συνδυάσει με πολύ συγκεκριμένα νοήματα και συμφραζόμενα.

„Η Ευρώπη με έλεγε 'μωρό μου' και 'μανάρι μου'. Κανένα από αυτά δεν συνηθιζόταν στα αλβανικά. [...] Με τον καιρό, το 'μανάρι μου' άρχισε να μου αρέσει. Όπως άρχισαν να μου αρέσουν και τα υποκοριστικά. Στην αρχή τα είχα βρει παιδαριώδη. Μου φαίνονταν σαν να έθιγαν την ακεραιότητα των λέξεων, σαν να τις κακομάθαιναν με τις θωπείες τους. Στην Αλβανία, ένα τέτοιο φαινόμενο, τα υποκοριστικά δηλαδή, το συναντούσες μόνο στην πόλη της Κόρτσα [...]. Η διάλεκτος της Κόρτσα με όλα τα υποκοριστικά γινόταν συχνά αντικείμενο αστείων μεταξύ μας. Τη θεωρούσαμε μη ανδροπρεπή. Τώρα, μετά από τόσα χρόνια, συνειδητοποιώ γιατί αρνιόμουν για μεγάλο διάστημα να χρησιμοποιήσω τα υποκοριστικά στην Ελλάδα. Είχα την εντύπωση ότι μίκραιναν τα αντικείμενα και την αξία των πραγμάτων. Ότι ήταν μια γλώσσα που δεν ταίριαζε σε μια ανδροπρεπή λαλιά. Συνειδητοποιώ πως μέσα μου κουβαλούσα μια βλοσυρή μητρική γλώσσα. Δεν έφταιγε βέβαια η αλβανική.”

Η γλώσσα που ο αφηγητής χρησιμοποιούσε στην Αλβανία ήταν στενά συνδεδεμένη με κοινωνικές νόρμες και δομές. Το γεγονός ότι η Αλβανία ήταν επί 50 χρόνια υπό ένα αυταρχικό ολοκληρωτικό καθεστώς είχε αλλάξει την γλώσσα και της είχε δώσει μια άκαμπτη και αυστηρή μορφή. Οι άνθρωποι σε αυτό το σύστημα κουβαλούσαν όχι μόνο την “ακαμψία” της καθημερινής ζωής αλλά και τα στερεότυπα και τις νόρμες οι οποίες είχαν εισχωρήσει ακόμα και στην γλώσσα. Θύμα αυτής της ακαμψίας ήταν και τα υποκοριστικά όπως περιγράφει ο αφηγητής παραπάνω. Μπαίνοντας όμως στην ελληνική πραγματικότητα, όπου τα υποκοριστικά είναι τόσο

αγαπητά, ο αφηγητής παρατηρεί πως πρέπει τέτοια στοιχεία να τα δει τώρα μέσα από μια άλλη ματιά. Η νέα προοπτική του δίνει την δυνατότητα να επανεξετάσει τα στερεότυπά του και να επαναπροσδιορίσει κομμάτια της νοοτροπίας του. Μέσα από αυτή την γλωσσική συνειδητοποίηση αυτός αποδομεί τον κόσμο του και μέσα από αυτό το πέρασμα από την μητρική στην ξένη γλώσσα ο ίδιος επηρεάζεται όχι μόνο σε γλωσσικό επίπεδο αλλά περισσότερο σε ένα προσωπικό, υπαρξιακό επίπεδο, ανακαλύπτοντας μέσα του πράγματα τα οποία δεν τα είχε συνειδητοποιήσει στο παρελθόν. Το πέρασμα το οποίο γίνεται εδώ είναι αυτό ανάμεσα στον κόσμο των οικείων πραγμάτων, σε αυτόν των ανοίκειων. Με έντονο το στοιχείο της λανθάνουσας πολυγλωσσίας, έχουμε εδώ ένα χαρακτηριστικό δείγμα διαπολιτισμικής λογοτεχνίας, στην οποία η μητρική γλώσσα εισχωρεί σταδιακά στην χρήση της ξένης, και όπου οι εμπειρίες και οι μνήμες της μιας γλώσσας γίνονται κομμάτι της άλλης.

Μυθοπλαστική εθνολογία και σκηνοθετημένη αφέλεια

Όταν οι γλώσσες, τα συμφραζόμενα και οι διαφορετικοί πολιτισμοί συναντιούνται, δημιουργείται ένας ενδιάμεσος χώρος στο οποίο τα διαφορετικά αυτά στοιχεία συνυπάρχουν. Η ίδια η λογοτεχνία έχει την δύναμη αυτή, να δημιουργεί έναν ενδιάμεσο χώρο συνύπαρξης ανάμεσα στο βιβλίο και τον αναγνώστη, έναν χώρο όπου υπάρχει η δυνατότητα τα στερεότυπα και τα στενά αντιληπτικά σχήματα να καταρρίπτονται, δίνοντας την θέση τους κάθε φορά σε μια διαφορετική θέαση των πραγμάτων, κάνοντας τον αναγνώστη πιο πλούσιο σε σκέψεις και εμπειρίες. Θυμίζοντας την θεώρηση του Hommi Bhabha περί δημιουργίας ενός τρίτου χώρου συνύπαρξης μεταξύ του οικείου και του έτερου, σε αυτή την περίπτωση, εκτός από τον αφηγητή ο οποίος μέσα από την γλώσσα ανακαλύπτει και επανεξετάζει τον εαυτό του, θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε πώς ο αναγνώστης συναντά το έτερο και πώς εκείνος γίνεται επίσης κομμάτι αυτού του νέου ενδιάμεσου χώρου.

Σε πολλά σημεία του βιβλίου ο αφηγητής περιγράφει σκηνές της ελληνικής πραγματικότητας τις οποίες και τις παρουσιάζει με μια δική του υποκειμενική ματιά, προκαλώντας την τέρψη αλλά και την απορία στον αναγνώστη ο οποίος φαίνεται να μην κατανοεί κάθε φορά την ματιά του ξένου. Με την τεχνική αυτή, η

οποία θυμίζει σε μεγάλο βαθμό την μυθοπλαστική εθνολογία και την σκηνοθετημένη αφέλεια η οποία αναλύθηκε στο έργο της Yoko Tawada, το έργο του Καπλάνι διακρίνεται έντονα από ένα σατυρικό και καυστικό στοιχείο το οποίο προκαλεί τον αναγνώστη να ξεφύγει από τα στενά καθημερινά αντιληπτικά σχήματα.

“Παρεμπιπτόντως, ο σταυρός με είχε βασανίσει. Ήταν ένας από τους γρίφους που δεν μπορούσα να λύσω τις πρώτες μέρες στην Ελλάδα. Μπερδεύομουν πολύ όταν ήμουν στο λεωφορείο και έβλεπα κάθε τόσο τρεις τέσσερις επιβάτες, ή και περισσότερους καμιά φορά, να κάνουν το σταυρό τους. Σταυροκοπιούνταν όλοι μαζί ταυτόχρονα, λες και έπεφτε κάποιο συνθηματικό. Δεν μπορούσα να καταλάβω πώς και γιατί. Πώς συγχρονίζονταν οι επιβάτες και έκαναν τον σταυρό τους την ίδια στιγμή, χωρίς να πουν τίποτα ο ένας στον άλλον”¹⁴⁸

Εδώ πρόκειται για μια κατάσταση η οποία στην Ελλάδα είναι πολύ συνηθισμένη και δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού πρόκειται για μια καθημερινή συνήθεια, η οποία σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα έχει και συγκεκριμένο νόημα. Στον αφηγητή, ωστόσο, αυτά τα πολιτισμικά συμφραζόμενα είναι άγνωστα και δυσκολεύεται να καταλάβει το νόημά τους. Εδώ ο αφηγητής παίζει τον ρόλο ενός παρατηρητή ο οποίος έρχεται από έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο. Εσκεμμένα ο αφηγητής παρουσιάζεται ως ξένος και χρησιμοποιώντας την τεχνική της σκηνοθετημένης αφέλειας παρουσιάζει ως παράδοξο κάτι το οποίο στην Ελλάδα είναι πολύ οικείο και συνηθισμένο. Για να καταλάβει ο αναγνώστης αυτή την κατάσταση θα πρέπει να προσπαθήσει να την δει μέσα από τα μάτια του “ξένου”, θα πρέπει να γίνει ο ίδιος κομμάτι ενός πιο περίπλοκου κόσμου του οποίου τα όρια μπορεί να πάνε πιο μακριά από ότι φανταζόταν. Έτσι, ο αναγνώστης θα πρέπει να στρέψει την προσοχή του όχι στο γεγονός το ίδιο αλλά στην ματιά του αφηγητή. Μέσα από αυτό το παράθυρο ο αναγνώστης έχει την δυνατότητα να αντικειμενικοποιήσει κομμάτια της καθημερινής ζωής και να τα παρατηρήσει μέσα από μια νέα οπτική γωνία.

¹⁴⁸ Καπλάνι 2010, 113

Παρομοίως, και με μια εντονότερη διάθεση ειρωνείας, ο συγγραφέας αγγίζει εδώ 'ευαίσθητα ζητήματα' για την ελληνική κοινωνία, όπως αποτελεί μια θρησκευτική τελετή, εγείροντας υποψίες σχετικά με την 'κανονικότητα' αυτών των παραδόσεων και "μεταφράζοντας σταθερές παραδοχές σε διαφορετικές αναγνώσεις."¹⁴⁹

“Ήταν η πρώτη φορά που έβλεπα βάφτιση στη ζωή μου. Η Ευρώπη κοιτούσε με απέραντη τρυφερότητα το μωρό την ώρα που το βουτούσαν επανειλημμένως στην κολυμπήθρα και το έλουζαν με λάδι. Εγώ είχα φιλοτρομάξει. Το μωρό έκλαιγε φοβισμένο, ενώ οι άλλοι γύρω χαμογελούσαν και χειροκροτούσαν. Μου ήρθε μια επιθυμία να το αρπάξω από τα χέρια του παπά και να το σώσω από εκείνα τα μαρτύρια”¹⁵⁰

Ξανά εδώ ο αφηγητής περιγράφει μια κατάσταση η οποία στους Έλληνες θεωρείται οικεία, για τον ίδιο όμως αυτή αποτελεί μια παράξενη και αστεία εμπειρία. Ο συγγραφέας επιχειρεί να διακωμωδήσει την σημασία της τελετής αυτής και να δείξει την σχετικότητα από την οποία διέπεται η ερμηνεία μιας κατάστασης, ανάλογα με τα συμφραζόμενα με τα οποία είναι κανείς εξοικειωμένος. Στην προσπάθειά του να κατανοήσει τον καινούργιο κόσμο, ο αφηγητής δίνει έμφαση σε μικρά καθημερινά πράγματα, χωρίς να προσπαθεί να αναλύσει κοινωνικές δομές και νόρμες αλλά απλώς χρωματίζοντάς τες με νέες αποχρώσεις. Οι νέες αυτές αποχρώσεις δείχνουν ταυτόχρονα τι μπορεί να συμβεί όταν λείπουν τα συμφραζόμενα της γνώσης ενώ προσκαλούν τον αναγνώστη να τις δει έξω από τα στενά και άκαμπτα κοινωνικά συμφραζόμενα με τα οποία είναι εξοικειωμένος.

Λανθάνον εθνικισμός ή 'ξένος με το ζόρι'

Έχοντας στο επίκεντρο της αφήγησης ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας, η μετανάστευση στο έργο του Καπλάνι θέτει σε δοκιμασία την δυνατότητα του ατόμου να αυτοπροσδιορίζεται, σε μια κοινωνία στην οποία η ύπαρξη σταθερής και άκαμπτης εθνικής ταυτότητας τείνει να αφήνει τον μετανάστη στο κοινωνικό

¹⁴⁹ Μπλιούμη 2010, 183

¹⁵⁰ Καπλάνι 2010, 69

περιθώριο και να τον αντιμετωπίζει ως κάτι έξω από αυτό. Αποδοκιμάζοντας το γεγονός πως η ελληνική κοινωνία συντηρεί και αναπαράγει την διαφορετικότητα¹⁵¹ ο αφηγητής περιγράφει το πώς η ανάγκη των ντόπιων για να κατασκευάσουν την διαφορετικότητά του μπορεί να γίνει και με γλωσσικά κριτήρια, είτε με ευθύ είτε με έναν συγκαλυμμένο τρόπο, ο οποίος προδίδει όψεις και στερεότυπα της ντόπιας κοινωνίας.

“Φίλοι και εχθροί δεν παραλείπουν, ακόμα και σήμερα να μου θυμίζουν ότι τα ελληνικά δεν είναι η δική μου γλώσσα. Υπάρχουν εκείνοι που το κάνουν για να εκφράσουν τον θαυμασμό τους. Όταν μου λένε ως κομπλιμέντο, ακόμα και σήμερα, πως μιλάω εξαιρετικά ελληνικά, απαντώ στους συνομιλητές μου πως και εκείνοι μιλούν εξαιρετικά ελληνικά. Με κοιτούν εμβρόντητοι”.¹⁵²

Ο Καπλάνι περιγράφει εδώ μια κατάσταση στην οποία οι Έλληνες επιμένουν να του θυμίζουν πως για εκείνον η ελληνική παραμένει μια ξένη γλώσσα, παρόλο που ο ίδιος γράφει λογοτεχνία στα ελληνικά. Προφανώς ο ομιλητής το λέει με καλό σκοπό ως είδος φιλοφρόνησης αλλά στο βάθος αυτή η φράση περιλαμβάνει μια ολόκληρη νοοτροπία σύμφωνα με την οποία ο αφηγητής για τους ντόπιους παραμένει πάντα ξένος.

„Γιατί έχεις την εντύπωση ότι ο συνομιλητής σου, όταν μιλάς, αν και καλοπροαίρετος, δε σε ακούει μέσω αυτών που λες, αλλά μέσω της καταγωγής σου, του ονόματός σου, του χρώματος της επιδερμίδας σου”¹⁵³

Πρόκειται εδώ για μια προσέγγιση η οποία αντιλαμβάνεται την γλώσσα ως ένα κομμάτι της εθνικής ταυτότητας, ως έναν όρο *suī generis*. Έτσι, θα πρέπει να είναι αδύνατο για έναν ξένο να μιλά την γλώσσα με την ίδια άνεση και επιτυχία όπως ένας ντόπιος. Σε αντίθεση με τον ανοιχτό και προφανή εθνικισμό πρόκειται εδώ για κοινωνικά στερεότυπα τα οποία βρίσκονται με λανθάνον τρόπο στην νοοτροπία

¹⁵¹ βλ. Γκότοβος, Αθανάσιος Ε.: Εκπαίδευση και ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής. Αθήνα: Μεταίχμιο 2002,6. Στο: Μπλιούμη 2010, 186

¹⁵² Καπλάνι 2010, 321

¹⁵³ Ό.π., 322

ενός κοινωνικού συνόλου και τα οποία προκύπτουν μέσα από την γλώσσα. Ο Καπλάνι θίγει εδώ ζητήματα εθνικισμού και στερεοτύπων κάνοντας μια άμεση κριτική προς τον αναγνώστη της πλειονότητας, ο οποίος, πιθανώς, να έχει πέσει στην ίδια παγίδα κάποια στιγμή στη ζωή του σε κάποια συζήτηση με έναν μετανάστη.

Φανερό είναι πως η υπαρξιακή γεωγραφία των της ντόπιας κοινωνίας σε πολλές περιπτώσεις με δυσκολία ξεπερνά το γεγονός πως είναι πράγματι δυνατό να ζεις δημιουργικά μέσα σε μια γλώσσα, παρόλο που μπορεί να μην είναι η μητρική σου. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας σε ένα άρθρο του, όπου γράφει πως πριν μερικά χρόνια του τηλεφώνησαν από έναν οργανισμό, για να τον συγχαρούν για την “εξαιρετική μετάφραση του βιβλίου του *Μικρό ημερολόγιο συνόρων*”¹⁵⁴. Το βιβλίο αυτό βεβαίως είχε γραφτεί απευθείας στην ελληνική γλώσσα, σε μια κοινωνία όμως όπου συχνά η γλώσσα θεωρείται εθνική αξία, αυτό ήταν κάτι που ήταν δύσκολο να συλληφθεί.

Με παρόμοιο τρόπο, η Tawada στη συλλογή *Talisman* αναφέρει ρητά το πόσο απεχθάνεται όταν οι Γερμανοί επιμένουν να την θεωρούν έναν ‘γνήσιο’ φορέα του ιαπωνικού πολιτισμού, κάνοντάς της συνεχώς ερωτήσεις του τύπου “Αληθεύει ότι οι Ιάπωνες...;” ή “Συμβαίνει και στην Ιαπωνία έτσι όπως σε εμάς;”¹⁵⁵ Παρομοίως, στο διήγημά της “Ο ήχος των ψυχών” (*der Klang der Geister*) η αφηγήτρια αναφέρει χαρακτηριστικά:

„Έτσι έπαθα σοκ όταν στο Αμβούργο έπειτα από συναυλία με έργα Μπαχ με ρώτησε μια κυρία: “Πώς σας φαίνεται η μουσική μας; Θα πρέπει δηλαδή να ανήκει ο Μπαχ σε αυτή την γυναίκα και όχι σ’ εμένα, μόνο και μόνο επειδή ο Μπαχ έζησε σ’ εκείνες τις πόλεις που σήμερα ανήκουν στην Ομοσπονδιακή Γερμανία; Είχα απαυδήσει. [...] Ίσως να έχω με συνομηλίκους μου που

¹⁵⁴ βλ. http://gazikapllani.blogspot.com/2007/01/blog-post_30.html

¹⁵⁵ Βλ. Μπλιούμη 2010, 185

μεγάλωσαν στο Τόκιο κάποια κοινά ακούσματα. Όμως αυτά τα κοινά δεν έχουν να κάνουν καθόλου με εθνικότητα.”¹⁵⁶

Παρόμοια με την περίπτωση του βραβείου μετάφρασης, ή της φιλοφρόνησης περί άριστης χρήσης της ελληνικής, έτσι και η Γερμανίδα κυρία στην προσπάθειά της να είναι φιλική, προδίδει λανθάνοντα στερεότυπα που θέλουν τη συλλογική ταυτότητα να ταυτίζεται με την εθνική, από την οποία η αφηγήτρια της Tawada -ως ξένη- θα πρέπει να αποκλειστεί.

Και οι δύο συγγραφείς φαίνεται να απορρίπτουν την θεωρία των ντόπιων που θέλει να τους ταυτίζει αποκλειστικά με τον πολιτισμό ή την γλώσσα της χώρας καταγωγής τους, επισημαίνοντας με το έργο τους πως ο μετανάστης και όλα όσα τον συνοδεύουν είναι το αποτέλεσμα ωσμώσεων και πολιτισμικών προσμίξεων που ξεπερνούν τα στεγανά όρια μιας απόλυτης, εθνικά ταυτοποιήσιμης ύπαρξης. Την ίδια στιγμή ο συγγραφέας δεν παραλείπει να κάνει και αυτοκριτική, θυμίζοντας πως τα στερεότυπα δεν ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο έθνος αλλά επαναλαμβάνονται και συχνά με πολύ όμοιο τρόπο από κοινωνία σε κοινωνία. Έτσι, ο αφηγητής σε ένα ταξίδι του στην Αλβανία, πέφτει στην ίδια παγίδα για την οποία ασκεί κριτική στην ελληνική κοινωνία:

„Ο οδηγός είναι ένας νεαρός Κινέζος που μιλά αλβανικά στη διάλεκτο των Τιράνων.[...] Καθώς τον ακούω παθαίνω ένα πολιτισμικό σοκ. Τα αλβανικά του μου φαίνονται πιο πλούσια από τα δικά μου. [...] Μου έρχεται να του πω πως ζηλεύω τα αλβανικά του. Δεν του το λέω. Θυμάμαι πόσο μ' ενοχλεί κάθε φορά που μου λένε πως τα ελληνικά μου είναι εξαιρετικά. Πενήντα χρόνια η ίδια ιστορία.”¹⁵⁷

Ο αφηγητής ο οποίος υπήρξε και ο ίδιος μετανάστης και βίωσε την αντιμετώπιση των άλλων ως ξένος, πέφτει τώρα στην ίδια παγίδα και αντιμετωπίζει ως κάτι ξεχωριστό τον κινεζικής καταγωγής Αλβανό οδηγό. Στο σημείο αυτό της αφήγησης προκύπτουν στερεότυπα τα οποία εσκεμμένα παρουσιάζονται και τα οποία δεν

¹⁵⁶ Η μετάφραση έγινε από την Αγλαΐα Μπλιούμη. Βλ. Μπλιούμη 2010, 186

¹⁵⁷ Καπλάνι 2010, 8-21

είναι εθνικά ταυτοποιήσιμα αλλά παρόμοια για όλους τους ανθρώπους. Ενώ οι άνθρωποι σε κάθε χώρα νομίζουν και ισχυρίζονται πως η δική τους περίπτωση μετανάστευσης είναι ξεχωριστή και μοναδική¹⁵⁸, εδώ γίνεται μια προσπάθεια να επισημανθεί πως ο εθνικισμός και οι προκαταλήψεις αναπαράγονται με τον ίδιο τρόπο, νέα στερεότυπα δημιουργούνται ενώ οι διακρίσεις και οι κοινωνικές κατασκευές δημιουργούν έναν φαύλο κύκλο ο οποίος αναπαράγεται σε κάθε κοινωνία.

Η πατρίδα ενός μετανάστη- συγγραφέα

Σύμφωνα με την παράμετρο την οποία η Amodeo ονομάζει ως 'κανονικότητα στη θεματολογία και τα μοτίβα', τα αντιθετικά ζεύγη στη μεταναστευτική λογοτεχνία δεν ανταγωνίζονται το ένα το άλλο, αλλά βρίσκονται πάντα σε διαλεκτική και ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στο οικείο και το έτερο.

Με τον ίδιο τρόπο, οι γλώσσες του αφηγητή στο έργο αυτό δεν έρχονται ποτέ σε αντιπαράθεση, ούτε είναι ανταγωνιστικές η μια με την άλλη, αντιθέτως βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους ενώ τα στοιχεία της κάθε γλώσσας συνομιλούν ταυτόχρονα και συμπληρώνουν η μια την άλλη με εικόνες, μνήμη και εμπειρίες που η κάθε μια τους κουβαλά.

“Όταν γράφω, η μητρική μου γλώσσα συνομιλεί, συχνά, με τα ελληνικά. Σαν να συζητούν μεταξύ τους τον τρόπο που μπορεί να συγκροτηθεί στο μυαλό μου μια εικόνα ή μια έννοια με τη μέγιστη δυνατή ένταση.[...] Νομίζω πως τον περισσότερο καιρό σκέφτομαι στα ελληνικά. Άλλες φορές πιάνω τον εαυτό μου να σκέφτεται στα αλβανικά. Και άλλες φορές νομίζω ότι οι γλώσσες μπερδεύονται εκεί στη σιωπή της σκέψης, γίνονται ένα κουβάρι, εναλλάσσονται μεταξύ τους χωρίς να πέσουν καθόλου σε αντιφάσεις.”¹⁵⁹

Στους “διαγλωσσικούς” συγγραφείς υπάρχει έντονη η παρουσία ενός συνεχούς παιχνιδιού ανάμεσα στις γλώσσες. Αυτό είναι ίσως που κάνει το έργο τους τόσο

¹⁵⁸ βλ. στερεοτυπικές αντιλήψεις του τύπου “εμείς δεν είμασταν έτσι”, ή “Η μετανάστευση στην Ελλάδα έχει ξεφύγει όσο πουθενά αλλού”

¹⁵⁹ Καπλάνι 2010, 316

ξεχωριστό. Αν θα έπρεπε να ορίσουμε οπωσδήποτε την πατρίδα ή την εθνική ταυτότητα ενός λογοτεχνικού έργου στη μεταναστευτική λογοτεχνία, τότε θα έλεγα πως η πατρίδα ενός διαγλωσσικού συγγραφέα είναι ο ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στις γλώσσες. Ένας χώρος που κουβαλά τον πλούτο δύο κόσμων, τον πλούτο των εικόνων και των εμπειριών σε δύο γλώσσες, τον πλούτο του να ανήκεις μέσα σε μια ταυτότητα που αποτελείται από μια ατελείωτη αφήγηση και μια δημιουργία που δεν ολοκληρώνεται ποτέ οριστικά.

3.3 Ανάλυση του έργου της Εμινέ Σεβγκί Οζνταμάρ

Emine Sevgi Özdamar: σύντομο βιογραφικό¹⁶⁰

Η Emine Sevgi Özdamar γεννήθηκε το 1946 και είναι Γερμανίδα συγγραφέας, ηθοποιός και θεατρική σκηνοθέτης τουρκικής καταγωγής. Ήδη στην ηλικία των 12 ξεκίνησε την θεατρική της καριέρα στην Τουρκία ενώ στην ηλικία των 19 έφυγε για την Γερμανία όπου εργάστηκε για 2 χρόνια σε εργοστάσιο, χωρίς να έχει την παραμικρή γνώση της γερμανικής γλώσσας. Σπούδασε θέατρο στην Κωνσταντινούπολη ενώ στη δεκαετία του '70 δούλεψε στη θεατρική σκηνή Volksbühne στο Βερολίνο και έπειτα στο Παρίσι και την Αβινιόν. Το 1982 έγραψε το πρώτο της θεατρικό έργο με τον τίτλο “Ο Καραγκιόζης στη Γερμανία” (Karagöz in Alamania), το οποίο και σκηνοθέτησε. Έκτοτε έχει συμμετάσχει σε κινηματογραφικές ταινίες και πολυάριθμες θεατρικές παραγωγές, πολλές από τις οποίες έχουν δεχθεί διεθνή αναγνώριση.

Εκτός από τα θεατρικά έργα, στη συγγραφική της παραγωγή ανήκουν δυο συλλογές διηγημάτων και τρία μυθιστορήματα. Τα μυθιστορήματά της “Η γέφυρα του χρυσού κέρατου” (Die Brücke vom goldenen Horn) και “Η ζωή είναι ένα Καραβανσαράι” (Das Leben ist ein Karawanserei) -τα οποία έχουν γραφτεί, όπως και το σύνολο του έργου της, στα Γερμανικά- απέσπασαν μερικά από τα πιο σημαντικά λογοτεχνικά βραβεία της Γερμανίας αλλά και διεθνώς, όπως το βραβείο Ingeborg Bachmann το 1991, το βραβείο Adelbert von Chamisso το 1999 και τα βραβεία Kleist και

¹⁶⁰ Τα βιογραφικά στοιχεία έχουν ληφθεί από την ιστοσελίδα

<http://www.literaturfestival.com/participants/authors/2005/emine-sevgi-ozdamar>

International Book of the Year Prize το 2004 . Από το 2007 είναι μέλος της Γερμανικής Ακαδημίας για τη Γλώσσα και την Ποίηση ενώ συνεχίζει να κατοικεί και να εργάζεται στο Βερολίνο.

Το λογοτεχνικό έργο της Emine Sevgi Özdamar

-Τι κάνετε στη Γερμανία; ρώτησε το κορίτσι

-Είμαι συλλέκτης λέξεων...

(Özdamar - Η Μητρική γλώσσα)

Μεταναστεύοντας στη Γερμανία με μοναδικές αποσκευές την τουρκική γλώσσα και τον πολιτισμό, το έργο της Özdamar αποτελεί σταθερά ένα πέρασμα συνόρων, από τη Δύση στην Ανατολή, από την Τουρκία στη Γερμανία, από το Ανατολικό Βερολίνο στο Δυτικό και από την μητρική γλώσσα στη Γερμανική. Στη γραφή της Özdamar είναι πάντα παρούσα η ραγισμένη εικόνα του μετανάστη ο οποίος έχοντας αφήσει την χώρα καταγωγής προσπαθεί να βρει μια θέση στην νέα κοινωνία κουβαλώντας μαζί του τις μνήμες και την προσωπική του ιστορία και γεωγραφία. Ήδη από την πρώτη της συλλογή διηγημάτων “Η Μητρική γλώσσα” (Mutterzunge), η αφηγήτρια, μια Τουρκάλα στο Βερολίνο κάνει προσπάθειες να ξαναεντοπίσει την μητρική της γλώσσα την οποία νιώθει πώς κάπου την άφησε ή την ξέχασε. Ανήκοντας ολοένα και περισσότερο στη Γερμανική γλώσσα, η αφηγήτρια κάνει προσπάθειες να επαναφέρει στη μνήμη της αυτό που τώρα της φαίνεται ολοένα και πιο μακρινό, τη μητρική της γλώσσα. Στο ταξίδι αυτό της μνήμης, η ίδια η ιστορία την πηγαίνει ακόμη πιο μακριά αφού για να εντοπίσει το ξεκίνημα της σχέσης της με την μητρική γλώσσα, θα πρέπει να πάει μια γενιά πιο πίσω, στη γλώσσα του παππού της που είναι η Αραβική.

Συνεχίζοντας την αφήγηση στο πρώτο πρόσωπο και ενώ η μυθοπλασία μπερδεύεται με τα αυτοβιογραφικά στοιχεία, στη “Γέφυρα του χρυσού κέρατου” η αφηγήτρια βρίσκεται εργάτρια σε ένα γερμανικό εργοστάσιο την δεκαετία του '60. Σε μια δεκαετία στην οποία χιλιάδες Τούρκοι μετανάστευσαν από την ταραγμένη τότε Τουρκία για να χτίσουν το 'οικονομικό γερμανικό θαύμα', η αφηγήτρια νιώθει την θλίψη την οποία της προκαλεί η μητρική της γλώσσα στην οποία η λογοκρισία δεν

την αφήνει να εκφραστεί όπως θέλει, ενώ ταυτόχρονα συλλέγει αχόρταγα γερμανικές λέξεις και εκφράσεις για να καταλήξει στην συνέχεια πως “νιώθει ευτυχισμένη στη γερμανική γλώσσα, γι’ αυτό και γράφει γερμανικά”.¹⁶¹ Δημιουργώντας γέφυρες επικοινωνίας αλλά και κάνοντας συνεχείς συγκρίσεις ανάμεσα στην χώρα καταγωγής και την καινούργια χώρα, το επίσης αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα “Η ζωή είναι ένα καραβανσαράι” αποτελεί -κατά την γνώμη μου- το πιο δυνατό συγγραφικό δείγμα μεταναστευτικής λογοτεχνίας στο έργο της Özdamar. Στο μυθιστόρημα αυτό είναι έντονη η εσκεμμένη χρήση τουρκικών λέξεων και εκφράσεων ενώ οι επιρροές από την ανατολίτικη καταγωγή της αφηγήτριας δημιουργούν ένα ξεχωριστό γλωσσικό ιδίωμα, “ασυνήθιστες” μεταφορές και σχήματα λόγου καθώς και μια πολυεπίπεδη αναζήτηση της ταυτότητας με κριτήριο την γλώσσα.

Τα παραπάνω γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία τα οποία, όπως και η βιογραφία των αφηγητριών, κινούνται ανάμεσα σε δύο κόσμους, αποτελούν το προς ανάλυση αντικείμενο στο κεφάλαιο αυτό.

Die Mutterzunge - Η απώλεια της μητρικής γλώσσας

Πριν προχωρήσω στην ανάλυση ορισμένων αποσπασμάτων που έχω επιλέξει από την παρούσα συλλογή διηγημάτων, θα πρέπει να εξηγήσω το μεταφραστικό πρόβλημα το οποίο προέκυψε ήδη από την μετάφραση του τίτλου. Ο τίτλος της συλλογής, “Mutterzunge”, αποτελεί έναν νεολογισμό αφού κανονικά στα γερμανικά η μητρική γλώσσα θα έπρεπε να ονομάζεται “Muttersprache”. Η λέξη *Zunge* αναφέρεται στο όργανο του στόματος (όπως αντίστοιχα στην Αγγλική γλώσσα το *tongue*) και όχι στο σύστημα ομιλίας. Επειδή στα ελληνικά χρησιμοποιείται η ίδια λέξη και για τις δύο, στο παρακάτω απόσπασμα η γλώσσα ως όργανο θα αναγράφεται με πλάγια γράμματα. Θα μπορούσα για διευκόλυνση να χρησιμοποιήσω την αγγλική λέξη *tongue*, όταν όμως πρόκειται για την έκφραση “μητρική γλώσσα” τότε και στα αγγλικά χρησιμοποιείται η λέξη *mother tongue*, η οποία δεν αποτελεί νεολογισμό, σε αντίθεση με την γερμανική λέξη *Mutterzunge* η οποία για έναν Γερμανό ακούγεται εντελώς ασυνήθιστη.

¹⁶¹ βλ. <http://www.wissen.de/podcast/autoren-und-ihre-muttersprache-podcast-199>

“Η γλώσσα δεν έχει κόκκαλα, απ' όπου την γυρίσεις, γυρνάει. Καθόμουν με τη γυρισμένη γλώσσα μου σε αυτή την πόλη το Βερολίνο. Καφετέρια για Νέγρους, Άραβες για πελάτες, τα σκαμπό παραείναι ψηλά, τα πόδια να κουνιούνται. Ένα παλιό κρουασάν κάθεσαι κουρασμένο στο πιάτο, δίνω αμέσως μπαξίσι, ο σερβιτόρος δεν πρέπει να νιώσει άσχημα. Και μόνο να' ξερα πότε έχασα την μητρική μου γλώσσα. [...] Καθόμουν μια φορά στο τραπέζι σε ένα εστιατόριο ενός τρένου Intercity, σε ένα άλλο καθόταν ένας άντρας, διαβάζει με ευχαρίστηση ένα βιβλίο, σκέφτηκα, τι βιβλίο διαβάζει; Ήταν το μενού. Ίσως να έχασα την μητρική μου γλώσσα στο εστιατόριο του τρένου IC”¹⁶²

“Die Zunge hat keine Knochen, wohin man sie dreht, dreht sie sich dorthin. Ich saß mit meiner gedrehten Zunge in dieser Stadt Berlin. Negercafe, Araber zu Gast, die Hocker sind zu hoch, Füße wackeln. Ein altes Croissant sitzt müde im Teller, ich gebe sofort Bakschisch, der Kellner soll sich nicht schämen. Wenn ich nur wüsste, wann ich meine Mutterzunge verloren habe: [...] Ich saß mal im IC-Zugrestaurant an einem Tisch, an einem anderen saß ein Mann, liest gerne in einem Buch, ich dachte, was liest er? Es war die Speisekarte. Vielleicht habe ich meine Mutterzunge im IC-Restaurant verloren “¹⁶³

Στο διήγημα αυτό γίνεται συχνά λόγος για την απώλεια της μητρικής γλώσσας καθώς και για την προσπάθεια της αφηγήτριας να εντοπίσει το χρονικό ή χωρικό σημείο εκείνο όπου συνέβη το περιστατικό αυτό. Η απώλεια σε αυτό το σημείο όμως δεν είναι το αποτέλεσμα της αποκοπής από την πατρίδα και από τα κάποτε οικεία συμφραζόμενα¹⁶⁴. Αντιθέτως, η απώλεια αυτή έχει συντελεστεί ακριβώς

¹⁶² Η ελληνική μετάφραση έχει γίνει από εμένα

¹⁶³ Τα αποσπάσματα έχουν ληφθεί από τη δίγλωσση γερμανο-ιταλική έκδοση του βιβλίου. Βλ. Özdamar, Emine S.: *La lingua di mia madre*. Bari: Palomar 2007, 18-24

¹⁶⁴ πβ. Blumentrath u.a : *Transkulturalität. Türkisch-deutsche Konstellationen in Literatur und Film*. Aschendorff. Münster 2007, 60

λόγω της παρουσίας των νέων αντιληπτικών σχημάτων στην καινούργια πατρίδα τα οποία γίνονται ολοένα και πιο οικεία. Η αφηγήτρια αναρωτιέται μήπως έχασε την μητρική της γλώσσα την στιγμή εκείνη που συνειδητοποίησε – ξαφνιασμένη- πως ο Γερμανός συνεπιβάτης διάβαζε μονάχα το μενού, και όχι ένα βιβλίο, πράγμα που ίσως θα ταίριαζε καλύτερα στην εικόνα την οποία είχε ένας Τούρκος μετανάστης στη Γερμανία. Καταρρίπτοντας -υποθέτω- αυτή την φαντασίωση του ξένου ή του εργάτη σύμφωνα με την οποία (όλοι) οι Γερμανοί - για τους οποίους οι ξένοι δουλεύουν- έχουν ένα υψηλότερο πνευματικό επίπεδο από τους ξένους, η απογοήτευση αυτή υποδηλώνει το γεγονός ότι η αφηγήτρια είναι πλέον σε θέση να δει τα γερμανικά πράγματα αντικειμενικά και άρα να έχει απεμπλακεί από τις αντιλήψεις τις οποίες κουβαλά η μητρική της γλώσσα και το παρελθόν της. Με παρόμοιο τρόπο, όταν εκείνη ξανασυναντά τον καθεδρικό ναό στην Κολωνία¹⁶⁵ – τον οποίο την πρώτη φορά φοβόταν να αντικρύσει και έκλεινε τα μάτια της- εκείνη μπορεί πλέον να ανοίξει τα μάτια της και να το κοιτάξει άφοβα. Σε εκείνο το σημείο αναρωτιέται ξανά, μήπως *εκείνο* ήταν το σημείο όπου η αφηγήτρια έχασε την μητρική της γλώσσα. Είναι λοιπόν η εξοικείωσή της με τα κάποτε ξένα γερμανικά συμφραζόμενα αυτό που προκαλεί κατά κάποιον τρόπο την απώλεια της μητρικής γλώσσας. Η Stephanie Bird κάνει μια ανάλογη ερμηνεία λέγοντας πως: “Here, confronting German culture in the form of turning her gaze upon it, involves the recognition of the reciprocity of the gaze; she too is observed, and cannot remain aloof and untouched by what she sees”¹⁶⁶ Η απώλεια της ταυτότητας συντελείται επομένως και μέσα από την επιρροή του νέου πολιτισμού πάνω στην αφηγήτρια και ταυτόχρονα αποτελεί την απώλεια των στενών ορίων πρόσληψης των πολιτισμικών συμφραζομένων που πηγάζουν από την πρώτη μονομερή ματιά της ως ξένη.

Η γλώσσα του παππού μου ή “Αναζητώντας την χαμένη ταυτότητα”

Όπως και σε όλα τα έργα της Özdamar, στη συλλογή αυτή είναι έντονη η παρουσία μετακινήσεων και ταξιδιών της αφηγήτριας, τα οποία συνοδεύονται κάθε φορά με

¹⁶⁵ Özdamar 2007, 24

¹⁶⁶ Bird, Stephanie: Women writers and national identity: Bachman, Duden, Özdamar. Cambridge 2003, 160

την αναζήτηση της ταυτότητας και την προσπάθειά της να αυτοπροσδιοριστεί. Σε ένα ταξίδι της στην Κωνσταντινούπολη, η αφηγήτρια διαπιστώνει πως η ματιά της έχει αλλάξει και δεν βλέπει πια την χώρα καταγωγής της με τον ίδιο τρόπο. Ακόμα και η γλώσσα της μητέρας της, ακούγεται πλέον στα αυτιά της σαν μια “καλά μαθημένη ξένη γλώσσα”. Ενώ το ερώτημα σχετικά με την απώλεια της μητρικής γλώσσας συνεχίζει να την βασανίζει, η αφηγήτρια θεωρεί πως θα μπορέσει να την απαντήσει μόνο αν την ξαναβρεί. Ξεκινώντας μια πορεία αναζήτησης της γλώσσας και της ταυτότητας της, ο εντοπισμός της τουρκικής δεν είναι αρκετός. Πρέπει να ανατρέξει ακόμη πιο πίσω, στην γλώσσα του παππού της, η οποία είναι μια τρίτη γλώσσα, άγνωστη προς αυτήν, η Αραβική. Για να το πετύχει αυτό, δεν χρειάζεται να πάει πίσω στην Κωνσταντινούπολη, αλλά μετακομίζει από το Ανατολικό Βερολίνο όπου κατοικεί, στο Δυτικό όπου βρίσκεται ένας δάσκαλος αραβικών.

„Θα μάθω αραβικά. [...] Ίσως αρχικά να επιστρέψω στον παππού, και μετά μπορώ να βρω τον δρόμο προς την μητέρα και την μητρική μου γλώσσα”

“Ich werde arabisch lernen. [...] Vielleicht erst zu Großvater zurück, dann kann ich den Weg zu meiner Mutter und der Mutterzunge finden.”

Η αναζήτηση της ταυτότητας η οποία φαίνεται να γίνεται αυτοσκοπός, οδηγεί την αφηγήτρια στο Δυτικό Βερολίνο όπου συναντά τον δάσκαλο Ibni Abdullah. Ο εντοπισμός της μητρικής γλώσσας μέσα από την μακρινή γλώσσα των παππούδων υποδηλώνει μια βαθύτερη γλωσσική ρήξη στην οικογενειακή ιστορία ενώ έμμεσα γίνεται και μια κριτική της τουρκικής πολιτικής του Ατατούρκ, μέσω της οποίας επιβλήθηκε η λατινική αλφάβητος έναντι της αραβικής που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε. Η διπλή αυτή οπτική του γλωσσικού χάσματος θέτει σε αμφισβήτηση ακόμα και την ομοιογένεια και την σταθερότητα της μητρικής γλώσσας και κάνει φανερό πως η χρήση της γλώσσας ως κομμάτι της εθνικής ταυτότητας ήταν απλώς μια κοινωνική κατασκευή με σκοπό το άνοιγμα της Τουρκίας προς την Δύση. Έτσι, η

τουρκική γλώσσα η οποία θα έπρεπε να είναι αυτή που θα οδηγήσει την αφηγήτρια πίσω στις ρίζες, δεν ήταν αρκετή για να της δώσει της απαραίτητες απαντήσεις.¹⁶⁷

“Στις επετείους θανάτου του Ατατούρκ διάβαζα κραυγάζοντας ποιήματα και έκλαιγα, αλλά εκείνος δεν έπρεπε να είχε απαγορεύσει την αραβική γραφή. Αυτή η απαγόρευση είναι σαν να μου έχουν κόψει το μισό μου κεφάλι. Όλα τα ονόματα στην οικογένειά μου είναι αραβικά: Φάτμα, Μουσταφά, Αλί, Σάμρα”

„Ich habe zu Atatürk-Todestagen schreiend Gedichte gelesen und geweint, aber er hätte die arabische Schrift nicht verbieten müssen. Dieses Verbot ist so, wie wenn die Hälfte von meinem Kopf abgeschnitten ist. Alle Namen von meiner Familie sind arabisch: Fatma, Mustafa, Ali, Samra“¹⁶⁸

Στο παραπάνω απόσπασμα είναι έντονο το στοιχείο της πολυφωνίας, ως το χαρακτηριστικό εκείνο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας η οποία περιλαμβάνει διαφορετικές φωνές. Έτσι, η γραφή της Özdamar εκτός από μια αφήγηση των βιωμάτων της, των συνόρων και ζητημάτων όπως η εύρεση της ταυτότητας, εμπεριέχει ταυτόχρονα σαφείς πολιτικές αναφορές και αποτελεί μια κριτική προς την χώρα καταγωγής της.

Ταυτόχρονα, το διήγημα αυτό περιέχει έντονα διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά, ειδικά μέσω της σκηνοθετημένης αναζήτησης της ταυτότητας της αφηγήτριας. Η συνάντηση της αφηγήτριας με τον δάσκαλο των αραβικών δεν αποτελεί απλώς μια μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων από την μια ταυτότητα/γλώσσα στην άλλη αλλά δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την διαμόρφωση ενός τρίτου χώρου, έτσι όπως τον ορίζει ο Hommi Bhabha, στον οποίο η αφηγήτρια και ο δάσκαλος συνυπάρχουν. Ο Ibni Abdullah μπορεί να μιλήσει μόνο γερμανικά, έτσι, η διαδρομή της αφηγήτριας προς τις ρίζες και την γλώσσα του παππού της δεν πραγματοποιείται μέσω της τουρκικής γλώσσας αλλά μέσω της γερμανικής. Η γερμανική γλώσσα, η μέχρι τότε ξένη για την αφηγήτρια γλώσσα, φορέας ενός άγνωστου κόσμου και

¹⁶⁷ πβ. Blumentrath u.a 2007, 61

¹⁶⁸ Özdamar 2007, 52

πολιτισμού, γίνεται η γέφυρα ανάμεσα στην τουρκική και την αραβική γλώσσα και άρα αποτελεί το κλειδί για την αναζήτηση της χαμένης ταυτότητας.

“Η ζωή είναι ένα Καραβανσαράι έχει δύο πόρτες μπαίνεις από τη μία βγαίνεις από την άλλη”

Διαβάζοντας κανείς το μυθιστόρημα “Η ζωή είναι ένα Καραβανσαράι το οποίο απέσπασε και το βραβείο Μπάχμαν, διαπιστώνει κανείς πως δεν είναι μόνο το περιεχόμενο αυτό, χάρη στο οποίο το βιβλίο γνώρισε επιτυχία, αλλά είναι η ίδια η χρήση της γλώσσας και το λογοτεχνικό ύφος αυτά που προκαλούν εξ' αρχής το ενδιαφέρον στον αναγνώστη. Η γλώσσα της Οζνταμάρ δεν είναι μια συνηθισμένη γερμανική γλώσσα, η μεταφορές οι οποίες χρησιμοποιεί δεν συνηθίζονται στα γερμανικά, τα σχήματα λόγου παραξενεύουν συνεχώς τον αναγνώστη ενώ ακόμα και η σύνταξη και η μορφή των προτάσεων ανήκουν σε ένα ξεχωριστό είδος λογοτεχνίας το οποίο πρώτη η Οζνταμάρ έφερε στη Γερμανική λογοτεχνία. Σε μια συνέντευξή της η ίδια αναφέρει πως έγραψε το βιβλίο αυτό “εσκεμμένα με έναν γλωσσικό Δαδαϊσμό, όπου οι γλώσσα δεν είναι αμέσως κατανοητή. Δεν είναι εύκολα κατανοητό αν μεταφέρει κανείς αυτούσια τουρκικές εικόνες στην γερμανική γλώσσα ή τις μιλά στον προφορικό λόγο, αλλά αυτός ήταν ο κύριος σκοπός μου, διότι η συνάντηση ξεκινά ακριβώς όταν η ετερότητα γίνεται αντιληπτή.”¹⁶⁹

Ξεκινώντας ήδη από τον τίτλο, θα πρέπει να αναφέρω πως η ελληνική μετάφραση του τίτλου ‘παραβιάζει’ κατά κάποιον τρόπο την επιλογή της συγγραφέως να προκαλέσει με την χρήση της γλώσσας δίνοντας στο έργο αυτό έναν κάθε άλλο παρά συνηθισμένο τίτλο.

Ο γερμανικός τίτλος είναι γραμμένος ως εξής “*Das Leben ist eine Karawanserei hat zwei Türen aus einer kam ich rein aus der anderen kam ich raus*” το οποίο σε ελεύθερη μετάφραση στα ελληνικά θα αποδίδονταν περίπου ως εξής “*Η ζωή είναι ένα καραβανσαράι έχει δύο πόρτες από την μια μπήκα από την άλλη βγήκα*”. Η έλλειψη σημείων στίξης σε συνδυασμό ακόμη και με γραμματικά λάθη - αφού στον

¹⁶⁹ Η ελληνική μετάφραση έγινε από εμένα. Βλ. Mary Howard (Hg.): Interkulturell e Konfigurationen. Zur deutschsprachigen Erzählliteratur von Autoren nichtdeutscher Herkunft. München 1997, 180

γερμανικό τίτλο στην πραγματικότητα γράφει 'από την μια πόρτα βγήκα μέσα', γίνονται εσκεμμένα και προκαλούν αμέσως την περιέργεια του αναγνώστη, πόσο μάλλον σε μια γλώσσα όπως η γερμανική όπου η χρήση των σημείων στίξης είναι πολύ αυστηρή και συνοδεύει ακόμη και τα διάφορα γραμματικά φαινόμενα. Αντιθέτως, και προφανώς για λόγους κατανόησης του κειμένου, ο ελληνικός τίτλος περιέχει σημεία στίξης χωρίς να έχει κάποιο γραμματικό λάθος, πράγμα το οποίο όμως αφαιρεί από τον τίτλο του βιβλίου την αίσθηση αυτή της ανοικείωσης, την οποία ο τίτλος δημιουργεί στο πρωτότυπο έργο.

Από την άλλη, ο μακρύς τίτλος που σχεδόν εμπεριέχει την αφήγηση μιας ολόκληρης ζωής, αποτελεί μια μεταφορά όπου η ζωή παρομοιάζεται με σκηνές που διανυκτερεύουν τα καραβάνια στην έρημο και απ' όπου μπαίνουν και βγαίνουν ακατάπαυστα διαφορετικά πρόσωπα.¹⁷⁰ Παράλληλα, το έργο ξεκινά και ολοκληρώνεται με ένα ταξίδι στο τρένο. Στο πρώτο ταξίδι η αφηγήτρια περιγράφει αγέννητη μέσα από την κοιλιά της μητέρας της και το ταξίδι στο τέλος του μυθιστορήματος την βρίσκει να φεύγει με το τρένο στην Γερμανία. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί πως το ταξίδι και οι μεταφορές από τον ένα τόπο στον άλλο αποτελούν κεντρικό αφηγηματικό άξονα στη μεταναστευτική λογοτεχνία. Παρομοίως το μυθιστόρημα 'Με λένε Ευρώπη' ξεκινά και κλείνει με ένα ταξίδι του συγγραφέα στην χώρα καταγωγής -ενώ παράλληλα το βιβλίο είναι χωρισμένο σε μικρά κεφάλαια όπου και εκεί η αφήγηση συντελείται ανάμεσα στο 'εδώ' και το 'εκεί'. Ταυτόχρονα και στο έργο της Tawada όπως επισημάνθηκε και στην ανάλυση του έργου της, η συγγραφέας δεν παραλείπει να αναφέρει το ταξίδι της με το τρένο από την Ιαπωνία στη Γερμανία καθώς και το γεγονός πως στο ταξίδι αυτό εκείνη έχασε την ψυχή της, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στο διήγημα "Αφηγητές χωρίς ψυχή".¹⁷¹ Αυτή η έλλειψη σταθερών σημείων αναφοράς και η μετακινήσεις, τόσο γεωγραφικές όσο και υπαρξιακές, μέσω των ρευστών πολιτισμικών και γλωσσικών ταυτοτήτων, αποτελούν δείγμα διαπολιτισμικής ανάγνωσης των έργων αυτών.

¹⁷⁰ Πβ. Blumentrath 2007, 64

¹⁷¹ Βλ. κεφάλαιο [...]

Η γλωσσική ανοικείωση στο μυθιστόρημα “Η ζωή είναι ένα Καραβανσαράι”

Όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου προκαλεί στον αναγνώστη αισθήματα περιέργειας και μάλλον απορίας αφού η γλώσσα της Οζνταμάρ δεν φαίνεται να ακολουθεί συμβατικούς κανόνες χρήσης της. Επιπλέον, στο έργο αυτό της Οζνταμάρ είναι έντονη η χρήση τουρκικών λέξεων και εκφράσεων καθ' όλη την διάρκεια της αφήγησης ενώ ταυτόχρονα παρεμβάλλονται και μεγάλα αποσπάσματα στα αραβικά, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για αφηγήσεις με θρησκευτικό περιεχόμενο. Έτσι για παράδειγμα στο παρακάτω απόσπασμα, αναφέρεται μια αραβική μουσουλμανική προσευχή η οποία επαναλαμβάνεται συχνά ολόκληρη μέσα στο κείμενο, γραμμένη με λατινικά γράμματα στο πρωτότυπο, και αντίστοιχα με ελληνικά γράμματα στην ελληνική μετάφραση.

*Bismillāhirrahmanirrahim
Elhamdū lillāhirabbil ālemin. Errahmanirrahim, Mālūki yev-
middin. Iyyakenā'būdū ve iyyake nestē'in. Ihdiinessiratel müste-
kıym; Siratellezine en'amte aleyhim gayril mâgdubi aleyhim
veleddāllin. Amin
Bismillāhirrahmanirrahim
Kül hüvallahü ehad. Allahüssamed. Lem yelid velelem yüled.
Velem yekûn lehu küfüven ehad. Amin. (pp. 17–18)*

Η πρώτη λέξη “Μπισμιλλάχιρραχμανιρραχμι” (σημαίνει 'στο όνομα του Θεού' στα αραβικά) επαναλαμβάνεται 40 φορές μέσα σε τρεις σελίδες, πριν η αφηγήτρια εξηγήσει το νόημα του, προκαλώντας στον αναγνώστη το βάρος εκείνο της μη κατανόησης ενός πράγματος όταν τα συμφραζόμενα της γνώσης λείπουν. Την ίδια στιγμή, στο μυθιστόρημα είναι διάχυτες οι μεταφορές και τα ανοίκεια σχήματα λόγου, όπως για παράδειγμα η χρήση της λέξης “θιγμένος σταθμός τρένων” αντί για “κατεστραμμένος σταθμός τρένων” (στα τουρκικά υπάρχει η ίδια λέξη και για τις δύο έννοιες)¹⁷², „οι λέξεις τσακώνονται στη μέση του δωματίου”¹⁷³, η νύχτα

¹⁷² Βλ. Blumentrath 2007, 69

¹⁷³ Özdamar 1999, 50

“πεθαίνει”¹⁷⁴ κ.α. Η αυτούσια μεταφορά τουρκικών εκφράσεων στα γερμανικά είναι αυτή που, σύμφωνα με τον David Martyn, δημιουργεί το άνοιγμα ενός νέου γλωσσικού χώρου αφού δημιουργεί στα γερμανικά ανοίξεις μεταφορές οι οποίες όμως στην τουρκική γλώσσα δεν είναι μεταφορές αλλά έχουν κυριολεκτική σημασία. Αυτό το οποίο ο αναγνώστης νομίζει πως είναι κάποια ανοίκειο τουρκικό σχήμα λόγου, είναι μια λογοτεχνική εφεύρεση που δεν είναι ούτε γερμανική ούτε και τουρκική.¹⁷⁵ Έτσι, ενώ οι μεταφορές συνήθως δημιουργούν χώρο στον οποίο μπορεί να πάρει κανείς θέση, η γλώσσα της Οζνταμάρ απαγορεύει την οποιαδήποτε προσπάθεια να τοποθετήσει κανείς τα σχήματά αυτά σε κάποια συγκεκριμένα γλωσσικά συμφραζόμενα.¹⁷⁶

Είναι ενδιαφέρον ωστόσο να επισημανθεί η πρόσληψη του βιβλίου από το Γερμανικό κοινό, αφού οι αντιδράσεις αρχικά ήταν μεικτές. Το ερώτημα το οποίο προέκυψε με την αρχική έκδοση του βιβλίου ήταν, κατά πόσο ο αναγνώστης ήταν σε θέση να προσλάβει την διαφορετική αυτή γλώσσα της Οζνταμάρ και να την αποκωδικοποιήσει, και κατά πόσο μπόρεσε να επιτευχθεί η λογοτεχνική επικοινωνία ανάμεσα στον αναγνώστη και το έργο.¹⁷⁷

Από τη μια, από τους κριτικούς της λογοτεχνίας το βιβλίο αυτό αναγνωρίστηκε ως μια μεγάλη συμβολή στην γερμανική λογοτεχνία, αφού με το πάντρεμα αυτό πολιτισμικών στοιχείων από την Ανατολή και τη Δύση οδηγεί σε νέες μορφές αντίληψης της γλώσσας, της ταυτότητας και του πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κατέκριναν την ιδιαίτερη γλώσσα της Οζνταμάρ επισημαίνοντας πως η ιδιαίτερη αυτή γλώσσα δεν αποτελεί τέχνη αλλά ανικανότητα να γράφει κανείς σε μια ξένη γλώσσα. Χαρακτηριστικά, στην

¹⁷⁴ Ό.π., 32

¹⁷⁵ Βλ. Martyr, David: 'Schife der Wüste', 'Schife des Meeres'. Topographien der Metapher bei Emine Sevgi Özdamars, Salim Alafenisch und Yoko Tawada, in : Topographien der Literatur. Deutsche Literatur im transnationalen Kontext, DFG Symposion 2004, h.g. v. Hartmut Böhme. Stuttgart, Weimer 2005, 734

¹⁷⁶ Ό.π., 734

¹⁷⁷ Kuruyazici, N.: Emine Sevgi Özdamars Das Leben ist eine Karawanserei im Prozeß der interkulturellen Kommunikation, in Howard, Mary 1997, 180

εφημερίδα Der Tagesspiegel τίθεται το ερώτημα “Έφτασε στο τέλος το βραβείο Μπάχμαν;”, θέτοντας έτσι σε αμφισβήτηση τις λογοτεχνικές αρετές του βιβλίου για τις οποίες τιμήθηκε και με ένα από τα σημαντικότερα βραβεία λογοτεχνίας. Με ακόμη πιο απορριπτικό τρόπο, η γερμανική εφημερίδα Frankfurter Allgemeine Zeitung ανέφερε πως πρόκειται για ένα “αμήχανο κείμενο μιας Τουρκάλας που γράφει γερμανικά, που παίζει με φολκλορικά στοιχεία από την παράδοση παραμυθιών της πατρίδας της και που οι κριτικοί το πέρασαν για σουρεαλισμό, και που ακόμη και ως κομμάτι της σύγχρονης τουρκικής λογοτεχνίας που δεν είναι ούτε αφελής ούτε φολκλόρ, η επιλογή αυτή ήταν παράλογη, μάλιστα προσβλητική.”¹⁷⁸ Θεωρώ παρόλο' αυτά πως η διαπολιτισμική επαφή επιτεύχθηκε σε κάποιον βαθμό και μέσα από τις αρνητικές κριτικές της γλώσσας την οποία εισήγαγε η Οζνταμάρ. Ήταν οι ίδιες αυτές κριτικές που έφεραν όχι μόνο το μυθιστόρημα αυτό στο επίκεντρο της προσοχής, αλλά και ανέδειξαν όψεις της γερμανικής κοινωνίας δίνοντας έτσι την ευκαιρία για αυτοκριτική.

2.4 Συνολική παρουσίαση των επιλεγμένων λογοτεχνικών έργων και συμπεράσματα

Τα λογοτεχνικά έργα τα οποία αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια δεν επιλέχθηκαν με σκοπό την φιλολογική τους σύγκριση με γνώμονα τις διαφορές και τις ομοιότητες αλλά με σκοπό να εντοπίσω μέσα σε αυτές μια κοινή βάση στην οποία αναδεικνύονται τα διαπολιτισμικά στοιχεία ως βασικό χαρακτηριστικό στη μεταναστευτική λογοτεχνία. Παρόλο που τα έργα αυτά γράφτηκαν από τρεις συγγραφείς οι οποίοι προέρχονται από τελείως διαφορετικούς κόσμους και ζουν επίσης σε διαφορετικά γλωσσικά συμφραζόμενα, στα έργα αυτά ήταν εμφανή ορισμένα στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να ανήκουν σε κάθε κοινωνία και σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα στη σύγχρονη εποχή. Αυτά τα στοιχεία είναι το αποτέλεσμα ενός μακροχρόνιου υπαρξιακού ταξιδιού όπου οι

¹⁷⁸ Η ελεύθερη μετάφραση στα ελληνικά έγινε από εμένα
βλ. <http://www.tagesspiegel.de/wissen/unterschwellig-rechts-die-deutsche-angst-vor-migranten/4415192.html>

αφηγητές αλλάζουν μέσα από την εμπειρία της μετανάστευσης και με τον καιρό διαμορφώνουν υβριδικές και διαπολιτισμικές ταυτότητες.

Χαρακτηριστική είναι και στα τρία έργα η συνεχής μετάβαση ανάμεσα στις γλώσσες, την μητρική και την ξένη. Η διαλογική αυτή σχέση ανάμεσα στις γλώσσες γίνεται εμφανής τόσο σε γλωσσικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο περιεχομένου. Η πολυγλωσσία, όπως αυτή περιγράφεται από την Amodeo πετυχαίνεται στο έργο της Tawada με το να βρίσκεται η αφήγηση σταθερά ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς πολιτισμικούς κώδικες και μάλιστα ακόμα και σε δύο ειδών λογοτεχνικές αφηγήσεις, τις προσωπικές εμπειρίες και την μυθοπλασία, πράγμα που θέτει το έργο της σε έναν ενδιάμεσο χώρο.¹⁷⁹ Στο έργο του Καπλάνι η παράμετρος της πολυγλωσσίας δεν επιτυγχάνεται μόνο σε επίπεδο περιεχομένου αλλά εμφανίζονται και μέσω της χρήσης της γλώσσας. Τα ελληνικά είναι αυτόνομα στην αφήγηση του Καπλάνι και σε καμία περίπτωση δεν θα έδιναν την εντύπωση κάποιου ο οποίος την χειρίζεται την Ελληνική σαν ξένη γλώσσα. Ωστόσο, έχοντας ως μητρική μου την Αλβανική, μπόρεσα να διαπιστώσω ορισμένα χαρακτηριστικά της αλβανικής γλώσσας τα οποία, μου δημιούργησαν την αίσθηση ότι επηρεάζουν την γραφή του Καπλάνι στην ελληνική γλώσσα. Συγκεκριμένα, η αλβανική γλώσσα έχει ένα είδος δωρικό ρυθμό, πράγμα το οποίο δίνει στην αλβανική γλώσσα ένα πιο δραματικό ύφος. Με την έννοια αυτή, η χρήση της ελληνικής γλώσσας από τον συγγραφέα είναι λιτή και 'αθόρυβη'. Η γραφή του δεν προσπαθεί να εντυπωσιάσει μέσα από την χρήση της γλώσσας αλλά επιτυγχάνει τον στόχο της μέσα από της νοηματοδοτήσεις με τις οποίες ντύνει τον λόγο. Ένα άλλο στοιχείο της αλβανικής γλώσσας είναι οι μικρές σε μέγεθος λέξεις. Η Αλβανική γλώσσα δεν περιέχει πολύ μεγάλες σύνθετες λέξεις, σε αντίθεση για παράδειγμα με την γερμανική όπου πολλά διαφορετικά ουσιαστικά μπορούν να σταθούν άφοβα το ένα δίπλα στο άλλο δημιουργώντας 'λέξεις- σιδηρόδρομο'. Ίσως για τον ίδιο λόγο ο συγγραφέας να αποφεύγει ασυνείδητα την χρήση πολλών σύνθετων λέξεων στην γραφή του, παρόλο που οι μεγάλες σύνθετες λέξεις δεν λείπουν ούτε στην Ελληνική.

Στο έργο της Οζνταμάρ όπως εξηγήθηκε ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο, όχι μόνο είναι έντονη η διάδραση μεταξύ μητρικής και ξένης γλώσσας, αλλά μάλιστα η ίδια

¹⁷⁹ Πβ. Μπλιούμη 2010, 192

δημιουργεί και ένα είδος προσωπικού γλωσσικού ιδιώματος το οποίο ξεπερνά τόσο την μητρική όσο και την ξένη γλώσσα. Τα ενδογλωσσικά αυτά χαρακτηριστικά τα οποία διακρίνονται και στα τρία έργα προβάλλουν μια ιδιαίτερη γραφή που κινείται ανάμεσα σε διπλά γλωσσικά συμφραζόμενα και επιτρέπει μια διαπολιτισμική ανάγνωση των έργων αυτών.

Χαρακτηριστική και στα τρία έργα είναι επίσης η δημιουργία ενός ενδιάμεσου χώρου ανάμεσα στον συγγραφέα και τον αναγνώστη, ανάμεσα στις λέξεις και τα νοήματα, τα σημαίνοντα και τα σημαινόμενα. Ο ενδιάμεσος αυτός χώρος δημιουργείται όχι μόνο μεταξύ των γλωσσών αλλά και μέσω των διαφορετικών πολιτισμικών συμφραζομένων και τέλος μεταξύ ταυτοτήτων και των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικούς κόσμους. Έτσι, οι αφηγητές παίρνοντας τον ρόλο ενός «μυθοπλαστικού εθνολόγου» ο οποίος παρατηρεί τον ξένο κόσμο και προσπαθεί να ερμηνεύσει τις ξένες παραστάσεις. Οι ερμηνείες αυτές γίνονται με έναν παράξενο και συχνά αστείο τρόπο μέσω της τεχνικής της «σκηνοθετημένης αφέλειας» όπου ο 'αναμενόμενος' αναγνώστης δυσκολεύεται να καταλάβει το νόημά τους όταν λείπουν τα συμφραζόμενα της γνώσης. Για να μπορέσει ο αναγνώστης να προσεγγίσει την ξένη ματιά θα πρέπει να αποφασίσει να δει τον κόσμο μέσα από τα μάτια του αφηγητή, άρα του Άλλου. Μέσα από αυτή την διαδικασία ανταλλαγής προοπτικής, ο αναγνώστης μπορεί να αποκτήσει μια απόσταση από τα έως τότε οικεία του πράγματα, δημιουργεί μια νέα ματιά μέσα από την οποία μπορεί να τα δει και έτσι διαμορφώνει και διευρύνει τους αντιληπτικούς του ορίζοντες. Έτσι δημιουργείται ένας κοινός ενδιάμεσος και υβριδικός χώρος όπου ο αφηγητής και ο αναγνώστης μπορούν να πλησιάσουν ο ένας τον άλλον και να συναντηθούν εκ νέου σε ένα σύνολο νέων πολιτισμικών συμφραζομένων όπου η άκαμπτη εθνική ταυτότητα, ο ομοιογενής πολιτισμός και τα στερεότυπα αφήνουν την θέση τους σε μια επαφή με έντονα διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά. Τα μοτίβα τα οποία διέπουν την συνάντηση αυτή είναι και στα τρία έργα η σχέση χώρου-χρόνου, η αναζήτηση της ταυτότητας, το ζήτημα της διπλής οπτικής και η συνάντηση με το Έτερο.

Πέρα από τις γκροτέσκ αναπαραστάσεις, οι οποίες επιτυγχάνονται μέσα από την τεχνική της σκηνοθετημένης αφέλειας, στο σύνολο των έργων αυτών παρουσιάζεται η μεταναστευτική εμπειρία μέσα από μια κριτική ματιά, τόσο όταν αναφέρονται

στην χώρα καταγωγής όσο και στην χώρα υποδοχής. Όταν οι συγγραφείς μιλούν για τα βιώματά τους, δεν θέλουν να εκπροσωπήσουν την χώρα καταγωγής τους. Η ματιά τους δεν είναι εκείνη της χώρας από την οποία ήρθαν. Πολύ περισσότερο, πρόκειται για την ματιά ανθρώπων οι οποίοι καταφέρνουν και αποκτούν μια απόσταση από την γλώσσα τους, την χώρα τους και τα στενά εθνικά αντιληπτικά σχήματα. Ειδομένη από μέσα, κάθε πολιτισμός φαίνεται εντελώς ‘κανονικός’, γι’ αυτό και είναι δύσκολο να περιγράψεις έναν πολιτισμό από μέσα. Έτσι, η απόσταση την οποία πετυχαίνουν οι συγγραφείς αυτοί ευνοεί την δημιουργικότητα και μετατρέπει τους ίδιους αλλά και το λογοτεχνικό τους έργο σε φορείς διαπολιτισμικών στοιχείων.

Τέλος, επιστρέφοντας στο ζήτημα της διπλής οπτικής, οι συγγραφείς αυτοί διακρίνονται από μια ματιά η οποία μέσω της μεταναστευτικής εμπειρίας έχει εμπλουτιστεί με νέα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, γνώσεις και διαφορετικά ερμηνευτικά εργαλεία. Επηρεασμένοι από μια διπλή πραγματικότητα στην οποία ζουν, αυτοί καταφέρνουν να καταρρίπτουν άκαμπτα εθνικά στερεότυπα και δημιουργούν έναν ενδιάμεσο χώρο στον οποίο οι συγκρούσεις μπορούν να λυθούν και οι ταυτότητες αποκτούν έναν υβριδικό και πολυδιάστατο χαρακτήρα . Αυτός ο ενδιάμεσος χώρος ο οποίος επιτυγχάνεται όχι μόνο σε γλωσσικό αλλά και σε ένα υπαρξιακό επίπεδο, δεν αποτελεί μόνο ένα χαρακτηριστικό δείγμα μεταναστευτικής λογοτεχνίας αλλά πολύ περισσότερο θα μπορούσε να δημιουργήσει τα θεμέλια για την δημιουργία μιας πολύγλωσσης, πολυεθνικής και διαπολιτισμικής κοινωνίας .

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος έγινε μια ιστορική προσέγγιση ορισμών που έχουν να κάνουν με τις έννοιες 'Πολιτισμός' και 'Ταυτότητα' καθώς οι έννοιες αυτές είναι απαραίτητες για την κατανόηση του Διαπολιτισμού και τη δημιουργία νέων πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Το δεύτερο μέρος αφιερώθηκε στην παρουσίαση της μεταναστευτικής λογοτεχνίας τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα. Σε αυτό εξηγήθηκαν τα χαρακτηριστικά και τα κριτήρια της μεταναστευτικής λογοτεχνίας καθώς και η προσέγγιση της ξένης γλώσσας έτσι όπως αυτή περιγράφεται από τους ίδιους τους λογοτέχνες οι οποίοι γράφουν σε μια ξένη γλώσσα.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας ασχολήθηκα με την ανάλυση των έργων τριών συγγραφέων που γράφουν σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους και επιχείρησα, σε σχέση με τις εννοιολογικές προσεγγίσεις που έγιναν στα προηγούμενα κεφάλαια, να δείξω πώς η γλώσσα στην μεταναστευτική λογοτεχνία μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας διαπολιτισμικών στοιχείων.

Πρόκειται για λογοτεχνικά έργα τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά για την νεώτερη μεταναστευτική λογοτεχνία, εμπεριέχοντας τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τα οποία την διέπουν, ενώ έχουν γραφτεί σε διαφορετικές γλώσσες και περιγράφουν διαφορετικά πολιτισμικά και κοινωνικά συμφραζόμενα. Παρά τις επιφανειακές διαφορές, τα έργα αυτά παρουσιάζουν παρόμοια συναισθήματα και εσωτερικές διεργασίες καθώς αυτό που ενώνει και τους τρεις συγγραφείς είναι η μεταναστευτική τους εμπειρία και η προβολή της δημιουργικής και δυναμικής της πλευράς μέσω της γραφής.

Η πλειοψηφία των ανθρώπων έρχεται λίγο έως πολύ αντιμέτωπη με διαφορετικά κοινωνικά ή πολιτισμικά συμφραζόμενα. Έτσι, οι υβριδικές ταυτότητες προβάλλουν τον σύνθετο χαρακτήρα των ταυτοτήτων, ειδικά εκείνων όσοι βιώνουν ή έχουν βιώσει την μεταναστευτική εμπειρία. Δεν σημαίνει πως αυτά τα άτομα έχουν χαθεί ανάμεσα στους πολιτισμούς ή πως πάσχουν από κάποια συνεχή ρήξη πολιτισμών

και έλλειψη σημείων αναφοράς. Εάν θα έπρεπε να εντοπιστεί κάποιο πρόβλημα από το οποίο υποφέρουν οι φορείς διαπολιτισμικών στοιχείων, τότε αυτό θα ήταν οι εμπειρίες κοινωνικών διακρίσεων, αφού σε πολλές περιπτώσεις στους ανθρώπους με μεταναστευτικό υπόβαθρο αποδίδεται συχνά ένα υποτιμητικό status. Στα πλαίσια μιας διαπολιτισμικής κοινωνίας, οι άνθρωποι αυτοί έχουν όλα τα εργαλεία και τις δυνατότητες να λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές και να δημιουργήσουν γέφυρες για την προσέγγιση μεταξύ διαφορετικών λαών και πολιτισμών. Κάθε κοινωνία, σε οποιαδήποτε ιστορική της φάση, διέπεται από μια συνεχή πολιτισμική εξέλιξη. Στην εποχή την οποία βιώνουμε και όπου τα σύνορα γίνονται ολοένα και πιο ρευστά, θα ήταν χρήσιμο να διευρύνουμε τους αντιληπτικούς μας ορίζοντες και να παρατηρήσουμε τον κόσμο μέσα από τα μάτια του Άλλου, κοιτώντας πέρα από πολιτισμικά και εθνικά σύνορα. Σε αυτή την διαδικασία, η ύπαρξη της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής λογοτεχνίας μπορεί να παίξει έναν σημαντικό ρόλο. Χρειάζεται μονάχα να δει κανείς την μετανάστευση σαν ευκαιρία και όχι σαν καταδίκη. Διότι ο Άλλος, ο Ξένος δεν είναι τίποτα άλλο παρά μόνο ένας τρόπος για να έρθουμε πιο κοντά στον εαυτό μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αμίν Μααλούφ, *Οι φονικές ταυτότητες*, μετ. Θεόφιλος Τραμπούλης, Ωκεανίδα 1999, 139

Έμκε- Πουλοπούλου, Ήρα: *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2007

Καπλάνι, Γκαζμέντ: *Με λένε Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη 2010

Μαντζουράνης, Γιώργος Ξ: *Ανάμεσα σε δύο κόσμους. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο*. Αθήνα: Καστανιώτης 1995, 125

Μπλιούμη, Αγλαΐα: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις γερμανικού πολιτισμού- γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας ΑΠΘ 12 2012

Παπαρούση, Μαρίτα: “Σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική λογοτεχνία: Το μικρό ημερολόγιο συνόρων του Γκαζμέντ Καπλάνι”, *Πολύδρομο- Περιοδική έκδοση για τη διγλωσσία και τον πολυπολιτισμό στην εκπαίδευση και την κοινωνία*, Τεύχος 2ο, Νοέμβριος 2009- Δεκέμβριος 2010, 24

Τσέλαν Πάουλ: *Ο μεσημβρινός και άλλα πεζά*. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, 2006.

Ξενόγλωσση

Antologji poetike me poetë të kundodhur jashtë Shqipërisë, Itaka e fjalës. Tiranë: Botimet Toena, 2007

Ashcroft, Bill et.al.: *The Empire writes back: theory and practise of post-colonial literatures*. London: Routledge 1989

Bauman, Zygmunt. *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*. Αθήνα: Ψυχογιός 1997, 351

Bhabha, Homi K.: *The location of culture*. New York: Routledge 1994

Biondi, Franco/ Schami, Rafik: *Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur*. In: Schaffernicht, Christian: *Zu Hause in der Fremde. Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch*. Fischerhulde 1981

Blumentrath u.a : Transkulturalität. Türkisch-deutsche Konstellationen in Literatur und Film. Aschendorff. Münster 2007

Bird, Stephanie: Women writers and national identity: Bachman, Duden, Özdamar. Cambridge 2003

Blioumi, Aglaia: *Transkulturelle Metamorphosen. deutschsprachige Migrationsliteratur im Ausland am Beispiel Griechenland: Monographie, Anthologie*. Königshausen & Neumann: Würzburg 2006

Blioumi, Aglaia. *Interkulturalität als Dynamik. Ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*. Stauffenburg. Tübingen: 2002

Clarke, J. u.a.: Jugendkultur als Widerstand. Milieu, Rituale, Provokationen. Frankfurt/ M. 1979

Eliot, T. S. Interview by Donald Hall. In *Writers at Work: The „Paris Review“ Interviews*, edited by George Plimpton, 2d ser., New York: Penguin, 1963

Fause, Markus. Einführung in die Kulturwissenschaft. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2003

Hans-Dieter Grünerfeld: „*Literatur und Arbeitsmigration: Probleme literaturwissenschaftlicher Gegenstands- und Begriffsbestimmung*“. In: Tagungsprotokoll. 26, 1985

Hein, Kerstin: Hybride Identitäten: Bastelbiografien im Spannungsverhältnis zwischen Lateinamerika und Europa. Transkript. Bielefeld: 2006

Janaqi, Aleks : *Dhimbjet e plages se madhe*, Thessaloniki: Diva, 2005

Kraenzle, Christina. "Traveling without Moving: Physical and Linguistic Mobility in Yoko Tawada's Übersetzungen." In: Slaymaker Slaymaker, Doug, ed. *Yoko Tawada: Voices from Everywhere*. New York: Lexington Books 2007

Kapurani, Ziko Ll, *Te ndaluarit*. Thessaloniki: Diva, 2004

Kellman, G. Steven: *Scrivere tra le lingue*. Troina: Cita Aperta, 2007

Kuruyazici, N.: Emine Sevgi Özdamars Das Leben ist eine Karawanserei im Prozeß der interkulturellen Kommunikation, in Howard, Mary 1997

Martyr, David: 'Schiffe der Wüste', 'Schiffe des Meeres'. Topographien der Metapher bei Emine Sevgi Özdamars, Salim Alafenisch und Yoko Tawada, in : Topographien der Literatur. Deutsche Literatur im transnationalen Kontext, DFG Symposion 2004, h.g. v. Hartmut Böhme. Stuttgart, Weimer 2005, 734

Mary Howard (Hg.): Interkulturelle Konfigurationen. Zur deutschsprachigen Erzählliteratur von Autoren nichtdeutscher Herkunft. München 1997

Özdamar, Emine S.: La lingua di mia madre. Bari: Palomar 2007

Slaymaker, Doug: Yoko Tawada: Voices from everywhere. Lanham: Lexington Books 2007

Tawada, Yoko: Wo Europa anfängt. In Lerke von Saarfeld (Hrsg.): *Ich habe eine fremde Sprache gewählt. Ausländische Schriftsteller schreiben deutsch*. Gerlingen: Bleicher 1998

Tawada, Yoko: Übersetzungen. Tübingen: Konkursbuchverlag 2002

Sigrid Luchtenberg: „‘Gastarbeiterliteratur’ in der Berufsschule: Zum Beispiel ‘Ich heiße Yusuf Toprakoglu’“. In: *Sprache und Beruf* . 2, 1986

Tichy, Ronald: Ausländer rein. München: Piper 1993, 21. Στο: Μπλιούμη, Αγλαΐα: *Από τους μετανάστες στο διαπολιτισμό. Όψεις γερμανικού πολιτισμού-γερμανόφωνης μεταναστευτικής λογοτεχνίας*. Δια-κείμενα. Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας ΑΠΘ 12 2012

Yano, Hisashi: Migrationsgeschichte. In: Chiellino, Carmine (Hrsg.): *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart – Weimar: Metzler: 2000

Yeats, William Butler. Letter to William Rothenstein, 7 May 1935. In *the letters of W.B. Yeats*, edited by Allan Wade, New York: Octagon, 1980

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?ID=228>

<http://www.tagesspiegel.de/wissen/unterschwellig-rechts-die-deutsche-angst-vor-migranten/4415192.html>

<http://www.iema.gr/data/edu/EMMELEIA/glwssari/01/a039.html>

<http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=13453>

http://gazikapllani.blogspot.com/2007/01/blog-post_30.html

<http://www.literaturfestival.com/participants/authors/2005/emine-sevgi-ozdamar>

<http://www.wissen.de/podcast/autoren-und-ihre-muttersprache-podcast-199>

http://exbook3.blogspot.gr/2011/03/ibanh_9438.html

<http://www.journalistsaward.stop-discrimination.info/winners0504.0html>

<http://www.urti.org>

<http://www.tribuna-news.com/mat.php?idm=944&l=a>

<http://isud.typepad.com/glossary/>

<http://www.agitprop.gr/article/9/albanian-poetry>

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=161243>

<http://www.nomikosodigos.info/guide/legislation/427-n-3838-2010-syghrones-diataxeis-gia-tin-elliniki-ithageneia-kai-tin-politiki-symmetohi-omogenon-kai-nomimos-diamenonton-metanaston-kai-alles-diataxeis.html>

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=498925>

<http://www.statistics.gr>